О.І. ЛЄУТА, В.І. ГОНЧАРОВ

Старослов'янська мова

Збірник вправ і практичних завдань

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Навчальний посібник
для студентів філологічних спеціальностей
вищих навчальних закладів

КИЇВ
«ВИЩА ШКОЛА»
2004

УДК 811.163.1(076)
ББК 81.2 Стсл — 923
Л52

Гриф надано Міністерством освіти і науки України (лист від 5 грудня 2002 р. №14/18.2-2308)

Рецензенти: доктор філологічних наук професор *М. Я. Брицин* (Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова); кандидат філологічних наук доцент О. *В. Кокойло* (Київський національний лінгвістичний університет)

Редактор *Н. А. Симоненко*

Леута О. І., Гончаров В. І.

Л52 Старослов'янська мова: Збірник вправ і практичних завдань: Навч. посіб. — К.: Вища шк., 2004. — 199 с

ISBN 966-642-189-5

Збірник вправ і завдань зі старослов'янської мови створено на основі програми для студентів філологічних спеціальностей з урахуванням специфіки викладання цієї дисципліни у вищих навчальних закладах. Різноманітні вправи описового, зіставного та порівняльного характеру зорієнтовано на засвоєння старослов'янської мови як філологічної дисципліни та розширення загальнолінгвістичної підготовки студентів. Етапи формування першої літературної мови слов'янського світу та основні звукові процеси подано на тлі аналогічних процесів інших індоєвропейських мов. Уміщені в додатках зразки фонетичного, графічного, морфологічного та синтаксичного аналізу допоможуть студентам не тільки засвоїти структуру старослов'янської мови як цілісної системи, а й виробити стійкі навички аналізу інших мов.

Для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

УДК 811.163.1(076)
ББК 81.2 Стсл — 923

ISBN 966-642-189-5

© О. І. Леута, В. І. Гончаров, 2004

ЗМІСТ

Передмова ... 5
Скорочення та умовні позначення ... 7

ВСТУП

Дві азбуки: кирилиця і глаголиця ... 10
Діакритичні знаки ... 13
Числове значення літер кирилиці ... 13

ФОНЕТИКА

Звукова система старослов'янської мови другої половини IX ст ... 16
• Фонетична структура складу ... 16
• Система голосних ... 17
• Система приголосних ... 21

Звуки старослов'янської мови у порівняльно-історичному висвітленні ... 25
• Формування фонетичної системи праслов'янської мови ... 25
• Фонетичні процеси праслов'янської мови, зумовлені дією закону відкритого складу ... 31
• Палаталізації задньоязикових приголосних ... 37
• Зміни приголосних у сполученні з [*j*] ... 40

Фонетичні процеси старослов'янської мови писемного періоду (X—XI ст.) ... 43
• Фонетичні зміни, пов'язані з долею редукованих голосних ... 43
• Фонетичні зміни, не пов'язані з долею редукованих голосних ... 47

ЛЕКСИКА І ФРАЗЕОЛОГІЯ
МОРФОЛОГІЯ

Словотвір ... 55
• Іменник ... 58
• Займенник ... 67
• Прикметник ... 71
• Числівник ... 79
• Дієслово ... 82

• Прислівник 105
• Службові частини мови 107

СИНТАКСИС

Просте речення 112
• Головні члени речення 112
• Другорядні члени речення 115
• Давальний самостійний відмінок 121
• Вираження заперечення 122
• Типи простих речень 123

Складне речення 124
• Засоби передачі чужої мови 128
Правила читання старослов'янських текстів 130

ТЕКСТИ ДЛЯ АНАЛІЗУ

Старослов'янські тексти 132
Церковнослов'янські тексти 139
Зразки комплексного аналізу старослов'янських текстів 141
Словник скорочених написань слів у пам'ятках 148
Словник 150

Додатки 169
Список рекомендованої літератури 197

ПЕРЕДМОВА

Навчальний курс старослов'янської мови посідає важливе місце у загальній системі підготовки майбутніх філологів. Він ознайомлює студентів із найдавнішим етапом слов'янської писемності, системою старослов'янської мови, етапами її формування та значенням у культурному житті слов'ян. Як перша історико-лінгвістична дисципліна з філологічних спеціальностей цей курс є своєрідним вступом до слов'янської філології.

Старослов'янська мова — це одна з найскладніших навчальних дисциплін, проте, водночас вона є базою для усього історико-лінгвістичного циклу і тому потребує детального засвоєння. Студенти мають не лише опанувати значним за обсягом і різноманітним за змістом теоретичним матеріалом, а й виробити стійкі навички аналізу мовної системи на всіх її рівнях: від графічного і фонетичного до синтаксичного і текстологічного. Досягти цього можна лише у результаті систематичної роботи над конкретним мовним матеріалом як під час аудиторних занять, так і в процесі самостійного опрацювання матеріалу. Для такої роботи і стане в пригоді збірник вправ і практичних завдань, який передбачає систему вправ, що виконуються під керівництвом викладача, а також самостійно. Автори намагалися добирати матеріал, який не лише сприяв би засвоєнню теоретичних знань щодо системи і структури старослов'янської мови, історії утворення її, а й передавав усі процеси на широкому тлі формування літературних мов індоєвропейської мовної сім'ї. Особливу увагу зосереджено на тих змінах, які знайшли своє системне продовження і позначилися на структурі сучасних слов'янських мов, передусім української.

Значна частина завдань має пошуковий характер, і, розв'язуючи їх, студенти повинні самостійно здобувати нові знання.

Збірник вправ побудований таким чином, що в ньому охоплено всі розділи і теми теоретичного курсу, а матеріал подано у такій самій послідовності, як і в підручнику (О. І. Леута. Старослов'янська мова. — К.: Вища шк., 2001). Всі вправи складено на основі найважливіших пам'яток слов'янської писемності зі збереженням графічних та інших особливостей текстів.

Збірник містить вправи, спрямовані як на засвоєння окремих явищ мовної структури, так і на комплексний аналіз давніх текстів. З цією метою подано численні зразки найважливіших пам'яток, які увиразнюють особливості старослов'янської мови. У збірнику вперше вміщено також церковнослов'янські тексти для порівняльного аналізу пізнішого етапу розвитку старослов'янської мови. Для правильного читання текстів варто спочатку ознайомитися з правилами читання, які подаються до них.

У збірнику вправ подано словник скорочень та словник незрозумілих слів, що трапляються у текстах.

У "Додатках" вміщено головні довідкові матеріали з курсу, графічне подання основних фонетичних процесів, парадигми словозміни усіх частин мови.

СКОРОЧЕННЯ
ТА УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Позначки

* — реконструйована форма, не засвідчена на письмі.

Дужка, що об'єднує дві літери (a͡u) • — дифтонг, злита вимова двох звуків.

Дужка над голосною (ă, ŏ, ĕ) — короткий голосний.

Дужка під голосною (i̯, u̯) — нескладовий голосний.

Горизонтальна риска над голосною (ā, б, ē) — довгий голосний.

Гачок під голосною (ǫ, ę) — • носовий голосний.

Кружок під сонорним (r̥, l̥) — складотворчий сонорний.

Скісна риска праворуч угорі приголосного (р′, л′) — пом'якшений приголосний.

> — змінилося на ...

< — утворилося з ...

Півколо або апостроф праворуч угорі приголосного в словах старослов'янських текстів (м'нѣ, к'то) — пропущений редукований ъ, ь.

ѿ҃ѥ — знак над словом (титло) — скорочене написання слова або числове значення літер.

Літери праслов'янських реконструкцій

*u — укр. [у]
*z — укр. [з]
*c — укр. [ц]
*s — укр. [с]
*ž — укр. [ж]
*č — укр. [ч]
*š — укр. [ш]
*d͡z — укр. [дз]
*d͡ž — укр. [дж]
*ě — ст.-сл. ѣ

Назви мов та діалектів

авест. — авестійська
алб. — албанська
болг. — болгарська
білорус. — білоруська
гот. — готська
гр. — грецька

д.в.н. — давньоверхньонімецька
діал. — діалектна форма
д.-інд. — давньоіндійська
д.-ір. — давньоіранська
д.-прус. — давньопрусська
д.-рус. — давньоруська
д.-сканд. — давньоскандинавська
зах.-сл. — західнослов'янська
індоєвр. — індоєвропейська
Іран. — іранська
ірл. — ірландська
ісл. — ісландська
лат. — латинська
латис. — латиська
лит. — литовська
луж. — лужицька
пд.-сл. — південнослов'янська
пол. — польська
праіє. — праіндоєвропейська
прасл. — праслов'янська
прус. — прусська
рос. — російська
серб. — сербська
серб.-хорв. — сербсько-хорватська
слов. — словацька
словен. — словенська
сл.-сл. — спільнослов'янська
сскр. — санскрит
ст.-сл. — старослов'янська
сх.-сл. — східнослов'янська
ц.-сл. — церковнослов'янська
чес. — чеська

Назви старослов'янських пам'яток

Асс. єв. — Ассеманійове, або Ватиканське, євангеліє
Зб. Кл. — Збірник Клоца
Зогр. єв. — Зографське євангеліє
Зогр. лист. — Зографські листки
Ізб. Св. — Ізборник Святослава
Київ. лист. — Київські листки
Лист. Унд. — Листки Ундольського
Мар. єв. — Маріїнське євангеліє
Остр. єв. — Остромирове євангеліє
Охр. лист. — Охридські листки
Пр. ур. — Празькі уривки
Рил. лист. — Рильський листок
Сав. кн. — Савина книга
Син. пс. — Синайський псалтир
Син. тр. — Синайський требник
Супр. рук. — Супрасльський рукопис
Фр. ур. — Фрейзінгенські уривки
Хіл. ур. — Хіландарські уривки

ВСТУП

Дайте відповідь на такі питання:

1. У чому виявляється спорідненість сучасних слов'янських мов? Чим це зумовлено? До якої сім'ї мов належить слов'янська група мов? Які ще групи мов є генетично спорідненими зі слов'янською?

2. Коли, на думку вчених, слов'яни виокремилися зі спільноіндоєвропейської етнічної і мовної єдності?

3. Які історичні відомості про найдавніші слов'янські племена містяться у працях грецьких та римських істориків?

4. Що являла собою праслов'янська мова? Які хронологічні рамки її існування?

5. Охарактеризуйте основні етапи формування праслов'янської мови, причини та час її розпаду.

6. На які групи поділяються сучасні слов'янські мови? Перелічіть мови, які належать до кожної групи, виділивши серед них живі та мертві.

7. Поясніть, що означають терміни "старослов'янська мова", "церковнослов'янська мова", "ізводи церковнослов'янської мови".

8. Які інші назви застосовують у науковій літературі для позначення найдавнішої писемної мови слов'ян? У чому виявляються недоліки цих термінів?

9. У яких пам'ятках ми зустрічаємо відомості про історію виникнення та розвитку старослов'янської мови, Діяльність "солунських братів"?

10. Яку роль відіграли Костянтин (Кирило) та Мефодій У створенні слов'янської писемності?

П. У яких країнах тривав розвиток слов'янської писемності після смерті Кирила та Мефодія?

12. Поясніть значення старослов'янської мови для наукового вивчення сучасних слов'янських мов.

13. Який слов'янський діалект ліг в основу старослов'янської мови? Чим це підтверджується?

14. У чому суть паннонської гіпотези походження старослов'янської мови? Ким і на основі яких фактів вона була спростована?

15. На основі яких джерел учені поновили звукову систему, граматичний лад і словниковий склад старослов'янської мови?

16. Назвіть основні пам'ятки, писані глаголицею і кирилицею. Коли і де їх було створено? Коротко охарактеризуйте їх, поясніть назви.

17. Назвіть найвідоміших вітчизняних і зарубіжних мовознавців-славістів та охарактеризуйте їхній внесок у дослідження старослов'янської мови.

ДВІ АЗБУКИ: КИРИЛИЦЯ І ГЛАГОЛИЦЯ

Графіка і орфографія

1. Яку азбуку створив Костянтин: кирилицю чи глаголицю? Які факти свідчать на користь гіпотези про давність глаголиці порівняно з кирилицею?

2. Якою азбукою написано найдавніші пам'ятки слов'янської писемності: Київські листки, Празькі уривки, Зографське євангеліє, Маріїнське євангеліє?

3. Якою азбукою написано найдавніші пам'ятки, створені у Моравії, де починали свою місіонерську діяльність Костянтин і Мефодій?

4. Про що свідчать дані палімпсестів, зокрема Боянова євангелія?

5. Мова яких пам'яток архаїчніша: глаголичних чи кириличних?

6. На основі яких азбук було створено кирилицю і глаголицю?

7. Яка з азбук досконаліша і зручніша для користування? У чому полягають переваги цієї азбуки?

8. У чому виявляється подібність і відмінність глаголиці та кирилиці? Проведіть порівняльний аналіз азбук.

9. Яка з двох азбук лягла в основу сучасних східнослов'янських алфавітів?

10. Які народи нині користуються письмом, побудованим на основі кирилиці?

11. Назвіть літери кирилиці, якими вона відрізняється від сучасного українського та російського алфавітів.

12. Які звуки у кирилиці позначалися різними літерами?

13. Які літери кирилиці вживалися лише у запозичених словах? Чому? Наведіть приклади таких слів.

14. Які звуки слов'янської мови були відсутні у грецькій мові? Які нові літери було створено для передачі таких звуків? Проаналізуйте уривок з трактату чорноризця Храбра "О письменехъ", у якому про це йдеться.

прѣжде оубѡ словѣне не имѣахѫ книгъ. нж чрътами и рѣзами чьтѣхѫ и гатаахѫ погани сѫще. кръстивъше же сѧ. римсками и грьчьскыми писмены. нѫждаахѫ сѧ словѣнскы рѣчь безь оустроениа. нж како можеть СА писаТИ добрѣ грьчьскыми писмени. бг҃ъ. или живѡтъ. или зѣлѡ. или цр҃ковь. или чаание. или ширѡта. или гадь, или ѫдоу. или юность. или ѫзыкъ. и инаа ПОДОЕНАД симь. и тако бѣшѫ многа лѣта. по том же чл҃коѩлюбец бъ строжи всѣ. и не ѡставлѣѫ чл҃ча рода безъ разоума. нж в'сѧ къ разоумоу приводѧ и спсению. помиловавь родъ чл҃чь. посла имь ст҃ого кѡстантина философа нарицаемого кирила... и сътвори имь .ѥ.л҃. писмена и осмь. ѡва ѹбѡ по чиноу грьчьскыхъ писменъ. ѡва же по словѣн'стѣи рѣчи.

15. Які звуки позначало сполучення старослов'янської мови оу у поданих словах: лоучь, оугълъ, оуста, оутро, доухъ, оумъ, оучити, дроугъ, хоудъ, стоуденьць, оухо, боудити, шоумъ, коуръ?

16. Який звук у словах у старослов'янській мові позначає літера ѹ? Який вона має відповідник у сучасних формах? съкрѹшаемы, ѹмѣкте, наѹчите, кмѹ, рекшѹ, икрѹсалимъ, ѿпѹститъ, иѹдеи, сѹкта, иѹда.

17. Який звук і коли позначає літера *v* в словах старослов'янської мови? Які відповідники вона має у сучасних формах? еѵѵпьтъ, вавѵлонъ, паѵьлъ, даѵидъ, сѵмеонъ, мѵро, стѵхиꙗ, ѵпокритъ, сѵнклитъ, ѵпостась, ѵдра, лаѵръ, еѵаггелїѥ, клаѵдїй, саѵлъ.

18. Чому однакові слова могли зустрічатися з різним написанням: з ѳ і т? ЯКИЙ звук грецької мови передавали ЦІ ЛІТерИ? витьлеемъ — виѳлеемъ, виѳаниа — витаниа, меѳодии — методии, ѳеодоръ — теодоръ.

19. Які звуки позначали літери з і ѕ у наведених словах? Яка подальша доля їх? землд — ѕѣло, везж — вози, звѣрь – ѕвѣзда, коза – стьѕа, низъ – кънѧѕь.

20. Прочитайте подані слова, визначте, які звуки позначали літери ѯ, ѱ: алеѯанъдръ, маѯимъ, алеѯандриꙗ, антраѯъ, ѯенна, ѱалъмъ, ѱалъмосъ, рѫкоѱаниѥ, ѱалтиръ, ѱалъмопѣниѥ, самѱѡнъ.

21. Яке з написань найдавніше — шт чи ѱ у словах: ношть – нощь, дъшти – дъщи, иджшти – иджщи, помошть – помощь, жешти – жещи, изнемошти – изнемощи, капиште — капище?

22. Прочитайте наведені слова. Як називаються літери ѫ, А? Які звуки вони позначали? Яка подальша доля їх?
а) **дѫбъ, рѫка, зѫбъ, мѫка, идѫ, везѫ, гѫсь, мѫченикъ, дѫти, гѫстъ, голѫбь, ѫзъкыи, ѫгълъ, окрѫгъ, глѫбокъ, гыбнѫти,** пжть, пжчинд, **гѫба, несѫ, рыбѫ, пристѫпити, ѫтроба, лѫкавъ,** кжпєль, **сѫдии, мѫтити, минѫти;** б) **жѧтва, имѧ, звѧцати, пать, свѧтъ, десѧть, памѧть, зѧть, жати, начати, чадо, агнѧ, рѧса, овьча, козьлѧ, трѧсти, челѧдь, тѧгость, масо, говадо, глаголашѧ, тысѧща, часть, тѧжатель, тати, оувѧдати, цѧта, рѧдъ, жадати.**

23. Прочитайте слова, знайдіть йотовані голосні, поясність засоби позначення їх у старослов'янській мові: **людиѥ, ногоѭ, клень, мыѥши, неѩсытъ, выѩ, волѩ, ѩзыкъ, мьнѥѥ, рюти, боурѩ, синѩѩ, синьѩѩ, безбоазниѥ, ѭтро, ѥдинаѩ, ѭже, землѭ,** поіати, **блюдо, житиѥ, обоѩниѥ, ѩзва,** гонъ, **ѩко, ѥгда, ѥдинъ, новаѩ, стоѩти, читаѭтъ, приѭти, делаѭтъ, несѫщѩѩ.**

24. Чому літера и називається "[і] восьмиричне", а і — "[і] десятиричне"? Які звуки вони позначали? Чим вони відрізнялися? Наведіть приклади.

25. Які звуки позначали літери **ъ** і **ь** в старослов'янських пам'ятках? Наведіть приклади.

26. Як називається літера **ѣ**? Який її фонетичний вияв? Прочитайте слова: **имѣти, благовѣстити, благолѣпиѥ, брѣмѧ, цѣсарь, нелѣпъ, врѣдити, вѣдѣти, горѣ, гыбѣль, лѣто, цѣлъ, плѣнъ, дѣлатель, колѣно, лѣпота, цѣлити, сѣсти, мѣрило, мѣхъ, стѣна, сестрѣ.**

27. Які звуки з'явилися в українській та російській мовах на місці колишнього **ѣ**? Наведіть приклади у словах-відповідниках старослов'янської, української та російської мов.

28. Відтворіть старослов'янські форми слів, поясніть вживання голосних **ѣ** та є: *місце, тіло, пісок, міра, темний, обід, вік, теплий, діло, літо, міх, стіна, село, гнів, нині, пес, лід, ліс, гріх, цілий, ціна, шепіт, біда, орел.*

29. Який звук позначався у кирилиці літерою 1)? **леѣонъ, левъѣитъ, іѣемонъ, ѣеона, витъфаѣии, ѣерѣесин'ска, еванѣельска, еѣупьтъ, анѣелъ.**

30. Визначте кількість літер і кількість звуків у поданих словах. З'ясуйте випадки, коли одна літера передає два звуки і коли сполучення літер передає один звук: **ръпътати, ѭчьмень, абиѥ, аште, възлюблениѥ,** грАСти, **дроуга, жрьдь, капиште, кънижьникъ, кость, мѫждениѥ, ништьць, ѯенна, ѱалъмъ, горѥ, штюждь.**

31. Дайте характеристику звуків у словах, визначивши, які з них прості, складні, лігатури: вождь, ѹчити, сажда, доуша, иштезнжти, авити, сынъ, помощь, коуплꙗ, капиште, пещь.

Діакритичні знаки

1. Прочитайте слова, записані під титлами: чл҃ѣ, с҃нъ, гл҃ати, гв҃, ім҃ъ, нс҃ъ, прк҃ъ, ст҃ъ, млс҃ть, бл҃, ста҃ꙗ, дш҃а, апл҃ъ, гн҃, дх҃ъ, млт҃ва, нбс҃кое, оц҃ѹ, цр҃ь, оч҃е, мц҃ь, давд҃въ, нб҃о, бц҃а, анѣл҃ъ, влд҃ка, блг҃о, глаа҃хж, исв҃о, мк҃а, спен҃ие, ст҃мъ, хв҃ъ, цр҃ю, чск҃ъ.

2. Прочитайте слова, поясніть вживання діакритичних знаків: к'то, ч'то, в'сѣхъ, кон'ь, къ н'емоу, вол'а, вол'ж, к'есарь, агг'елъ.

3. Прочитайте уривки із старослов'янських пам'яток, поясніть вживання діакритичних знаків.

глѭ҃ж же вамъ (Асс. єв.). ѣко і҃с҃ есть х҃ъ с҃нъ бж҃ии (Остр. Єв.). ты ли еси х҃ъ с҃нъ блгвн҃ааго. і҃с҃ жє рєчє азъ есмь (ЗОгр. Єв.). обрати г҃ї ізбаві дш҃ж моѭ (син. пс.). гл҃а имъ пилатъ. чьто жє сътворѭ і҃са нарицаемого х҃а. глаш҃а емоу вс҃и да распѧтъ бж҃детъ (Зогр. єв.). і гл҃а емоу. тоу і сь бѣ ч҃къ съ і҃сомь назарѣниномь (Зогр. єв.). чьто есть нама і тебѣиісе с҃не бж҃іи (ЗОгр. єв.). славишѧ ба҃ давъшааго власть такж ч҃комъ (Зогр. єв.).ч҃лкъ стерт» съхождааше отъ ерлс҃ма вь ерихж (Асс. єв.). подражааухж жє і кънѧзи глѭ҃ште съ н'ими. іны єсть сп҃слъ да сп҃еть і сѧ. аште сь єстъ х҃ъ с҃нъ бж҃и ізбъраны (Зогр. єв.). петръ же вьнѣ сѣдѣаше на дворѣ і пристѫпи къ н'емоу єдина рабын'и. глѭ҃шти. і ты бѣ сь і҃сомь галилѣіскымь (Зогр. єв.).

Числове значення літер кирилиці

1. Поясніть, як позначалися у старослов'янській мові числа 1—10, 11—20, десятки, сотні, тисячі.

2. Чому літери кирилиці Б, ж, ш, ъ, ь, ѣ, ы, ю, ж, ѭ, А, ѩ не мали числового значення?

3. Запишіть цифрами такі числові позначення: .в҃., .г҃., .н҃., .м҃., .ф҃., .ов҃., .аі҃., .ді҃., .кв҃., .рл҃д., .рві., .вфнв., .хпа., ҂.д҃., ҂.арв҃., ҂.гсмѕ.

4. Запишіть літерами кирилиці такі числа: 2, 4, 8, 9, 11, 19, 23, 27, 31, 35, 42, 49, 50, 53, 61, 66, 89, 97, 100, 102, 134, 365, 476, 682, 980, 1000, 1400, 1560, 1783, 3781, 4392.

5. Визначіть дату створення "Напису царя Самуїла": написа. (въ) лѣто отъ сътво(рениѣ мироу) ҂.ѕфа.

6. Визначте хронологічні рамки написання "Остромирова євангелія": **почахъ же** ПИСАТИ В **лѣто ѧ҃ѕфд҃.** А **оконьчахъ** е **въ лѣто ҂.ѕфг҃е.**

7. Прочитайте текст, визначте числове значення літер: **онъ же гл҃а имъ. колико імате хлѣбъ. ідѣте садите.** і **оувѣдѣвъше глаша. .д҃. хлѣбъ** і **.в҃. рыбѣ** (Зогр. єв.). **колицѣмь длъжьнъ** еси **господиноу своемоу. онъ же** рече **.рм҃ь. мѣръ олѣа** (Зогр. єв.). **гл҃ імъ іс҃ колико хлѣбъ имате.** они **же рѣшѧ** .3. и МАЛЮ **рибиць** (Сав. кн.). **поздѣ же бывъшю** въ **.д҃. годинѫ ноци** придє **къ нимъ іс҃** (Сав. кн.). и **ѣдъшихъ бѣ .д҃. тысѧщѧ развѣ женъ** и **дѣтиі** (Сав. кн.). і **вьзѧшѧ оукроухъ .ві.** КОША **ісплънь.** і **отъ рыбоу** (Зогр. єв.). і **прѣходѧштю** исв҃и по **немь ідосте .в҃. слѣпца** (Зогр. єв.). **въ времѧ** оно **въходѧщоу** иу҃сви **въвьсь нѣкѫѭ.** и **сърѣте** и **.і҃. прокаженъ мѫжь. иже** стдшА **издалече** (Остр. єв.).

8. Які історичні документи свідчать про життя і діяльність Костянтина(Кирила) і Мефодія?

9. Які пам'ятки (глаголичні чи кириличні) було написано у Моравії, центром якої був Велеград, де починалася місіонерська діяльність Костянтина і Мефодія, та у Східній Болгарії (Преслав) за часів царювання Симеона?

10. Прочитайте і перекладіть трактат "о **писменехъ чрьноризца храбра**"[1].

о **писменехъ чрьноризца храбра**

прѣжде оубѡ словѣне не имѣахѫ книгъ. нѫ чрътами и рѣзами чьтѣхѫ и гатаахѫ погани сѫще. кръстивше же сѧ, римсками и гръчьскыми писмены. нѫждаахѫ сѧ словѣнскы

---

[1] Цей трактат, у якому розповідається про початок слов'янської писемності, було написано в кінці IX або на початку X ст., проте до нас він дійшов у Збірнику 1348 р., написаному ієромонахом Лаврентієм для болгарського царя Іоанна-Олександра (1331—1365 рр.).

Відомий голландський мовознавець Н. Ван-Вейк у своїй праці "История старославянского языка" так пояснює створення цієї пам'ятки: " Відомий трактат "О письменах", який, мабуть, створено з глаголичного оригіналу, написано найвірогідніше у найдавніший македонський період церковнослов'янської мови. Вейнгарт вважає, що його автором був Наум (учень Мефодія), але оскільки ми не знаємо більше ніяких творів Наума, ця гіпотеза недостовірна". Переважна більшість учених вважає, що автор трактата називає себе Храбром; Г. Ільїнський висловлює думку, що автор, яким він бачить Екзарха Іоанна, не названий, а заголовок слід тлумачити як "О письменах монаха Храбра", де Храбр не хто інший, як Костянтин. В. Златарський вважає, що Храбр — сам царь Симеон.

При читанні цієї пам'ятки слід пам'ятати, що для болгарських пам'яток цього періоду характерною була заміна літери **ѧ** літерою **ѫ**: **ѫзыкъ** замість **ѧзыкъ.**

рѣчь безь оустроениа. нѫ како можеть сѧ пнсдти добрѣ
грьчьскыми писмены. бъ. или живѡтъ. или зѣлѡ. или црьквь.
или чаание, или ширѡта. или адъ. или ждоу, или юность.
или жзыкъ. и индд побнаа симь. и тако бѣшѫ многа лѣта.
по том же члкоѩюбець бъ строжи всѣ. и не ѡставлѣѫ члча
рода безъ разоума. нж всѧ къ разоумоу приводѧ и спсению.
помиловавь родь члчь. посла или» стого кѡстантина фило-
софа нарицаемого кирила. мжжа праведна и истинна. и
сътвори имъ .л. писмена и осмь. ѡвѧ ѹбѡ по чиноу грьчьскы-
хъ писменъ. ѡва же по словѣн'стѣи рѣчи. ѿ пръваго же
наченъ по грьчьскоу. ѡни оубо алфа. д съ, азь. ѿ аза начѧть
ѡбое. и ꙗко же ЧУНИ подобльше сѧ жидовьскымь писменемь
сътворишѫ, ТАКО и съ грьчьскымъ. жидове бѡ пръвое писмѧ
имѧть алефь. еже сѧ сказаеть оучинение съвръшѧще.
въводимоу дѣтицоу и глѧще ѹчи сѧ. еже есть алефь. и
грьци подобѧще сѧ томоу алфа рѣшѫ. и СПОДОБИ сѧ речение
скдзАнид жидовьска грьчьскѹ жзыкоу. ДА речеть дѣтицоу
вь оученна мѣсто ици алфа Боншн сѧ речеть грьчьскомь
жзыкомь тѣм' бо поба са стыи кирилъ створи пръвое писма,
дзь. нѫ ꙗко и пръвомоу сѫщоу писмени дзь. и ѿ ба даноу
родоу словѣн'скомоу НА ГОвръстие оустъ. въ разоумъ
оучѧщим сѧ бѹквамъ. великомь раздвиженнемь оустъ
възгласит сѧ д ѡна писменд маломъ раздвиженнемь оустъ
възгласѧт сѧ и исповѣдаѭтъ сѧ. се же сѫть писменд
словѣньскаа. сицеа поваѩть писати и глдти. д б к г. дроузии
же глѧть почто есть, ли писменъ створилъ. А можеть сѧ
мен'шимь того ПИСАТИ ꙗко же и грьци. кд, пишѫть. и не
вѣдѧть колицѣмь пишѫть гръ'ци есть во ѹбѡ, кд. пимѣнъ.
нѫ не наплънѣѭт' сѧ тѣми книгы. нѫ приложили сѫтъ
двогласныхъ, .аі. . въ . . . . . ~ ~ ~ . нб . . . . . ѳ
сътное. и събиражтъ сѧ ихъ, ли. тѣм же потомоу побно и
въ тьже ѡбразъ створи стыи кирилъ, ли. писменъ дроузии
же глѧть чесомоу же сѫть словѣн'скы книгы. ни того бо
есть бъ створилъ. ни то аггли. ни сѫть иже конни. гако
жидовьскы и рим'скы и еллин'скы. иждѣ ѿ кона сѫть. и
прижты сѫ бмъ. А дроузии мнѧть гако бъ намъ есть створи-
лъ писмена. Н НЄ вѣдѧт сѧ ЧТО глѧще ѡкаании. И ꙗко
трими жзыкы есть бъ повелѣлъ книгамъ быти. гако же въ
еулѩ пишеть. и бѣ дъска написана жидовьскы и рим'скы и
еллин'скы. д словѣн'скы нѣ тоу. тѣм же нѣ сѫть
словѣн'скыѫ книгы ѿ *Ел:* КЪ тѣмь ЧТО глѣмь или что рѣмь
къ тацѣмь безоумнемь. ѡбаче речемъ О стхъ книгъ гакоже
НА ѹчихѡм сѧ. гако вс'ѣ по рѧдоу бываѭть ѿ ба. А не и'ног-
дожѫ.

ЗВУКОВА СИСТЕМА СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ IX ст.

ФОНЕТИЧНА СТРУКТУРА СКЛАДУ

1. Поясніть, у чому полягала суть дії закону відкритого складу? Коли цей закон діяв? Який він мав вияв у праслов'янській та старослов'янській мовах?

2. Поділіть слова на склади і визначте будову складу у старослов'янській мові: **ишедъ, дьнь,** огнь, **сьде, оучитель, разоумьнъ, дъждь, мъного, братъство, коньць,** нести, **гръмъ, врачевати, жьзлъ, кръвь, льсть, оухо, тъчьнъ, ръпътъ, добро, дрьжати, житьница, милосрьдовати, наставьникъ, потрьпѣти, стратигъ, сънити, тръжьникъ.**

3. Слова, утворені за допомогою префіксів, поділіть на склади. Визначте основи, від яких ці слова було утворено, і порівняйте складоподіл їх: **изити, безвиньнъ, безименьнъ, безглавьнъ, беспрѣстани, безаконьнъ, възбранити, възлежати, избьрати, издати, облъгати, обльстити, размышление, разоумѣти, въсплакати, извлѣшти, расхытити.**

4. Порівняйте слова старослов'янської та сучасної української і російської мов, зробіть висновки про структуру складів:

старослов'янська мова	*українська мова*	*російська мова*
богъ	бог	бог
влъкъ	вовк	волк
даръ	дар	дар
дъска	дошка	доска
идолъ	ідол	идол
ковъчегъ	ковчег	ковчег
правьда	правда	правда
мразъ	мороз	мороз
пьсъ	пес	пёс

5. Поясніть, чому в старослов'янській мові у сполученнях приголосних між з, с і ρ з'являються вставні д, т:

страмъ, въздрадовати сѧ, издрешти (Супр. рук.), въздрасти (Син. пс).

6. Чому у словах, запозичених з інших мов, під час їх освоєння на слов'янському ґрунті додавалися редуковані голосні ъ, ь? авъгоустъ, апостольство, архангельскъ, егѵпьтьскъ, оръганъ, варъваръ, ехидьна, херъсонъ.

7. Прочитайте слова, з'ясуйте, в яких із них сонорні р, л є складотворчими: льсть, влъкъ, кръвь, жрьдь, ръпътъ, влъхвъ, пользьнъ, блъгары, мрьзость, льгъкъ, грьтань, слънце, жрьло, безмлъвие, крьстъ, тврьдъ, чрьнъ, сльза, хрьбьтъ, плъкъ, чрьта, бръвь, брьвъно, гръдъ.

8. Відтворіть старослов'янські форми слів, поясніть відповідники сполучень сонорних з голосними: *стовп, верх, серп, церква, безсмертний, терпіти, чернець, терзати, гордий, жертва, перст.*

9. Поясніть, у чому полягав принцип висхідної звучності, що визначав побудову складів старослов'янської мови. Назвіть можливий порядок розташування звуків у межах складу (за співвідношенням голосу і шулу).

10. Поділіть слова на склади, поясніть розташування звуків у межах складу: молитва, добро, островъ, нести, домъ, рождьство, чрьнъ, срьдьце, прьстень, въскрьснѫти, почрьпало, брьвьно, гнити, растьлати, братьство, въсплакати, испросити.

СИСТЕМА ГОЛОСНИХ

1. Заповніть таблицю класифікації голосних старослов'янської мови за рядами та піднесенням. Порівняйте її з таблицею голосних сучасної української та російської мов, поясніть відмінності між ними.

Принципи класифікації	Ряд		
Піднесення	Передній	Середній	Задній
Високе			
Середнє			
Низьке			

2. Назвіть голосні повного творення та редуковані; чисті та носові; лабіалізовані та нелабіалізовані.

3. У поданих словах назвіть редуковані голосні, визначте їх позицію: звѣрь, чьсть, конь, дъва, ръжь, събьрати, жьрьць, правьдьнъ, посълати, чьтьць, вьсьде, вьдова,

вѣньць, цвѣтъка, ВЛАСТЬ, **низъкыи, творъцоу, пьсъ, мъхъ, чьсть, горькъ, грѣшьнъ, тъпътъ, зъвати, рътъ, сладъкъ, възѧти, възьмѫ, ръпътъ, тьмьнъ, съто, зъло, отъшьли,** шьдъши, **начьнѫ,** отърочьнъ, **събор,** вьсь, **вьсего, небесьнъ,** чьто.

4. З'ясуйте, які голосні сучасної української та російської мов відповідають редукованим голосним старослов'янської мови: творьць, **плъзати, жьньцьмь,** кръвь, **гръдость,** дъждь, тьсть, плъть, срьдьце, **правьдьникъ, жрьць.**

5. Поясніть, правильно чи ні вжито редуковані ъ, **ь** у прикладах із пам'яток: ложь (Син. пс.), **лъжа** (Остр. єв.); дождь (Син. па), **дъждь** (Остр. єв.); день (Син. па), дьнь (Остр. єв.); **оумеръ** (Супр. рук.), **оумьръ** (Остр. єв.); **пришелецъ** (Мар. єв.), **пришьльць** (Остр. єв.).

6. Визначте позицію редукованих у словах. Змініть форми цих слів так, щоб відбулося чергування позицій редукованих: дьнь, **сънъ, осьлъ, шьдъше, горькъ, градьць, длъжънъ, кротъкъ, льстьць, срьдьце, съмрьтьнъ.**

7. Визначте, які з голосних ы, и були редукованими, а які — голосними повного творення: **кънигы, бытиѥ,** ВЛАГЫ, **житиѥ,** ВЛАДЫКА, ходити, **достоѩниѥ, стѣны,** отро**чии, копиѥ, жрѣбии, коупити, властиѭ, дыханиѥ, биѥтъ, въноушити, блистаниѥ, въторыи, знамениа, костиѭ, милосрьдиѥ, биѭ.**

8. Знайдіть у тексті редуковані голосні ы, и: **пакы, радости благовѣштениѥ. пакы свободѣ възвѣштениѥ. пакы възваниѥ пдкы възвраштениѥ. пакы веселиѥ. пакы рабо**ТЫ **избавьниѥ. аггелъ съ дѣвоѭ** глдголетъ. **понеже къ женѣ глагола змиѩ житиѥ ІАКОВА чрьноризьца МНОГО имы оумилениѥ. быстъ нѣкыи отъшъльць въ веснѣѣмь градѣ... и сь маловрѣменьнааго сего ЖИТЬ соуѥтнааго отъвръгъ сѧ** живе **нѣ** въ **коеи пещерѣ. помысливъ** же **правьдъныи** и **вѣды** вь **мѣстѣхъ тѣхъ звѣрии множьство** въ **размышленыѩ въпадъ. ОНА ЖЕ РЕЧЕ... Н ПОСЛА МѦ ИГОУМЕНИѨ ДОНЕСТИ ПРОСВОРѪ** вь **сиѭ** вьсь. **припаде** къ НОГДМА СТѦАГО и **рѫка**МА СВОНМД **биѭшти** СА въ прьси **въпиаше...** горе **мнѣ ѩко** житие **ѥсмъ диаволе** (Супр. рук.).

9. За яким показником об'єднуються голосні у групах? Доберіть власні приклади, погрупувавши слова за однаковими характеристиками голосних:

а) **двьри, зрѣти, висѣти,** льстити, **десѧть,** прншьльць, **врѣмѧ;**

б) **връхоу, кѫдоу,** слово, **чюдо,** просто, **оухо,** люто, **ютро;**

в) сънъ, дьнь, кръвь, ръпътъ, **крьстъ,** пьсъ, вьсь, **гръмъ;**

г) **вечера, бѣгати, врачевати, желати, пьнь, бити, лѣта.**

10. Визначте голосні за їх характеристикою:

а) голосний переднього ряду, високого піднесення, повного творення, чистий, нелабіалізований;

б) голосний заднього ряду, середнього піднесення, лабіалізований, чистий, повного творення;

в) голосний середнього ряду, високого піднесення, нелабіалізований, чистий, повного творення;

г) голосний переднього ряду, середнього піднесення, нелабіалізований, носовий, повного творення;

д) голосний заднього ряду, високого піднесення, лабіалізований, чистий, повного творення;

е) голосний переднього ряду, низького піднесення, нелабіалізований, чистий, повного творення;

є) голосний заднього ряду, середнього піднесення, чистий, редукований.

11. Дайте повну артикуляційну характеристику голосних у словах: **кѫдоу, ребро,** соль, **рѧдъ, зърѣти, нежсыть.**

12. Поясніть чергування голосних у словах? Яка особливість цих голосних? ЖАТИ — **жьнѫ; пѫто** — опона; МАТИ — **мьнѫ;** НАЧАТИ — **начьнѫ; распѧти** — **распьнѫ; сѣмѧ** — **сѣмена; дѫти** — **дъмѫ.**

13. Відтворіть старослов'янські форми слів, поясніть звукові відповідники: *зять, зуб, князь, дуб, десять, мудро, путь, рука, трясти, б'ю, теля, знаю, губа, жатва, душа, м'яти, пам'ять, клятва.*

14. Визначте позицію редукованих у тексті, випишіть слова, згрупувавши їх за однаковою позицією редукованих: и **въшъдъ вънѫтрь сѣдѣаше съ слоугами видѣти коньчинѫ архиереи** же и **старьци** и **съборъ вьсь искаахѫ лъжа съвѣдѣтелства** на ІИСА **ако** да **оубиѭть** и **не обрѣтошѧ** и **мъногомъ лъжемъ съвѣдѣтелкмъ пристѫпльшемъ и не обрѣтошѧ послѣдь же пристѫпльша дъва лъжа съвѣдѣтела** рекостд **сь** рече **могѫ** рдзорити **црѣкъве бжїѭ** и **трьми дьньми съзъдати ѭ** и **въставъ архиери рече емоу.**

рече **гъ своимъ оученикомъ аще зрьно пьшеничьное падъ въ земли не оумьреть то кдино прѣбываѥть аще ли оумьреть мъногъ плодъ сътворить.**

ивъ пръвыи дьнь опрѣснъкъ кгда пасхѫ жьрѣахѫ глаголашѧ кмоу оученици свои **къде** хоштеши **шьдъше** оутотовакмъ дд **гаси пасхѫ.** и **посъла дъва отъ оученикъ своихъ** и **глагола** ИМА **идѣта въ градъ** и **сърѧштетъ вы чловѣкъ въ скѫдѣльницѣ водѫ** НОСА ПО **немъ идѣта...** и ГЛАГОЛА **емоу**

исоусъ аминъ глаголѭ ти ако ты дьньсь въ сиѭ ношть **прѣжде даже въторицеѭ кокотъ** не **възгласить** три крдты **отъвръжеши сѧ** мене.

15. Визначте, коли складотворними виступали редуковані ъ», ь, а коли — сонорні р, л: **врьтѣти, плъть, хлъмъ,** кръвь, **мрьтвьць, жлътъ, скрьжьтъ, крьстъ,** жрьло, зрьно, **брьниѥ, млънии, чрьвь, чрьнъ, млъва, брьвъно, скръбь, члънъ,** тврьдь, **длъгъ, грълo, врьхъ, влъкъ,** прьвъ, **прьстъ, млъчати.**

16. З'ясуйте на матеріалі наведених прикладів, після яких приголосних (м'яких чи твердих) **могли стояти** голосні переднього та непереднього ряду: шесть, **цѣна, часть, пать, лѣсть, жити, зать, злато, сынъ, рабъ, оухо, гыбель, кънига, прахъ, шоумъ.**

17. Поясніть, чому після твердих приголосних **стояли** голосні **ъ,** о, а після м'яких — ь, е: **плодъ, дьнь, сънъ,** конь, **мечь, отьць,** море, **поле.**

18. Прочитайте уривок з тексту, визначте, які голосні вживалися після твердих приголосних, а які — після м'яких і пом'якшених: і егдд **приближи сѧ въ имъ въ витъфаѩиѭ** къ **горѣ елеоньсцѣ посъла дъва отъ оученикъ своихъ** і **гл҃а има ідѣта** вь весь **ѣже (е)стъ прѣмо вама.** і **абие въходѧшта вь нѫѭ обрѧштета жрѣбець привѧзанъ.** НА нь же **нѣстъ** не *ох* никътоже **отъ ч҃къ вьсѣлъ. отрѣшьша** и **приведѣта** (Мар. єв.).

19. Запишіть слова фонетичною транскрипцією, з'ясуйте у поданих прикладах співвідносність між літерами і звуками: **плъзати,** грьчьскъ, внтазь, **кръчага,** не**ѭсыть, бльскъ,** жрьдь, **отъшьльць, крьстити.**

20. Прочитайте пари слів, поясність причини чергування голосних: **зълъ — зъли, осьлъ — осьла, горькъ —** горько, **чоудьнъ — чоудьна, градьць — градьца, сънъ — съна, длъженъ** – длъжьно, **сладъкъ** – **сладъка, точьнъ** – точьнд, **младеньць — младеньца, отьць —** отьче, **льстьць — льстьца.**

21. Відтворіть старослов'янські форми слів, поясніть уживання голосних у старослов'янській мові: *день, стіл, пісок, поле, орел, бог, пророк, вінець, верх, терпіти, творець, стіна, пень, замок.*

22. Встановіть, які голосні були характерними у старослов'янській мові на початку слова:

— [а] чи [*ja*] — гагодд, **авление, аворъ, агнѧ, азъ, адъ,** делько, **аице, ѩрость, аснѣк, ѩвити, ѩко;**

— [у] чи [*jy*] — **гогь, южьскъ, юньць,** юноша, **ютро, оучитель,** оутро, **оуста, оугль.**

23. Проаналізуйте приклади слів і зробіть висновок, чи могли у старослов'янській мові слова починатися на ѧ? ѩдро, ѩти (але възѧти), ѩзыкъ, ѩзычьникъ, ѩчьнъ. Який звук розвивався перед початковим А?

24. Порівняйте старослов'янські та давньоруські форми слів і зробіть висновок: чи був початковий ѣ характерним для старослов'янської мови?

ст.-сл.	давньор.
ѣсти	ѣсти
ѣмь	ѣмь
ѣдѧтъ	ѣдать
ѣзва	ѣзва

25. Який звук розвивався перед початковим є? Який голосний відповідає початковому голосному старослов'янської мови у сучасних формах української та російської мов? єдинъ, єсмь, єлень, єзеро, єлеи, єсень, єльха.

26. Чи могли стояти на початку слова голосні ы, ъ, ь? Які приголосні стояли перед цими початковими голосними?

27. Прочитайте слова, порівняйте позначення голосного [о][1]. Назвіть літери, які позначали цей голосний, та причину паралельного вживання різних літер: ѡнъ же рече имъ; новъ, иѡанъ, соломѡнъ, феодѡръ, фѡма, домоу.

СИСТЕМА ПРИГОЛОСНИХ

1. Визначте принципи класифікації приголосних звуків у старослов'янській мові. Назвіть групи приголосних

- за місцем творення;
- способом творення;
- співвідношенням між голосом і шумом;
- твердістю і м'якістю.

2. Перелічіть приголосні старослов'янської мови, яких немає в сучасній українській мові.

3. З поданих слів випишіть губні приголосні. Порівняйте губні приголосні старослов'янської та сучасної української і російської мов: рабъ, пѫто, врьхъ, дымъ, мышь, богыни, крѣпъкъ, владыка.

---

[1] У грецькому алфавіті літера о мала назву "омікрон", тобто [о] малий, а літера ѡ — "омега" — [о] великий.

4. Який губний приголосний був відсутній у слов'янських словах, проте вживався у словах, запозичених із грецької мови? Наведіть приклади.

5. Виділіть у словах задньоязикові приголосні, поясніть характерні особливості їх: гжба, хытрыи, гвоздь, смѣхъ, плъкъ, лъгати, къде, соухъ, высокъ.

6. Чим пояснюється написання гы, кы, хы, а не ги, ки, хи у старослов'янських словах: гыбель, кыснжти, хытрыи, кыдати, хыштениѥ, богыни, великыи?

7. Як можна пояснити те, що у деяких словах трапляються сполучення ги, ки, хи, ге, ке, хе? никифоръ, китъ, хероувимъ, кгипьтъ, кипарисъ, геена, акакии, дрхиереи, ангелъ, кедръ, хитонъ, херсонъ.

8. Назвіть у словах приголосні, які були постійно м'якими, з якими голосними вони могли сполучатися? ножь, нашь, плачь, плащь, жила, широта, чьто, вождь, отьць, нищии, ѕѣница.

9. Знайдіть приголосні, які залежно від позиції у слові могли бути твердими і пом'якшеними: вѣкъ, бездъна, оумъ, брань, плести, джбъ, падь, трава, оумѣти, капати.

10. Назвіть пари приголосних за твердістю/м'якістю.

11. Випишіть з тексту у дві колонки приголосні, які не мають відповідників у парах твердий/м'який: гладше же сьѭ притъчѫ. смоковьницѫ імѣаше етеръ въ винограде своемь въсажденѫ . . . . . обрѣте рече же къ винареви се третие лѣто отъ нелиже прихождѫ ішта плода на смоковьници сеі і не обрѣтаѭ. посѣци ѭ оубо. въскѫѭ і земл'ѭ опражнѣетъ. онъ же отъвѣштавъ рече емоу. ѿи. остави і се лѣто. дон'деже ѭ окопаѭ окрьстъ і осыплѫ ѭ гноемь і аште оубо сътворитъ плодъ. аште ли ни въ грАДжштее врѣмѧ посѣчеши ѭ (Зогр. єв.).

12. Випишіть з тексту в три колонки приголосні: постійно тверді, постійно м'які, позиційно тверді чи пом'якшені: чловѣкъ етеръ бѣ богатъ іже імѣаше приставьникъ і тъ оклеветанъ быстъ къ немоу ѣко рАСТАЧДІА імѣньѣ его і приглашь і рече емоу чьто се слышѫ о тебѣ въздаждь отъвѣтъ о приставлении домовьнѣмь не възможеши бо къ томоу домоу строіти рече же вь себѣ приставьникъ домоу чьто сътворьѭ ѣко господь мої отъемлетъ строенье домоу отъ мене копати не могѫ.

13. Порівняйте вимову приголосних у парах слів, обґрунтуйте умови позиційного пом'якшення приголосних: вола — волга, горд — боурꙗ, сыноу — коню, бъчела — бъчелѣ, быти — вити, мѣдь — медъ, плотъ — плоть, мылъ — милъ, кровъ — кръвь, сила — поле, горѫ — боурьѫ.

14. Прочитайте слова, з'ясуйте, як позначався на письмі приголосний [*j*]: **ѥсень, юньць, обаѩниѥ, ѩчьмень, ѩдоу, ѩко, ѩзыкъ, ѩлинъ.**

15. Назвіть пари шумних приголосних за дзвінкістю/*глухістю.* Порівняйте їх з приголосними сучасної української мови. Назвіть шумні приголосні старослов'янської мови, які не мали співвідносних пар.

16. Порівняйте пари слів, зробіть висновок про чергування кінцевих з — **с у** префіксах та прийменниках, виявіть закономірності такого чергування: изити — **ископати, безбожьнъ — бесконьчьнъ, възводити — въскрѣсити, изгонити — искоусити,** развити — рдсточити, **ЕЄЗ мене — ЕЄС тебе.**

17. Випишіть з тексту слова, утворені за допомогою префіксів-прийменників на з-. Поясніть, які фонетичні зміни відбулися на стику морфем: **аште бисте любили** МА **въздрадовати сѧ бисте оубо ѣко ідѫ къ** ѿцю (Сав. кн.). егдд **погоубі себе іюда** егдд **съвѣты безаконыѩ сътворі** (Зб. Кл.). дзъ **повелѭ врачемъ ицѣлити** ТА (Супр. рук.). **І ѕѣло за оутра въ единѫ сѫботъ придошѧ** НД **гробъ въсиѣвъшю слъньцю** (Асс. єв.). того **камениемь бивъше пробишѧ главѫ емоу** і посълдшд **бештьстъна** (Зогр. єв). **тъгда** же **въскричавъ стѣи** (Супр. рук.). **ѣко** се **вразі твоі въшюмѣшѧ** (Син. пс). **ѥже имамъ издрешти** не **на благодѣти зьрѧ глаголѫ** (Супр. рук.). и **пръвы** поемъ **женѫ оумьрѣтъ бештѧдень** (Мар. єв.). **прилежи емь** и **аште что иждивеши азъ егда възвраштѫ** СА **въздамь** ти (Сав. кн.).

18. У старослов'янській мові кінцевий з у прийменниках і префіксах на межі з коренем зазнавав різноманітних змін. Які фонетичні процеси представлено у наведених прикладах? **ишьдъ** (зам. **из-шьдъ**), **раширити** (рдз-ширити), **иждешти** (из-жешти), иждити (из-жити), **раждешти (раз-жешти), иштистити (из-чистити), иштрѣва (из-чрѣва),** ЕЄШТАДД (ВЄЗ-ЧАДД), **бечьсти (без-чьсти), бечиноу (без-чиноу), ицѣлити (из-цѣлити), ицръкъве (из-цръкъве), бецѣньныѩ (без-цѣньныѩ), исѣшти (из-сѣшти), бестрашьнъ (без-страшьнъ), исыпати (из-сыпати), иштѧдиѥ (из-чѧдиѥ).**

19. Визначте приголосні за артикуляційними характеристиками:

а) губний, проривний, дзвінкий, непом'якшений. Знайдіть йому корелятивну пару, поясніть, за якою ознакою;

б) передньоязиковий, фрикативний, дзвінкий, м'який;

в) передньоязиковий, сонорний, дрижачий, пом'якшений;

г) губний, сонорний, носовий, твердий.

20. Дайте повну артикуляційну характеристику приголосним старослов'янської мови: *[б],* [*u͡ст'*], *[х],* [*д͡з'*], [*м*], [*к*], [*ж*], *[в],* [р].

21. Виділіть у словах групи приголосних за способом творення: а) проривні; б) фрикативні; в) африкати; г) складні; д) носові; е) дрижачі.

дымъ, цѣна, шоумъ, конь, хытръ, **боурꙗ, прахъ, гласъ, хитонъ, мракъ, ѕѣло,** чьто, ложе, поле, **вранъ, боль, сънъ, РЫБА, ВОЖДЬ, плацѣ, старьць, широта.**

22. Визначте слово за артикуляційними характеристиками звуків:

а) слово складається з 4 звуків:

- голосний, заднього ряду середнього піднесення, повного творення, носовий, лабіалізований;
- приголосний, проривний, задньоязиковий, дзвінкий, постійно твердий;
- приголосний, плавний, передньоязиковий, сонорний, пом'якшений;
- голосний, переднього ряду, середнього піднесення, редукований, у слабкій позиції, нелабіалізований.

б) слово складається з 4 звуків:

- приголосний, носовий, губний, сонорний, непом'якшений;
- голосний, переднього ряду, середнього піднесення, повного творення, носовий, нелабіалізований;
- приголосний, щілинний, передньоязиковий, шумний, глухий, непом'якшений;
- голосний, заднього ряду, середнього піднесення, повного творення, чистий, лабіалізований.

23. Дайте повну артикуляційну характеристику приголосним у словах: **мѫжь, приѩти, боудити, рѫка, мѵро, ѱалъмъ, доухъ.**

24. Знайдіть у словах ознаки грецького походження, **ПОЯСНІТЬ** їх: **георгии, сераѳимъ, легеонъ, кедръ, ѳѡма, архиереи, ГИГАНТІ», кивотъ, архистратигъ, ѳилипъ, геена, ехидьна.**

25. Дайте артикуляційну характеристику звука [*j*]. Як він позначався графічно, які мав особливості? Наведіть приклади слів.

26. Прочитайте текст, виконайте завдання до нього:

а) знайдіть і випишіть слова, в яких двома літерами позначено один звук, дайте характеристику таких звуків;

б) знайдіть і випишіть слова, в яких одна літера позначає два звуки; поясніть приклади;

в) знайдіть у прикладах слова з літерами приголосних, які були створені Костянтином і Мефодієм, назвіть ці літери і звуки, які вони позначали;

г) запишіть транскрипцією підкреслені слова, поясніть позиції редукованих голосних;

д) випишіть з тексту слова з приголосними ж, ш, обґрунтуйте, з якими голосними вони могли сполучатися і чому:

съсѫдъ же **стоѣше плънъ оцьта** (Зогр. єв.). **шьдъше въ градъ възвѣстишѧ всѣ** (Мар. єв.). **врѣмена тѫжька... възлагаѭтъ на** плештд **чловѣчьска** (Мар. єв.). **прикмъ тѣло иосифъ обитъ** к **плаштаницеѭ** чисток (Остр. єв.). **прахъ отъ ногъ вашихъ отътрѧсѣте** (Асс. єв.). прискръбъна **естъ доуша моѣ** до **съмръти** (Зогр. єв.). **слоужи** ми **доньдеже ѣмь** и пыж **и потомь ѣси** и **пьеши** ты (**Сав.** кн.). **архиєреи** же **поманѫшѧ народоу** (Мар. єв.). **котораago васъ осьлъ** ли **волъ въ кладѧзь въпадетъ сѧ** и **не абье** ли **истръгнете ѥго въ дьнь сѫботъны** (Зогр.єв.).

27. Прочитайте слова, поясніть вживання літер ф, ѳ[1]: **фарисеи, филипъ, ѳома, ѳаддеи, философъ, ѳеодоръ.**

ЗВУКИ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ У ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИЧНОЇ СИСТЕМИ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

1. Наведіть характерні особливості системи вокалізму та консонантизму праіндоєвропейської мови.

2. За якими показниками розрізнялися голосні праіндоєвропейської мови?

3. Порівняйте систему голосних праіндоєвропейської та старослов'янської мов, випишіть у дві колонки звуки, якими вони відрізнялися.

---

[1] У грецькій мові був особливий інтердентальний міжзубний звук, який позначався літерою ѳ "тета" (у старослов'янській мові — "фіта"). Поступово слов'яни стали вимовляти цей звук як [*ф*], а в інших індоєвропейських мовах відповідником давньому грецькому [*ф*] став *[m]* (на письмі [*th*]). Звідси бере початок чергування Фома — Том, Томас, Феодор — Теодор, Марфа — Марта, Фаддей — Тадеуш.

4. Порівняйте відповідники слів, встановіть закономірну відповідність між звуками праіндоєвропейської та старослов'янської мов:

*sūnŭs — сынъ	*ghēros — жаръ
*medŭs — медъ	*bhrātēr — братъ
камы	*plōkjŏs
*slōbos — слабъ	*semen — сѣмѧ
*plĕdmēn — племѧ	*dhūmŏs — дымъ
*ūdrā — выдрд	*ghŏstĭs — гость

5. Складіть таблицю відповідників голосних праіндоєвропейської та праслов'янської мов.

6. Поділіть на склади слова-відповідники праіндоєвропейської та старослов'янської мов, зробіть висновок про структуру складу цих мов та складотворчі звуки: *ghrouda — гроуда, *ausos — оухо, *gharsos — грахъ, *bherghos — брѣгъ, *dhroughos — дроугъ, *dhlghos — длъгъ, *k'mtom — съто, *krdis — срьдьце, *mondhros — мѫдръ, *pontis — пѫть, *prstĭs — прьстъ, *bhlŭsā — блъха.

7. Проаналізуйте сполучення приголосних у праіндоєвропейській та старослов'янській мовах, визначте відмінності між ними: *plĕdmēn — плєма, *ponthĭs — пѫть, *vertmēn — врѣмѧ, *angŭlŏs — ѫгълъ, *louksnā — лоуна, grdhlŏm — гръло, *taitsknŏs — тѣснъ.

8. ЯКІ особливості фонетичної системи праіндоєвропейської мови зумовлювали можливість функціонування дифтонгів та дифтонгічних сполучень (порівняйте з праслов'янською мовою)?

9. Назвіть дифтонги праіндоєвропейської мови, дайте відповідь на запитання:

а) з яких частин вони складалися?

б) які звуки могли виступати складовими, а які — нескладовими?

в) якими були дифтонги — спадними чи наростаючими?

10. У поданих прикладах знайдіть дифтонги, дайте їх повну характеристику: *sausŏs (ст.-сл. соухъ), *kailŏs (ст.-сл. цѣль), *ghroudā (ст.-сл. гроудд), *g'heimä (ст.-сл. зима), kvoitŏs цвѣтъ), *ausŏs оухо), *smoisŏs смѣхъ), *taitlŏ тѣло).

11. У реконструйованих формах слів знайдіть дифтонгічні сполучення, поясніть, з яких компонентів вони *g'holtŏm *sēmēn сѣмѧ),

bherghŏs* (ст.-сл. **брѣгъ), **porsŏs* (ст.-сл. **прахъ**), **bhardhā* (ст.-сл. **брада**), **uertmēn* (ст.-сл. **врѣмѧ**), **gharsŏs* (ст.-сл. **грахъ**), **g'hombhŏs* (ст.-сл. **зѫбъ**), **kamōn* (ст.-сл. каллы), **mongjŏs* (ст.-сл. **мѫжь**).

12. Поясніть відмінність між дифтонгами і дифтонгічними сполученнями праіндоєвропейської мови. Наведіть власні приклади.

Система голосних

13. Порівняйте слова-відповідники старослов'янської та інших індоєвропейських мов, зробіть висновки про відповідність голосних різних мов:

ГолоснийА

Ст.-сл. **мати**,лат. *māter*, латис. *māte*, д.-інд. *māter*, д.-ірл. *máthir*;

Ст.-сл. **братръ**, лат. *frater*, гр. *frātōr*, д.-інд. *bhrätä*, д.-ірл. *bräthir*, прус. *bráti*, д.в.н. *bruoder*;

Ст.-сл. **дати**, лит. *dúoti*, прус. *dätwei*, лат. *dōno*, гр. *didōmi* (дарую), *dōrŏn* (дар);

Ст.-сл. зндти, лат. *cognōsco*, гр. *gignōskō*

Ст.-сл. **дъва**, лат. *dŭō*, пол. *dwa;*

Голосний о

Ст.-сл. ось, лат. *ăxis*, лит. *ašis*, латис. *ass*, прус. *assis*, д.-інд. *áksah*, ірл. *aiss*, д.в.н. *ahsa*;

Ст.-сл. **домъ**, лат. *dŏmŭs*, гр. *dŏmŏs*, д.-інд. *dámas*;

Ст.-сл. око, лат. *ŏcŭlŭs*, лит. *akis*, латис. *acs*, д.-інд. *àksī*, гот. *augo*;

Ст.-сл. **овьца**, лат. *ovis*, лит. *avis*, д.-інд. *ávikä;*

Ст.-сл. **оцьтъ**, лат. *acetum*;

Ст.-сл. олътдрь, лат. *altäre*, д.в.н. *altäri;*

Ст.-сл. орлти, лат. *rāre*, лит. *árti*;

Ст.-сл. росл, лит. *rasá*, латис. *rasa*, д.-інд. *rasā*;

Ст.-сл. **нощь**, лит. *naktis*, латис. *nakts*, прус. *naktin*, санскр. *näktam;*

Ст.-сл. гость, лат. *hostis*, гот. *gasts;*

Ст.-сл. огнь, д.-інд. *agníš*, лат. *īgnis*, лит. *ugnis*, латис. *uguns*.

Голосний оу [у]

Ст.-сл. **соухъ**, лит. *sáūsas*;

Ст.-сл. **оухо**, лат. *auris*,лит. *ausis*, гот. *auso*, латис. *àuss*;

Ст.-сл. **тоуръ**, лит. *taũras*, лат. *taurus*, прус. *tauris*, ірл. *tarb*;

Ст.-сл. **роудъ**, лит. *raiūdas*, латис. *rauda*, гот. *raups*, лат.

Голосний ы

быти, *būti*, *būt*, *bhūtis*;

Ст.-сл. **сынъ**, лат. *sūnŭs*, лит. *sūnùs*, гот. *sunus*, д.-інд. *sūnúh*, прус. *soūns*;

Ст.-сл. **дымъ**, лат. *fūmus*, лит. *dūmai*, прус. *dumis*, д.-інд. *dhūmàs*;

Ст.-сл. мышь, лат. *mūs*, д.в.н. *mūs*, Д.-ІНД. *mūh*

Ст.-сл. выдра, лит. *ūdra*, д.-інд. *udrás*;

Ст.-сл. лыко, лит. *lùnkas*, прус. *lunkan*.

Голосний і

Ст.-сл. **живъ**, лат. *vīvus*, лит. *gývas*, д.-інд. *jīváh*;

Ст.-сл. вити, лат. *vieo*, *viēre*, лит. *výti*, д.-інд. *váyati*;

Ст.-сл. шити, лит. *siúti*, гот. *siūjan*, д.-інд. *siūtas*;

Ст.-сл. **миръ**, лат. *mītis*, санскр. *mitráh*.

Голосний є

Ст.-сл. **берж**, лат. *féro*, гр. *fĕrŏ*;

Ст.-сл. **медъ**, лит. *medùs*, гр. *měthii*, нім. *Met*, прус. *meddo*, Д.-ІНД. *màdhu*;

Ст.-сл. **небо**, лат. *nĕbŭla*, лит. *debesis*, латис. *debess*, *debesis*, д.в.н. *nebul*, д.-інд. *nábhas*;

Ст.-сл. ДЄСАТЬ, лат. *desem*, лит. *dĕšimt*, латис. *desimt*, прус. *dessimpts*;

Ст.-сл. **ведж**, лит. *vedú*, латис. *vedu*, прус. *weidais*, ірл. *fedim*;

Ст.-сл. **седмь**, лат. *septem*, лит. *septyni*, д.-інд. *saptá*;

Ст.-сл. **сестра**, лит. *sesers*, лат. *soror*, д.-інд. *svásar*, гот. *swistar*, д.в.н. *swestar*, прус. *swestro*.

Голосний ъ

Ст.-сл. **дъва**, лат. *duō*, д.-інд. *duvā*;

Ст.-сл. **сънъ**, лит. *sãpnas*, латис. *sapnis*, сскр. *svápnas*, лат. *somnus*;

Ст.-сл. **бъдѣти**, лит. *budéti*, прус. *budē*, д.-інд. *bùdhyatē*;

Ст.-сл. **мъхъ**, лит. *mũsos*, лат. *muscus*, д.в.н. *mos*;

Ст.-сл. **бръвь**, лит. *bruvis*, д.-інд. *bhrūs*;

Ст.-сл. **дъшти**, лит. *duktê*, гот. *daúhtar*, прус. *duckti*, д.-інд. *dahitä*, нім. *Tochter*.

Голосний ь

Ст.-сл. **овьца,** лат. *ovis,* лит. *avis,* д.-інд. *ávis*;

Ст.-сл. **вьдова,** лат. *viduä,* д.-інд. *vidhavā,* гот. *widuwō,* д.в.н. *wituwa*;

Ст.-сл. **дѣвєрь,** лит. *dievoris,* лат. *lēvir*;

Ст.-сл. **льнъ,** лат. *līnŭm,* лит. *linaĩ,* д.в.н. *lin*;

Ст.-сл. **мьгла,** лит. *miglà,* д.-інд. *mēghah.*

Голосний ѣ

Ст.-сл. **сѣмѧ,** лат. *sēmen,* лит. *s'émenys,* гот. *saian,* прус. *semen,* Д.В.Н. *sāmō*;

Ст.-сл. **снѣгъ,** лит. *sniēgas,* латис. *sniegs,* гот. *snaiws,* прус. *snaygis;*

Ст.-сл. **вѣтръ,** лит. *vétra,* прус. *wetro,* д.-інд. *vätas;*

Ст.-сл. **брѣза,** лит. *béržas,* латис. *bęrzs,* д.в.н. *birihha,* прус. *berse,* д.-інд. *bhūrjas,* нім. *Birke*;

Ст.-сл. **цѣсарь,** лат. *caesar,* нім. *Kaiser,* гот. *káisar*

Ст.-сл. **звѣрь,** лат. *finis,* лит. *žverìs,* латис. *zvęrs.*

Голосний ѧ

десѧть, *desem,* *dŭšimt,* прус. *dessimpts;*

зѧть, д.-інд.

Ст.-сл. **имѧ,** лат. *nōmen,* д.в.н. *namo,* гот. *namō*;

Ст.-сл. **памѧть,** лат, *mēns,* лит. *at-mintìs,* гот. *gamunds,* д.-інд. *matíh;*

Ст.-сл. ЧАДО, нім. *Kind*;

Ст.-сл. **пѣнѧзь,** д.-сканд. *penningr,* д.в.н. *pfenning;*

Ст.-сл. МАТА, пол. *mięta,* лат. *menta.*

Голосний ж

зѫбъ, *žambas,* *jámbhah*;

Ст.-сл. **гѫсь,** лат. *anser,* лит. *žąsis,* д.-інд. *hamsas,* д.в.н. *gans,* прус. *sansy;*

Ст.-сл. **вєльблѫдъ,** гот. *ulbandus*;

Ст.-сл. **пѫть,** лат. *pons,* д.-інд. *pánthāh,* прус. *pintis;*

Ст.-сл. **пѫто,** лит. *pántis,* прус. *panto;*

Ст.-сл. **рѫка,** пол. *ręka,* лит. *rankà.*

Система приголосних

14. Дайте характеристику системи консонантизму праіндоєвропейської мови. Визначте, яка група приголосних була найчисленнішою, виділіть приголосні, якими праіндоєвропейська мова відрізнялася від праслов'янської та старослов'янської мов.

15. Порівняйте відповідні форми слів і визначте, чим відрізнялися проривні приголосні праіндоєвропейської та старослов'янської мов: *gēbha — **жаба**, *g'holtŏm — **злато**, *sŭpnŏs — **сынъ**, *bherg'ā — **брѣза**, *krŏthŭkŏs — **кротъкъ**, *sākhā — **соха**, *plĕdmēn — **плѣмѧ**.

16. Проаналізуйте форми слів, визначте кількість праіндоєвропейських сонорних та роль їх у слові: *kāmōn — **камы**, *slōbŏs — **славъ**, *krmā — **кръма**, dek'mt — ДЄСАТЬ, *reksnt — **рѣшѧ**, *kmktos — **чѧсть**, *mrtīs — **съмрьть**, *mnīs — **памѧть**, *plnŏs — **плънъ**.

17. Порівняйте слова і визначте, яких приголосних старослов'янської мови не було у праіндоєвропейській: *ghērŏs — **жаръ**, *sekstôs — шесть, *bherghoi — **брѣзѣ**, *vlkoisŭ **вльцѣхъ**, *dhousŏs **доухъ**, *kmktŏs ..... *dhŭghetēr .....

18. Проаналізуйте зміни, які відбулися на старослов'янському ґрунті з давніми формами цих слів. Чи могли існувати у старослов'янській мові сполучення приголосних, які спостерігаються у праіндоєвропейській мові і чому? *vŏdhjŏs — вождь, *rūdhjŏ — рыждь, *dhousjä — **доуша**, *plōkjŏs — плачь, *bhourjā — **боура**, *mongjŏs — **мѫжь**, *nôzjôs — **ножь**, *sausjôs — **соушь**.

19. Порівняйте старослов'янські слова з відповідниками інших мов, поясніть походження слов'янського звука χ [χ]:

прорѣха — д.-інд. *rēkhā*, лит. *rēkti*;
соха — Д.-інд. *cakhā*;
прахъ — латис. *pārsla*, ісл. *fors*, д.-інд. *prsan*;
моуха — лит. *musià*, латис. *muša*, прус. *muso*, лат. *muska*;
мъхъ — лит. *mūšos*, лат. *mūscūs*, д.в.н. *mos*;
ветъхъ — лит. *vetušas*, лат. *vetus*;
тѣхъ — д.-інд. *tésām*, прус. *steison*;
оухо — лит. *ausis*, гот. *auso*, лат. *auris*;
вьхъ — лит. *viršùs*, лат. *verrūca*;
мѣхъ — лит. *máīšas*, прус. *moasis*, ісл. *meiss*, д.-інд. *mesás*;
хлѣвъ — гот. *hlaiw*;

20. Знайдіть старослов'янські відповідники литовським словам:

mūsos, blusà, vēšas[1].

[1]Примітка: кінцевим -os, -as, -us неслов'янських індоєвропейських мов у старослов'янській мові відповідає -ъ.

21. Проаналізуйте наведені приклади, зробіть висновки про долю індоєвропейського кінцевого -s на праслов'янському мовному ґрунті. Чим це було зумовлено?

сынъ, лит. *sunùs*, гот. *sunus;*

врьхъ, лит. *viršùs*;
гость, лат. *hostis*;
влъкъ, лит. *vilkas*, прус. *wilkis*, гот. *wulfs*, секр. *vrkas*;
богъ, сскр. *bhágas*;
домъ, лат. *domus*, сскр. *dámas*.

ФОНЕТИЧНІ ПРОЦЕСИ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ, ЗУМОВЛЕНІ ДІЄЮ ЗАКОНУ ВІДКРИТОГО СКЛАДУ

1. Поясніть суть дії закону відкритого складу. Які особливості фонетичної побудови слів він визначав?

2. Назвіть особливості фонетичної системи праіндоєвропейської мови, які не відповідали дії закону відкритого складу.

3. Назвіть основні процеси у фонетичній системі праслов'янської мови, що були зумовлені дією закону відкритого складу.

4. Порівняйте відповідники слів і виявіть нові голосні, які утворилися в результаті дії закону відкритого складу:

ст.-сл. **хоудъ**, укр. *худий*, лит. *skaudùs;*

ст.-сл. **дроугъ**, укр. *друг*, болг. *друг*, чес. *druh*, лит. *draũgas*, латис. *drâugs*, ісл. *draugr*;

ст.-сл. **роуда**, лит. *raũdas*, латис. *raũds*, гот. *rauths*;

ст.-сл. **оуста**, болг. *уста*, чес. *usta*, д.-прус. *austo*, лит. *auščioti*; лат. *ausculum*;

ст.-сл. **любъ**, д.-інд. *leubhoh*, лит. *liaupsẽ*;

ст.-сл. **смѣхъ**, укр. *сміх*, рос. *смех*, латис. *smaidît*, д.-інд. *smáystē*;

ст.-сл. **стѣна**, укр. *стіна*, рос. *стена*, гот. *stains*, ісл. *steinn*, д.-інд. *styāyatē*;

ст.-сл. **цѣлъ**, гот. *hails*, д.в.н. *heil*, д.-прус. *kailūstikan*;

ст.-сл. **снѣгъ**, укр. *сніг*, рос. *снег*, гот. *snaiws*, д.-прус. *snaygis;*

ст.-сл. **рѣшити**, лит. *raišýti*, латис. *râisît*;

ст.-сл. **кривъ**, болг. *крив*, лит. *krẽivas*, латис. *krẽiss;*

ст.-сл. свині», чес. *svine*, гот. *swein*, нім. *Schwein;*

ст.-сл. **вльци**, лит. *vilkãi;*

ст.-сл. сирт», укр. *сирота*, рос. *сирота* , чес. *sirý*, лит. *šeirỹs*;

ст.-сл. **постигнжти**, рос. *достигнуть*, лит. *stẽigtis*, гот. *steigan*.

5. Відтворіть старослов'янські та сучасні форми поданих слів, враховуючи фонетичні зміни праслов'янської мови, зумовлені дією закону відкритого складу:

лит. *dãusos*, *täuras*, *tẽisus*, *ẽiti*, *veidas*, *mãišas*, *säusas;* латис. *maina*, гот. *auso*.

6. Назвіть дифтонги індоєвропейської мови, поясніть, з яких елементів вони складалися. Яка їх подальша доля?[1]

7. Визначте корінь слова і поясніть, які давні процеси відбиває чергування у коренях старослов'янських слів?

сынъ — сыноу — сынове; ковати — коуѭ; плоути — пловѫ — плавати — плавъ; СОВАТИ — **соунѫти;** крити — **кровъ — съкръвенъ — покровъ;** ЛЮБЫ — **любъвъ; црькы — црькъвь; пѣти — пѣснь — поютъ; забыти — забъвенъ; роуда — ръдѣти — ръдръ — ръжда; гънѫти — съгыбати; кроушити — оукроухъ — кръха — кръшка; стынѫти — стоуденъ; зовѫ — зъвати — называти; хътѣти — хытити — хытръ; коуповати — коупоуѭши.**

8. Поясніть артикуляційні особливості голосних ж, А в старослов'янській мові. В яких фонетичних позиціях вони вживалися?

9. Поясніть причини утворення носових голосних праслов'янської мови. Як було встановлено природу їх?

10. Чи могли у праслов'янській мові функціонувати такі індоєвропейські слова? Яка їх подальша доля на праслов'янському мовному ґрунті: лит. *rankà*; лат. *menta;* лат. *sēmen*; нім. *Berg;* нім. *Helm;* нім. *Kind*?

11. Визначте, у якому фонетичному оточенні збереглися сполучення "голосний + носовий приголосний", а в якому вони змінилися? Яка доля таких сполучень? *načinati> НАМИНАТИ; *požinati> ПОЖИНАТИ; *sěmena> **сѣмена;** *imena> **имена;** *načenti> НАЧАТИ; ***ženti> жѧти; *imen> имѧ;** *semen> **сѣмѧ;** *vertmen> **врѣмѧ.**

12. Поясніть звукові відповідники у поданих словах:
ст.-сл. **сѣмѧ;** ПОЛ. *siemię;* лат. *sēmen*;
..... **десѧть;** .... *dèšimt*; .... *desem*;

---

[1] ***Довідка*** В результаті дії закону відкритого складу дифтонги індоєвропейської мови на праслов'янському мовному ґрунті дали такі відповідники:

Дифтонг	Перед голосним	Перед приголосним
би, āu	av (ст.-сл. **ав**)	u (ст.-сл. **оу**)
ôu, äu	ov (ст.-сл. **ов**)	u (ст.-сл. оу)
ōi, äi	oi>oj	ě (ст.-сл. **ѣ**)
eu	ev, ov (ст.-сл. **ев, ов**)	ju> 'u (ст.-сл. w)
ȳ	ŭu (ст.-сл. **ъв**)	ȳ (ст.-сл. **ы**)
oi, **ai** у кінці слова при низхідній інтонації дає **i** (ст.-сл. и)		

ст.-сл. **пѫть**; лат. *pons, pontis*; д.-прус. *pintis*; авест. *panta*;
ст.-сл. **гѫсь**; д.в.н. *Gans*;
ст.-сл. МАТА; ПОЛ. *mięta;* лат. *menta;*
ст.-сл. **рѫка**; пол. *ręka;* лит. *rankà*.
ст.-сл. **мѫдръ**; пол. *mądry;* лит. *mandrùs;* д.в.н. *muntar*;
ст.-сл. **грѫбъ**; пол. *gręby;* лит. *grumbù*; латис. *grumbt;*

[illegible] їх: [illegible] рос. [illegible]
укр. *дуга,* рос. *дуга,* лит. *dangùs*; укр. голуб, рос. *голубь,* лат. *cŏlumba*; укр. крутий, рос. *крутой,* лит. *krantas;* укр. вузький, рос. узкий, лат. *angustus.*

14. Прочитайте слова, поясніть чергування голосних **ѫ, А зі сполученнями "голосний + носовий приголосний": вънѧти — вънимати — вънемлѭ; възѧ — възимати — възьмѫ; отъѧти — отъимати — отъимѫ; приѧти — принимати — приемлѭ; подъѧти — подъимати — подъемлѭ; наѧти — наимати — наимъ — наимѫ; НАМИНАТИ — начѧло — НАЧАТИ — начьнѫ; ЖАТИ — ПОЖИНАТИ — жьнѫ; распѧти — распинати — распьнѫ; памѧть — ПОМИНАТИ — помьнѭ — ПАМАТОВАТИ.**

15. Які форми слів є найдавнішими: в яких наявні носові голосні **ѫ,** А чи сполучення "голосний + носовий приголосний"?

16. Чому сполучення "голосний + носовий приголосний" не зазнали змін перед наступним голосним? Наведіть приклади.

17. У яких позиціях у слові могли утворюватися лише носові голосні?

18. Відтворіть старослов'янські форми слів сучасної російської мови: *память — поминать — помнить, нанять — нанимать, клятва — проклинать — проклясть, жать — жму — сжимать, звякнуть — звонить — звук, поднять — поднимать — подъём — подымать, обнять — обнимать — объём — объять, принять — принимать — прием — приемлю, жать — жну — пожинать, вязать — узы, смятение — смута.*

19. Проаналізуйте запозичення зі слов'янських мов у інші мови і спробуйте відтворити старослов'янські форми їх: латис. *unda;* угор. *donga, galamb, gamba, gerenda, pentek;* рум. *grinda, dumbrava, prund, rind.*

20. Чи могли у праслов'янській мові існувати індоєвропейські сполучення *or, *ol, *er, *el у середині слова між приголосними? Якщо так, то у якому фонетичному оточенні?

21. Встановіть, чому в окремих словах праслов'янської мови давні сполучення *or, *ol, *er, *el зазнали змін, а в інших збереглися:

*borьсь> **борьць**; *berǫ > **берѫ**; *тогь> **моръ**; *meljǫ > **мелѭ**; *morz> **мразъ**; *golva> глдвд; *serda> **срѣда**; *zolto> злдто.

22. Проаналізуйте відповідники слів, зробіть висновок про закономірність змін сполучень *tort, *tolt, *tert, *telt[1]:

ст.-сл. **брѣгъ**, укр. *берег,* нім. *Berg,* чес. *brěh,* пол. *brzeg;*

ст.-сл. крава, укр. *корова,* лит. *kàrvė,* пол. *krowa;*

ст.-сл. **брада**, укр. *борода,* нім. *Bart,* лат. *barba,* прус. *borbus,* пол. *broda,* болт. *брада;*

ст.-сл. **градъ**, рос. *огород,* нім. *Garten,* лит. *gardas,* гот. *gards,* д.в.н. *gart,* пол. *grod;*

ст.-сл. глава, укр. *голова,* лит. *galvà,* лат. *calva,* пол. *głowa;*

ст.-сл. **млѣко**, укр. молоко, нім. *Milch,* пол. *mleko;*

ст.-сл. **блато**, укр. *болото,* лит. *báltas,* болг. *блато,* пол. *błoto*;

ст.-сл. **вранъ**, укр. *ворон,* лит. *vàrnas,* пол. *wron;* чес. vran;

ст.-сл. **врата**, укр. *ворота,* лит. *vàrtai,* пол. *wrota,* чес. *vrata;*

ст.-сл. **врагъ**, укр. *ворог,* лит. *vãrgas;* пол. *wrog,* чес. *vrah;*

ст.-сл. злдто, укр. *золото,* нім. *Gold,* пол. *złoto,* чес. *zlato;*

ст.-сл. **мразъ**, укр. *мороз,* пол. wraz, чес. *mraz.*

23. Відтворіть праслов'янські форми старослов'янських слів, поясніть зміни, які в них відбулися: **прати, срѣда, клада, млѣко, брѣгъ, градъ, плѣнъ**, стражь, **хладъ, грахъ, крава**, врдтд, **дрѣво, мразъ, нравъ**, врднъ, **млатъ, младъ, сладъкъ**, клдсъ, глдсъ, злдто, **врагъ, брѣза, гладъ, клати, краль**, класть.

24. Поясніть походження старослов'янських сполучень рд, лд, **рѣ, лѣ** у поданих словах: злдто, **стрѣла, трѣти, грѣхъ, клати, млѣти, слѣдъ**, грддъ (місто), грддъ (атмосферні опади), прдти, **плакати, оумрѣти, зракъ, краста**, крдвд, **бразда, власть**, слама.

25. Дайте старослов'янські, сучасні українські, російські та західнослов'янські відповідники праслов'ян-

---

[1]У сполученнях *tort, *tolt, *tert, *telt літерою t схематично позначався будь-який приголосний, тому їх кваліфікують як "сполучення *or, *ol, *er, *el у середині слова між приголосними".

ських форм: *vorna, *korva, **gordъ, *bergъ, *golsъ, *melti, *bolto, dervo, *borda, *volsъ, *vornъ, *goldъ, *pelnъ, *moltъ, *dorgъ, *serda, *zolto, *storžъ, *vorgъ, *storna, *smordъ, *holdъ, *vorta.

26. Порівняйте відповідники слів різних мов і поясніть походження сполучень **ра, ла, рѣ, лѣ:**

ст.-сл.	укр.	**пол.**	**чес.**	**болг.**
братъ	*брат*	*brat*	*bratr*	*брат*
СЛАВА	*слава*	*sława*	*slava*	*слава*
ЗЛАТО	*золото*	*złoto*	*zlato*	*злато*
ПЛАКАТИ	*плакати*	*płakać*	*plakati*	*плач*
дрѣво	*дерево*	*drzewo*	*drevo*	*дърво*
срамъ	*сором*	*srom*		*срам*
стрѣха	*стріха*	*strzecha*	*střeha*	*стреха*
стрѣла	*стріла*	*strzała*	*střela*	*стрела*
КЛАДА	*колода*	*kłoda*	*klada*	*клада*
влѣшти	*волокти*	*wlec*	*vlěci*	*влека*

27. Доведіть, що сполучення **ра, ла, рѣ, лѣ** у поданих словах не утворилися з праслов'янських *or, *ol, *er, *el: **лѣчити, рѣзати, трава,** СЛАВА, **грабити, велѣти, дѣлати, хлѣбъ, клѣтка, страдати,** ПЛАВАТИ, **бракъ, правьда, слѣпъ, краса, стрѣла, слабъ, красти, постълати, дьрати, гора, лѣвъ, бъчела.**

28. Відтворіть старослов'янські форми сучасних російських слів: *берег, вред, берёза, беречь, ворочать, толочь, сторож, плен, нрав, молодой, перегородить, срам, холодный, чрево, мороз, враг, пламя, ворота, власть, перед, здоров, волочь, короткий, влага, хоромы, золото, жребий, запрет, превращать, время, борода.*

29. Знайдіть українські та російські відповідники болгарським словам: *преградка, преврат, преплетен, престрелка.* Поясніть відповідники.

30. Визначте, які з наведених слів є корінними українськими, а які — старослов'янськими: *норов, порох, огорожа, молодь, поворот, заполонити, громадянин, береговий, скоротити, середина, переділ, плата, слабкий, волога, плавати, страждання, сторона, заголовок, передати.*

31. Поясніть, чому праслов'янські сполучення *or, *ol на початку слова перед голосними не зазнали змін, а перед приголосними змінилися.

32. Поясніть, чому в одних випадках праслов'янські сполучення *or, *ol на початку слова у різних слов'янських мовах дали однакові результати, а в інших —

різні: ст.-сл. **рало**, укр. *рало,* **пол.** *radio,* чес. *rádlo,* болт. *рало,* серб.-хорв. *ра̀ло,* лит. *árklas*; ст.-сл. **рамо**, білор. *рамя,* пол. *ramię,* чес. raw̌, болт. *рамо,* серб.-хорв. *ра̀ме,* лат. *armus*; ст.-сл. **работа**, укр. *робота,* рос. *работа,* пол. *robota,* чес. *robota,* болг. *работа,* гот. *arbaits.*

33. Визначте старослов'янські відповідники праслов'янським формам: *orbъ, *olkъtь, *orstъ, *orvьnъ, *oldьjь, *ormo, *o1котъ, *orbota.

34. Доберіть старослов'янські та українські відповідники до споріднених слів інших мов: лит. *gärdas, galvà, kàrve, värnas, dervà, värgas, aldijà;* латис. *vãrna*; нім. *Berg, Arbeit, Helm;* гот. *waldan.*

35. Проаналізуйте приклади і визначте, перед якими голосними на початку слова розвивався протетичний ..... *ūdra*; ..... *ūpis*; **выма**, *ūdhar*, *über*; **ѩти**, **ѩтро**, *ántram.*

36. Порівняйте старослов'янські форми зі словами інших індоєвропейських мов і обґрунтуйте вияви дії закону відкритого складу в кінці слова: **домъ** — лат. *domus*; **небо** — Д.-інд. *nabhas*; огнь — Д.-інд. *agnis*; **дъшти** — гот. *dauhtar*; МАТИ — лат. *māter*; нощть — д.-прус. *naktin;* **гребѫ** — гот. *graban;* **рѫкѫ** — д.-прус. *ränkan;* **мѧ** — д.-прус. *mien.*

37. Відтворіть старослов'янські форми праслов'янських слів, враховуючи процеси, пов'язані з дією закону відкритого складу: *pādět, *vilkós, *sūnŭs, *vôdäm, *kostín, *käm5n, *ronkäm, *pädont.

38. Поясніть зміни у наведених словах:

*metti> *mesti> **мести**; *pletti> *plesti> плести; *obretti> *obresti > **обрѣсти**; *bredti> *bresti> крести; bludti> *blusti> **блюсти**; *kladti> *klasti> КЛАСТИ; *kradti> *krasti> **красти**.

39. Відтворіть праслов'янські форми наведених слів, поясніть зміни, які в них відбулися: **класти (кладѫ)**, **блюсти (блюдѫ)**, СЛАСТЬ **(сладъкъ)**, **сести (сѧдѫ)**, **бости (бодѫ)**, гнести **(гнетѫ)**, **обрѣсти (обрѣтѫ)**, **гѫсти (гѫдѫ)**, **грасти (грѧдѫ)**, **масти (мѧтѫ)**, **власть (владѣти)**, **плести (плетѫ)**.

40. З'ясуйте, які старослов'янські слова утворилися з наведених праслов'янських форм, поясніть їх: *modliti, *tisknonti, *gъrdlo, *vędnonti, *prqdti, *kapnonti, *metlъ, *blesknonti, *propadlъ, *grebti, *dadsi, *metti, *bredlъ.

41. До поданих слів підберіть однокорінні і визначте, які зміни відбулися у коренях цих слів: КЛАСТИ, **оусънѫти**, **область**, **облекѫ**, **тиснѫти**, **бльснѫти**, **обрѣсти**, **двинѫти**, **велъ**, **обитати**, **чьсть**, **ненависть**, **плелъ**.

42. Проаналізуйте звукові відповідники і схарактеризуйте групи приголосних, які спростилися у праслов'янській мові:

*vedlъ> келт»; *bredlъ> брелъ; *kladlъ> клалъ;
*metlъ> мелъ; *pletlъ> плелъ; *obretlъ> обрелъ;
*obvęzati> обѧзати; *obvelkati> облѣкати;
*sъpnъ> сънъ; *kapnonti> канѫти;
*sъgybnonti> съгынѫти;
*ustydnonti> оустынѫти;
*teskno> тѣсно; *plesknonti> плеснѫти;
*grebti> трети; *tepti> тети;
*pledmen> племѧ; *dadmъ> дамъ;
*vertmen> времѧ;
*opsa> оса;
*pekti> пєшти; *tekti> тєшти; *legti> лєшти; *mogti> мошти; *strigti> стришти.

ПАЛАТАЛІЗАЦІЇ
ЗАДНЬОЯЗИКОВИХ ПРИГОЛОСНИХ

1. Якою особливістю характеризувалися задньоязикові приголосні *g, *k, *ch у праслов'янській мові?

2. У праіндоєвропейській мові були відсутні шиплячі приголосні та африкати. Якого походження ці приголосні праслов'янської мови?

3. Поясніть сутність першої перехідної палаталізації задньоязикових *g, *k, *ch за схемою:

- час;
- причини;
- умови;
- наслідки;
- наявні результати у різних слов[illegible]янських мовах;
- можливі винятки;
- приклади.

4. Проаналізуйте приклади і визначте, в якій позиції приголосні *g, *k, *ch зберегли свою твердість, а в якій зазнали впливу першої палаталізації?

*sluga —*slugiti > *sluga —*služiti > ст.-сл. слоуга — слоужити;

[illegible] тихо [illegible]

*drugъ [illegible] *drugъ [illegible] дроугъ — дроужити;

*grěchъ — *grěchьnikъ > *grěchъ — *grěšьnikъ > ст.-сл. **грѣхъ — грѣшьникъ;**

*suchъ — *suchiti — *suchja > *suchъ — *sušiti — *suša > ст.-сл. **соухъ — соушити — соуша;**

*kolikъ — *kolikьstvo > *kolikъ — *količьstvo > ст.-сл. **коликъ — количьство.**

5. Порівняйте форми старослов'янської мови з формами інших індоєвропейських мов і зробіть висновок про походження приголосних [ж'], [ч']:

четыре — лит. *keturi,* д.-інд. *catvārah,* ірл. *cethir;*

чрънъ — Д.-інд. *krsnah,* прус. *kirsnah;*

ЧАДО — нім. *Kind;*

живъ — лит. *gývas,* д.-інд. *jīváh;*

мечь — гот. *mekeis;*

ждлити — лит. *gelá,* д.в.н. *quāla;*

жльтъ — лит. *geltònas;*

вечеръ — лит. *väkaras;*

женд — лат. *genus;*

тѫжькъ — лит. *tingùs.*

6. Поясніть чергування приголосних у словах: **рѣка — рѣчьныи, въходъ — шьдъши, къто — чьто, кънига — кънижьникъ, покои** — почити, **гънати — женѫ, страхъ — страшьнъ, двигнѫти — движениѥ, сѫкъ — сѫчьць, мракъ — мрачьнъ, соухъ — соушити, въноукъ — въноучѧ, дроугъ — дроужьнъ, пекѫ** — печеши, **доухъ — доушьнъ.**

7. Поясніть фонетичні зміни, які спостерігаються у формах інфінітива:

*slych-ē-ti> *slyš-a-ti> **слышати;**

*dych-ē-ti> *dyš-a-ti> **дышати;**

*krik-ē-ti> *krič-a-ti> кричдти;

*gērъ> *žērъ> *žarъ> **жаръ.**

8. Поясніть походження шиплячих у словах: **слышитъ, можетъ, мѫчьнъ, доушити,** очи, **пастоушьскъ, сѣчетъ, слоужити, грѣшьнъ, кънижьникъ, печетъ, вражьскъ, рѫчька.**

9. Встановіть, чи справді шиплячі приголосні у наведених прикладах утворилися в результаті першої палаталізації: **жаръ,** кричдти, **часъ,** леждти, **дражаишии, скрижаль, слышати.**

10. Прослідкуйте за наслідкамии першої палаталізації у сучасних слов'янських мовах. Проаналізуйте їх.

укр. *вовк — вовчок — вовчиця;*

рос. *волк — волчонок — волчица:*

болг. *вълк — вълче — вълчица;*

чес. *vlk — vlče — vlčice;*

пол. *wilk — wilczę — wilczyca.*

11. Доведіть, що друга палаталізація відбулася пізніше, ніж перша.

12. Дайте повну характеристику другої палаталізації задньоязикових: час, причини, умови, результат, представлення у різних слов'янських мовах, винятки.

13. Поясніть зміни у формах слів: *koina>kěna> **цѣна**; пор. лит. *kàina*, іран. *kāenā*; ghoilo> *gělo> *d'z'ělo>z'ělo> **ѕѣло**; пор. лит. *gailús*, д.в.н. *geil*, гот. *gailjan*.

14. Визначте походження звуків [дз'], [ц'] у формах слів старослов'янської мови, порівнюючи їх із формами інших індоєвропейських мов: **дроѹзи** — лит. *draŭgai*; **цѣлъ** — прус. *kailūstiskan*; **влъци** — лит. *vilkaĭ*; **стьѕа** — латис. *stiga*, д.в.н. *stëg*; **цѣстити** — лит. *kaišti*; **цѣдити** — латис. *skaîdît*.

15. Якого походження флексія -ѣ у таких формах слів: **велика страна** — **велицѣ странѣ**, **соуха земла** — **соусѣ** земли, **оученикъ** — **оученицѣ**, **пастоухъ** — **пастоусѣ**, **богъ** — **бозѣ**, велико **око** — **велицѣ оцѣ**?

16. Поясніть причину чергування приголосних у наведених словах: **доухъ** — **доуси**, **горькъ** — **горьцѣ**, **пѣсъкъ** — **на пѣсъцѣ**, ВЛАГА — **влаѕѣ**, **рѣка** — **рѣцѣ**, **врагъ** — **враѕѣ**, **чловѣкъ** — **чловѣцѣ**, **женихъ** — **женисѣ**, **могѫ** — **помоѕи**, **пекѫ** – **пьци**.

17. Проаналізуйте випадки чергувань приголосних і зробіть висновок про форми, у яких була можлива друга палаталізація:

а) **нога** — **нозѣ**, **рѫка** — **рѫцѣ**, **съноха** — **съносѣ**;

б) строгд — **строзѣ**, **крѣпка** — **крѣпцѣ**, ВЫСОКА — **высоцѣ**;

в) **дроугъ** — **дроузѣ**, **влъкъ** — **влъцѣ**, **богъ** — **бозѣ**;

г) **пастоухъ** — **пастоуси**, **дроугъ** — **дроузи**, **высокъ** — **высоци**;

д) **помози**, **рьци**, **пьци**.

18. Поясніть, у результаті якої палаталізації утворилися приголосні **з'(ѕ')**, **ц'**, с' у словах: **юньць**, **брѣзѣ**, **дроузи**, **въкратьцѣ**, **польѕа**, **крѣпцѣ**, **старьць**, **отърицати**, **кънѧѕь**, **мънози**, **грѣшница**, **снъсѣ**, **въсклицати**, **брѫцати**, **отроци**, **дѣвица**.

19. Встановіть, якого походження голосні **ѣ**, и у наведених прикладах: **сѫпрѫзи**, **пастоуси**, **рѫцѣ**, **нозѣ**, **мосѣ**, **бозѣ**, **грѣси**, пророци, **дроузѣхъ**, **мѫченицѣхъ**.

20. Відтворіть старослов'янські форми слів і словосполучень: *розбійники, друзі, боги, слузі, грішники, на сухій землі, у великій країні.*

21. Поясніть чергування приголосних у словах старослов'янської мови: **пекѫ** — **печеши** — пьци, **лъгѫ** —

лъжа — **лъзи,** стлрьче — **старьць, отьчьскъ** — отьць, **врагъ** — враже — **вразѹ, пътичька** — **пътица, пастоухъ** — **пастоуше** – **пастоуси, кънѧгыни** – **кънѧжьскъ** – **кънязь, нарекъти** — **нареченъ** — **нарицати, могѫ** — **можеши** — **помози, двигати** — **движенъ** — **двиѹати, пророкъ** — пророче — пророци, **ликъ** — **личина** — лице, **могѫ** — **можеши** — **помози, тълъкѫ** — **тълъчеши** — **тълъци.**

22. Змініть слова так, щоб у них відбувалося чергування приголосних, зумовлене палаталізацією задньоязикових, поясніть ці чергування: **длъгъ,** пророкъ, **слоуга, страхъ, нога, снѣгъ, блъха, крѣпокъ, великъ, кънига, моуха, бракъ, слоухъ, врагъ.**

23. Визначте старослов'янські відповідники словам інших індоєвропейських мов: лит. *kainà,`vainikas, rankai, kēras, gyvas, gìnti*; інд. *avikā.*

24. Відтворіть праслов'янські форми слів, поясніть зміни, які в них відбулися:

ст.-сл. **цвѣтъ**; рос. *цвет;* болг. *цвят;* серб. *цвијет*; чес. *květ;* пол. *kwiat;*

ст.-сл. **звѣзда;** рос. *звезда;* болг. *звезда;* серб. *звијезда,* чес. *hvězda;* пол. *gwiazda.*

25. Порівняйте слова-відповідники і визначте, з яких звуків утворився старослов'янський звук [*шт'*]: **ношть** — лит. *naktis;* **дъшти** — лит. *duktē*; мошти — лит. *mégti*; **тешти** — індоєвр. *tákti;* **пешти** — індоєвр. *paktas.*

26. Поясніть чергування приголосних у формах слів: **поврьгѫ** — **поврѣшти, стригѫ** — стришти, **въпрѧгѫ** — **въпрѧшти, присѧгнѫти** — **присѧшти, воскъ** — **вошганъ, пискнѫти** – **пишталь, блѣскъ** – **бльштати, изгнати** – **ижденѫ, облѣкѫ** — **облѣшти, отъврьгѫ** — **отъврѣшти.**

27. Поясніть походження з, ц, с у словах: **кънѧзь, дроузи, на нозѣ, польза, отьць, вльци, слъньце, на рѫцѣ, дѣвица, агньць, цвѣтъ, жениси, облѣцѣте, срьдьце, горьцѣ, влъсви, мрьцати,** отроци, рьците.

28. Проаналізуйте, чим подібні і чим різняться між собою I та II, II та III палаталізації. Наведіть приклади.

ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ У СПОЛУЧЕННІ З [*j*]

1. Дайте загальну характеристику умов сполучення приголосних праслов'янської мови з [*j*].

2. До яких можливих кінцевих результатів могло привести сполучення приголосних з наступним *[j]* у праслов'янській мові? Чим це зумовлювалось?

3. Поясніть фонетичні зміни у словах:

- *volja — волга; *burja — боурга; *konjos — конь;
- *vozjǫ — вожѫ; *rezjǫ — режѫ; *nozjь — ножь; *kozja — кожа;
- *nosja — ноша; *prosjǫ — прошѫ; *pisjǫ — пишѫ;
- *lъgja — лъжа; *storgja — стража;
- *sekja — сѣча, *plakjǫ — плачѫ;
- *suchja — соуша; *duchja — доуша;
- *sadja — САЖДА; *medja — межда; *houjǫ — хождѫ;
- *hotjǫ — хоштѫ; *svetja — свешта; *sъkortjǫ — съкраштѫ;
- *tьstja — тьшта; *pustjǫ — поуштѫ;
- *iskjǫ — иштѫ; *piskjǫ — пиштѫ;
- *prigvozdjǫ — пригвождѫ; *dozgjos — дождь.

4. Виявіть чергування приголосних у коренях слів і поясніть їх причину: господь — госпожда, постьлати — постелѭ, съпати — съплѭ, бъдети — бъждѫ, въскрѣсити — въскрѣшѫ, плескати — плєштѫ, высокъ — выше, ОСЖДИПИ — ОСЖЖДѪ, низъкъ — ниже, имати — ѥмлѭ, метати — мештѫ, плѧсати — плѧшѫ, възвѣстити — възвѣштѫ, вечеръ — вечерꙗ, клепати — клеплѭ, пискъ — пиштѫ, свистати — свиштѫ, расходити — расхождениѥ.

5. Поясніть походження підкреслених приголосних у словах, знайдіть форми слів, які підтверджують походження цих приголосних: оскорбдати, трештѫ, провождѫ, прилѣплѭ, врьштѫ, възглашѫ, глаголѭ, проштѫ, жажда, въсаждѫ, кажѫ, чловѣчь, пригвождѫ, мѫштѫ, тещѫ, правлѭ, доуша, въпоуштѫ, кръмлѭ, отъвѣштати, крѣплѭ, възмѫштѫ, въкоушѫ, каждѫ, вѧжѫ, срамлѭ, въсхыштѫ, мѣшѫ, вънемлѭ, рождѫ, гоштѫ, кроплѭ, расхождениѥ.

6. Відтворіть старослов'янські та сучасні східнослов'янські форми слів, поясніть походження старослов'янських африкат жд, шт та їх відповідників у інших слов'янських мовах:

прасл. *medja, лат. *medius,* д.-інд. *mādhyas,* гот. *midjis*;
прасл. *svetja, лит. *švitéi,* д.-інд. *çvitrás*;
прасл. *noktь, лит. *naktis,* д.-інд. *naktih*;
прасл. *pekti, д.-інд. *paktih*;
прасл. *dъktь, лит. *dukte,* гот. *daúhtar.*

7. Від поданих слів утворіть нові слова чи форми слів так, щоб у них спостерігалося чергування приголосних (напр.: лъгати — лъжѫ); поясніть причини цих чергувань: очистити, слоуга, питати, писати, плакати, платити, свѣтити, возити, искати, вѧзати, коупити, наоука, зара-

зити, **грѣхъ, отъветъ,** сьхнжти, **ходити, летѣти, ломити, видѣти,** носити, **въкоусъ,** трепетати.

8. З'ясуйте й доведіть, у яких із наведених слів праслов'янської мови у кінці основи був наявним звук [*j*]: **доуша,** гжсь, **каплꙗ,** чьрвь, **надежда, плачь,** ТЬСТЬ, ГОЛЖБЬ, **стражь, медвѣдь, молꙗ, лакъть.**

9. Відтворіть праслов'янські форми старослов'янських слів: **кражда,** вожж, **поуштѫ,** прошж, **въпль, ослѣплꙗ,** рожденъ, **варꙗ, мажѫ,** млъчж, вождь, **мьштѫ, одежда, поражѫ, рѣжетъ, доуша,** землд, сджд, **соуша, вѫжеть,** врджьдд, **ноша.**

10. Встановіть, у яких словах відбулися зміни приголосних перед [*j*]: **изоштренъ, плачѫ, коупленъ,** иштж, **бльштати, мештѫ, стража, лъжѫ, чловѣчь,** ЖАЖДЖ, **свѣшта, пишѫ, вѫжѫ, ставлꙗ, възвѣштѫ.**

11. Знайдіть у тексті слова, в яких відбулися зміни приголосних перед [*j*], відтворіть давні форми цих слів: і **глꙗ҃ште** дште ты еси **цр҃ь** іюдеіскъ **сп҃и** СА **самъ** (Зогр. єв.). **она же наваждена матерꙗ своеꙗ дждь ми рече сьде на мисѣ главѫ иоана крст҃ителѣ** (Мар. єв.). н **слышавъ и҃с** отиде **отътоудѣ въ корабли въ поусто мѣсто единъ** и **слышавъше народи** по **немь идоу пѣши отъ градъ** (Мар. єв.). і **отъвѣщавъ и҃съ** рече **имъ кесарова въздадите кесарови** и **бж҃ите бв҃и и чюдишѧ сѧ** о **немь** (Мар. єв.). **въ** оно пришед **и҃ст»** **въ домъ петровъ** и **видѣ тъштѫ** его **лежѧщѫ огнемъ жегомѫ** (Асс. єв.). и **пристѫплъ единъ отъ кънижьникъ** рече **емоу оучителю идѫ** по **тебѣ** (Асс. єв.). и рече **емоу и҃съ. аште** Хоштеши **съврьшенъ быти** иди и **продаждъ имѣние твое** и **дждь нищимъ и имѣти имаши съкровіште нд нбсхъ и** пріді **въ слѣдъ** мене (Асс. єв.). рече **г҃ь притъчѫ сиѫ чл҃къ нѣкыи** сътвори **вечерѫ великѫ** и **зъва мъногы** и **посъла рабъ** свои **въ** годъ вечери реѩи **зъваныимъ придѣте ако оуже оуготована сѫть вьса и начѧшѧ въкоупѣ отърицати сѧ вьси прьвыи** рече **емоу** село **коупихъ** и **имамъ ноуждѫ изити** и **видѣти** к **молꙗ** ТА **имѣи мѧ отърочьна** (Остр. єв.).

12. Поділіть слова на групи залежно від походження звуків [ж], [ч], [ш], *[жд]*, [*шт*], поясніть походження їх: ВАЖЖ, **вѣчьнъ, длъжникъ, влѣшти,** стрдшити, **дроужина,** мечь, **ноужда, мѫчити,** ножь, **тѣшти, печаль,** тжжити, **вражд,** отрочА, ношть, **соуша,** стрджд, рдзлжчити, **невѣждьство, сѣшти, лъжа, притъча,** ношж, плдчж, **искоушеник,** решти, **мъножьство, обличити, дждь, отъшьльць, вождь, пишта, бѣжати, раждати, мошти.**

13. Визначте старослов'янські відповідники праслов'янських форм: *nosja, *suchja, *lovjǫ, *duchja, *tъlstja, *zemja, *vъrjь, *nozjь, *mьstjǫ, *rezjǫ, *plakjǫ, *suchjǫ, *iskjǫ,

*nosjǫ, *lomjǫ, *kupjǫ, *vęzjǫ, *slugjǫ, *kapja, *kozja, *burja, *sekja, *sadja, *volja, *svetja, *prosjǫ, *chotjǫ, *lizjǫ.

14. До поданих слів доберіть однокорінні, в яких було б представлено чергування приголосних, зумовлене сполученням із [*j*]: **плакати, доухъ, слоуга, авити, съвѣтъ, заразити, крьстъ, свѣтити,** мысль, **грѣхъ, осждити, въкоусъ, трепетати, сыпати, отъвѣтъ, очистити.**

15. Поясніть появу епентетичного [Г] у наведених словах: **избавленье, приемлетъ, корабль, земля, люблѭ, объемлѭтъ, гыблѭ, съплѭ, римлянинъ, ослабленъ, тръбленик.**

16. Визначте старослов'янські форми російських слів, поясніть фонетичні відповідники російських звуків [ж], [ч], [*ш*],[*жд*], [*щ*]: *осуждать, гражданин, стучать, пища, ищу, блуждать, вижу, поклажа, скачок,* плачу, *теща, стужа, выждать, невежда, пишу, сокращение, угощать, одежда, княжна, ручка, лужа, лечь, скажу.*

ФОНЕТИЧНІ ПРОЦЕСИ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ ПИСЕМНОГО ПЕРІОДУ (X—XI ст.)

ФОНЕТИЧНІ ЗМІНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ДОЛЕЮ РЕДУКОВАНИХ ГОЛОСНИХ

1. З чим пов'язано головні зміни у фонетичній системі старослов'янської мови писемного періоду?

2. Назвіть найдавніші зміни редукованих голосних.

3. Що таке "подвійна зміна редукованих голосних", чому вона так називається?

4. Які голосні [о], [*е*] називаються "новими", або "вторинними", "секундарними"? Чим вони відрізняються від давніх, або етимологічних?

5. Які процеси у фонетичній системі старослов'янської мови викликав занепад редукованих голосних?

6. Назвіть головні зміни у фонетичній системі старослов'янської мови, не пов'язані з долею редукованих.

7. Яке фонетичне тлумачення можна дати таким написанням слів у пам'ятках X—XI ст.?

а) много (зам. **мъного**), **кнѧзь** (зам. **кънѧзь**), **брати** (зам. **бьрати**), **зриши** (зам. **зьриши**), **книжникъ** (зам. **кънижьникъ**), двд (зам. **дъва**), дне (зам. **дьне**), был (зам. **былъ**), псдти (зам. **пьсати**), зло (зам. **зъло**), **кде** (зам. къде), кто (зам. **къто**), что (зам. **чьто**), тъкмо (зам. **тъкъмо**), **всегда** (зам. **вьсегда**), все (зам. **вьсе**), **пшеница** (зам.

пьшеница), подобно (зам. подобьно), мноѭ (зам. мъноѭ), к немоу (зам. къ немоу);

б) правьда — правъда, подобьно — подобъно, мьздѫ — мъздѫ, вьси — въси, дъвд — дьва, сьтворити — сътворити;

в) лдкоть — лакъть, начѧтокъ — начѧтъкъ, подобенъ — подобьнъ, пришедъ — пришьдъ, тогда — тъгда, токмо — тъкъмо, во мнѣ — въ мънѣ.

8. У поданих словах знайдіть сполучення приголосних, які на початковому етапі старослов'янської писемності були неможливими: никътоже, что, кто, мнози, мнѣ, кротции, дондеже, многъ, дни, вси, створи, тъкмо, всѧкого, законникъ, оумножениѣ, подобно, пшеница, хоупно, брати, чтѫтъ.

9. Як пояснити таке написання старослов'янських слів у деяких пам'ятках: вам, лѣт, свѣт, приишед, видѣв, невѣрен, работ, живот, грѧдет, глаголѭт, их, спдсет сѧ, есм, двер, оукрадет, сих, встав, тѣх, прѣдадѧт, наслѣдѧт, нарекѫ (Асс. єв.); дьньным (Супр. рук.)?

10. З'ясуйте на поданих прикладах, у яких позиціях у слові раніше відбувся занепад редукованих: книга (къниг а), многъ (мъногъ), птица (пътица), псати (пьсати), пшеницд (пъшеница), кдє (къде), всждоу (вьсждоу), живот, невѣрен.

11. В Ассеманійовому євангелії і Синайському требнику часто фіксується написання слів з паєриком. Поясніть, чи має фонетичне значення вживання паєрика:

а въходѧи двер'ми пастырь естъ ов'цам азь есмъ дверь м'ноѭ Аѱє к'то вьнидеть с'пасет сѧ (Асс. єв.). дд бѫдетъ В'СА дьни животд ею ... боите сѧ в'сѣхъ мѫдростеи (Син. тр.). отъ огна оуже вьсѫ изгорѣв'шѫ въсплакав'ши горцѣ и въздъхнѫв'ши (Супр. рук.).

12. Поясніть випадки змішування літер ъ — ь у таких прикладах: въсѣхъ — вьсѣхъ, крьстъ — кръстъ, вьчера — въчера, слъньце — слънъце, коньць — конъць, врачь — врачъ, чрьнъ — чрънъ, мъноѭ — мьноѭ, мъного — мьного, сътъникъ — сътьникъ, льсти — лъсти, дъшти — дьшти, равъна — равьна, зъриши — зьриши, пъшеницѫ — пьшеницѫ, прдвьдьнъ — правъда, дъва — дьвѣ, въноушити — вьнити, дъни — дьни, бъдѣти — бьдѣти, бьрати — бърати.

13. Чим пояснюється подвійне написання слів у пам'ятках: шедъ — шьдъ, вьсь дьнь — весь дьнь, вопль — въпль, сонъ — сънъ, золъ — зълъ, конець — коньць, лесть — льсть, любовь — любъвь, крѣпокъ — крѣпъкъ?

14. Знайдіть у тексті слова, в яких фіксується процес подвійної зміни редукованих голосних: АЗЬ же рѣхъ вь оужасѣ моемь весь чк҃ь ложь (Син. пс.). всегда бо ништѧѭ имате сь собоѭ (Зогр. єв.). отъпоусти народы да шъдьше вь окрьстьнѧѩ вси коупѧтъ себѣ брашъна (Мар. єв.). василискь рече отець нарицаатъ сѧ (Супр. рук.). всѣко дрѣво оть плода своего познаєтъ сѧ (Мар. єв.). вь день зъла моего покры мѧ (Син. пс). покдн сѧ оть зьлоби сєа (Супр. рук.). не примѫ оть домоу твоего телець ни оть стаді» твоіхъ козелъ (Син. пс). отъгонима ко теплота оть конецъ тѣла (Супр. рук.). рече господь къ пришедъшимъ кь немоу июдеомъ (Асс. єв.). н вьсадн и вь темъницѫ доньдеже въздастъ емоу дльгь весь (Асс. єв.). и шеде прѣжде съмири сѧ съ братомь твоимь и тъгда придъ принеси дарь свои (Зогр. єв.). хлѣбъ нашь настоѩштааго днє даждь намь днєсь (Зогр. єв.).

15. Порівняйте паралельні тексти з різних пам'яток і поясніть відмінності у написанні підкреслених слів:

а) пастырь єсть овъцамъ семоу двьрьникъ отвръзаатъ і овъцѧ глась єго слышать і своѩ овъцѧ гла҃шаатъ (Мар. єв.). пастырь єсть овцамъ семоу двьрьникь отвръзаєть і овьцѧ гласъ єго слышать і своѩ овьца гла҃шаєтъ (Зогр. єв.);

б) і тогда придє сь ними нс҃ вь вьсь нарицакмѫю... н гл҃а оученикомъ сѧдѣте тоу доньдѣже шьдъ помолю сѧ тамо и поимъ петра (Остр. єв.);

в) тьгдА приде икс вь весь нарицаемѫѭ... і гл҃а оученикомъ сѣдѣте тоу дондѣже шедъ помолѭ сѧ тамо і поемь петра (Мар. єв.).

16. Знайдіть у тексті фонетичні зміни, зумовлені долею редукованих голосних, поясніть їх: вь оно видѣвъ і҃с многь народъ и милосрдовавы исцѣли недѫжънъѩ имъ поздѣ же бывъшю припадѫ оученици его глѭ҃ште поусто е мѣсто и годь юже минѫ отъпоусти народы да шъдъше въ окрьстьнѧѩ вси коупѧтъ себѣ брашъна (Сав. кн.). и вьзаша избытъкы оукроухомъ .в҃і. кошъници плънѣ и адьшихь бѣ мѫжъ .е҃. тысашь развѣ жєнь и дѣтиі (Сав. кн.). ишъдъше же бѣси вьнидѫ вь стадо свиное (Сав. кн.). молѣше же сѧ емоу мѫжъ із негоже бѣси изидѫ да вы сь нимь быль (Сав. кн.). вь о прѣходѧ нс҃ видѣ чл҃ка сѣдѧщъ на мытьници имєнємь маѳеа (Асс.єв.). онь же вѣды ихъ лицемѣрие рече имъ чъто мѧ окоушаате принесѣте ми пѣнѧзъ да виждѫ (Мар. єв.). разгнѣвавъ же са кьназь о дръзости ст҃аго мѫченика иринеа повелѣ мечемъ оусѣкнѫти и. сватыи же мѫченикъ ако вьторыи вѣньцъ полоучивъ рече благодѣть исповѣдаѭ (Супр. рук.).

17. Поясніть написання слів із Зографського, Маріїнського, Ассеманійового євангелій: **вечеръ, ишедъшю, именемъ,** весь, агнець, **пришедъшиимъ, вѣренъ, конець, лесть,** кровь, **крѣпокъ,** золъ, **сонъ, пѫтемь, пришелъ, въшедъше, старцемъ, именемъ, съшедъшоу, ишедъ, тогда,** дьнесь, пришествие, **прьвѣнець, именемь.**

18. Поясніть, чому у словах типу **стлъпъ, гръло, влъкъ, гръдъ, врьхъ** у пам'ятках X—XI ст. не спостерігається написання голосних о, е замість **ъ, ь,** а в таких прикладах із Синайського псалтиря, як **слезъ, кровъ, бренье,** плоть, **блескъ, крестъ,** спостерігається.

19. Відтворіть форми слів старослов'янської мови IX ст. і XI ст., поясніть, чим вони відрізнялися і чому: *церква, хрест, серп, кров, жертва, плоть, перст, серце, сльоза.*

20. Які складотворчі називалися вторинними? Коли і чому вони утворилися? Чим вони відрізнялися від праслов'янських складотворчих? Наведіть приклади.

21. Які нові сполучення приголосних, раніше не властивих для старослов'янської мови, з'явилися в XI ст.? **крѣпко, отца,** вєтшлти, ПТИЦА, ОВЦА, притчА, **лгати, ветхо,** ткати, юнца, много, пшєница, сєдло, отсылати, **продлити,** гладко, псати.

22. Поясність, які фонетичні зміни представлені у словах з пам'яток XI ст. Назвіть причини появи їх: **книхчии,** што, **многоцѣннѫ, мъзда, многамъ** (Супр. рук.); **леккоѥ** (Син. тр.); зде (Зогр. єв.); где, χто, **къникьчиѩ** (Мар. єв.); **небескоѥ** (Мар. єв.).

23. Назвіть головні зміни у фонетичній системі старослов'янської мови, зумовлені занепадом редукованих.

24. У поданому тексті знайдіть і поясніть фонетичні процеси, зумовлені долею редукованих: и вьсь **народъ** искаашє **прикасати** са **ѥмь** ако сила из нєго **исхождааше** н **исцѣлааше** ВЬСА (Остр. єв.). **сѫщоу поздѣ въ тъдьнь въ ѥдиныи сѫботы** и **двьрьмъ затворенамъ идеже бѣхѫоученици ѥго събьрани** за **страхъ** ѭденскъ прИдє іс и ста **посрѣдѣ ихъ** и ГА **имъ миръ вамъ** и **се рекъ показа имъ рѫцѣ** и **ребра** свои (Остр. єв.). **въ врѣмѧ оно въсхотѣ ис изити въ галилеѩ** и **обрѣте филипа** и ГД **ѥмоу грѧди по мънѣ** (Остр. єв.). і **петръ ідѣаше іздалече вь слѣдъ** его до **вънѫтрь въ дворъ архиереовъ** і **бѣсѣдѧ съ слоугами** и **грѣѩ сѧ** при **свѣшти** (Зогр. єв.).

25. Поясніть, які звукові зміни представлено в написанні слів з пам'яток XI ст.: тврдъ, **съмрти** (Син. пс); **кроста** (Зб. Кл.); **съ кроста, врхъ, смрти, срдьце** (Зогр. єв.);

крстителѣ (Мар. єв.); крьви, пльть (Сав. кн.); слъзами, ДО крьве, кръстителѣ (Мар. єв.); въскръсе (Зогр. єв.); крьві, въскръснѫ, слъзы (Син. пс); пльтъскы (Син. тр.); кръста, пльтиѭ (Супр. рук.).

ФОНЕТИЧНІ ЗМІНИ,
НЕ ПОВ'ЯЗАНІ З ДОЛЕЮ РЕДУКОВАНИХ ГОЛОСНИХ

26. Визначте причину написання голосних оу(ю) на місці колишніх ѫ(ѭ) або навпаки: коупѣли зам. кѫпѣли, люблиѭ зам. ЛЮБЛЮ, бѫрѣ зам. боура, лѭдье зам. людне, моука зам. мѫка, ѫтробоу зам. ѫтробѫ, отъ сѫдѫ зам. сѫдоу (Мар. єв., Зб. Кл.); небеськоуѭ зам. небеськѫѭ, паоучина зам. паѫчина (Син. тр.); отт» тѫдоу зам. отъ тоуАоу, отъноудоуже зам. отънѭдоуже (Зогр. єв.); стѫденьць зам. стоуденьць, посклю зам. посълиѭ, ноуждѫ зам. нѫждѫ (Остр. єв.).

27. Чому у пам'ятках X—XI ст. трапляються подвійні написання типу: ша — шꙗ, шоу — шю, шиѭ — шиѭ: соуша — соушꙗ, стража — стражꙗ, тѫча — тѫчꙗ, овьца — овьцꙗ, шоумъ — шюмъ, мѫжоу — мѫжю, чоудо — чюдоу, отьцоу — отьцю, междоу — междю, прошѫ — прошиѭ, хоштѫ — хоштиѭ?

28. Встановіть, який фонетичний процес засвідчений у таких написаннях слів з пам'яток XI ст.: вечерѫ, боржште СА, оузьрѫ, пѣнѫзоу, кънѫзоу, цѣсаръ, цѣсара, распьра, боура, мороу, сътворѫ.

29. У поданому тексті знайдіть слова, у яких засвідчені фонетичні процеси старослов'янської мови X—XI ст.: дьнесь безмлъвье много на земі (Зб. Кл.). хлѣбъ нашь наставъшааго дьне даждь намъ дънесь (Сав. кн.). снидоста въ весъ великѫѩ ѡтѫдоу же ѣдѫ вт» кораби въ коупръ (Охр. лист.). і ТА въдова до осми десѧть і четырь лѣт (Зогр. єв.). горькоиѭ сьмрьтиѭ погоубьиѭ тѧ окаане (Супр. рук.). н по томъ ндчА кричати и плачѫшти приврьже себе къ двьремъ н съ горъками слъзами зовѣаше ст҃аго (Супр. рук.). лежааше НА земи акы свѣтъла звѣзда (Супр. рук.). онъ же ТАКО въскръмн҃ъ бывъ (Супр. рук.). и вълѣзьшю емоу въ корабъ по немъ идѫ оученици его (Асс. єв.).

30. Прочитайте один і той самий текст, який подано за різними пам'ятками і дайте відповіді на запитання:

а) як передаються у текстах звуки [і], [u], [y], [o], [шт']?

б) як позначаються йотовані і нейотовані голосні?

в) чи є відмінність у скорочених написаннях слів?

г) чи є відмінності у вживанні діакритичних знаків?

д) чи є відмінність у вживанні голосних ѥ, ѣ, А, ж, я?

е) чи однаково вживаються складотворчі р, л?

є) чи є у тексті приклади палаталізацій та змін приголосних перед [*j*]?

ж) які фонетичні процеси, зумовлені дією закону відкритого складу, представлені у тексті?

з) які зміни редукованих представлено у текстах?

и) чи представлено у текстах наслідки занепаду редукованих?

і) чи є приклади фонетичних змін X—XI ст., не пов'язаних із долею редукованих?

Зографське євангеліє	Маріїнське євангеліє	Савина книга
...чкъ етеръ сътвори вечержь велиѭ. і възъва мъногы. і посъла рАЕы своѭ въ годинѫ вечерѧ. рече зъванымъ грѧдѣте. ѣко оуже готова сѫтъ всѣ. і начаша вт» коупѣ отърицати сѧ в'си.	...чвкъ единъ сътвори вечерѭ велиѭ. и зъва мъногы. и посъла рабъ свои въ годъ вечерѧ решти зъванымъ грАдѣте. ѣко оуже готова сѫтъ вьсѣ. і начѧсѧ въкоупъ отрицати СА вьси.	...чкъ етеръ створи вечерж велиѭ. и зъва многы. и посъла рабы СВОІА въ годъ вечерА. рещи зъванымъ идѣте. гако ꙋже готово естъ все. и начаша въкоупь отърицати СА ВСИ.
пръви рече емоу. село коупихъ. имамъ нѫждѫ ізити і видѣти е молѭ ТА імѣі мѧ отъречена. і дроугы рече емоу. сѫпрѫгъ воловъныхъ. коупихъ пѧть. і грѧдѫ іскоуситъ іхъ. молѭ ТА імѣі мѧ ОТрекъша СА. і дроугы	пръвы рече емоу. село коупихъ и имамъ нѫждѫ изити и видѣти е. молѭ ТА имѣи мѧ отърочъна. и дроугы рече сжпржгъ воловъныихъ коупихъ пѧть. и грАдж искоуситъ ихъ. молѭ ТА имѣи мѧ отъ-рочъна. и дроугы РЕЧЕ женѫ поѭсъ	прьвы рече емоу. село коупихъ и имамъ нѫждѫ изити и видѣти е. мол'ѫ ТА имѣи мѧ отъреши сѧ. и дроугы рече емоу сжпржгъ воловьныихъ коупихъ .ѣ. и се идѫ искоушатъ ихъ. молѭ ТА имѣи мѧ отъ-рекъша сѧ. и дроугы рече женѫ

Зографське євангеліє	Маріїнське євангеліє	Савина книга
рече. женѫ поѩхъ. і сего ради не могѫ прити. пришьдъ рабъ повѣда гн҃оу своемоу. тогда разгнѣвавъ СА гн҃ъ домоу. рече рабоу своемоу. ІЗИДИ на распѫтьѣ І стъгны града.	и сего ради не могѫ прити. и пришъдъ рабъ тъ повѣдѣ се гс-пд҃иноу своемоу. тогда разгнѣвавъ сѧ господинъ домоу. рече рабоу своемоу. изиди ѩдро НА распѫтиѣ и стьгны града.	поѩхъ. Н сего ради не могѫ ити. и пришъдъ рабъ тъ повѣда го҃у своемоу. тогдд разгнѣвавъ сѧ гн҃ъ домоу. рече рабоу своемоу. изиди скоро нд распѫтиа и нд стьгны градоу.
І НИШТАІА І БѢДЪНЫѨ. І ХРОМЫѨ І СЛѢПЫѨ. ВЪВЕДИ сѣмо. і рече рабъ. т҃ вы еже повелѣ і еще мѣсто естъ.	І ништ҃ѩ и бѣдъныѩ и хромыѩ и слѣпѣѩ въведи сѣмо. і рече рабъ. гн҃ быстъ ѣкоже повелѣ. и еште мѣсто естъ.	И събери нищѩѩ Н бѣдъныѩ. и хромыѩ и слѣпыѧ въведи сѣмо. и рече рабъ гн҃ бысть ꙗкоже по-велѣ. и еще мѣсто естъ.
і рече гъ҃ рабоу. ІЗИДИ на пѫти. І халѫгы. і оубѣди вьнити. да наплънитъ сѧ домъ моі.	и рече гъ҃ рабоу изиди на пѫти и халѫгы. и оубѣди вьнити. да наплънитъ сѧ домъ мои.	и рече гъ҃ рабоу. изиди на пѫти. И халѫгы. И оубѣди ВЬНИТИ ДА НАплънить сѧ храмъ мои.

Підсумкові вправи

1. Поділіть на склади наведені слова. Поясніть принцип побудови складів у старослов'янській мові: ХВАЛИТИ, шедъше, бьрати, храбръ, воєвода, глаголати, въпль, коньчина, темьница, чрьноризьць, канѫти, смоковьница.

2. У наведених словах визначте позицію редукованих голосних та ы, и, поясніть її: слъньце, бреник, бръвь, чрьнъ, бездъна, врабии, двьри, льнъ, длъжьникъ, правьдъныи, горькъ, тъпътъ, отець, мыѭ, гънати, дьньсь, сътьникъ, жытиє, тъчька, кротъкъ, синии, орьлъ, льстьць, кръчьма, нѣкыи, ръпътъ, жьньць, листвиє, льгъкъ, отьчьство, млънии, чьстьнъ, шьпътьникъ.

3. Відтворіть праслов'янські форми старослов'янських слів: **ноша, кожа, пишта, вождь, сажда,** земли, **въпль,** ды**шати, лъжа, жати, вести, пражда, блюдо, брести, дроужьба, плести.**

4. Поясніть, чому у словах старослов'янської мови після літер **б,** п, в, м, з, с, д стояв А, а не Га: **мясо,** МАТЄЖЬ, **ДеВАТЬ, ДеСАТЬ, ВИДАТЬ, ПАТЬ, имя, ЗАТЬ, носять.**

5. Прочитайте текст, випишіть і поясніть слова, у яких зафіксовано такі явища:

- сильна і слабка позиція редукованих голосних;
- секундарні голосні [о], [е];
- чергування голосних;
- нові сполучення приголосних, що утворилися внаслідок занепаду редукованих голосних;
- групи приголосних, у яких відбулися зміни після занепаду редукованих голосних;
- ствердіння приголосних і зміна після них голосних;
- фонетичні процеси, зумовлені дією закону відкритого складу;
- наслідки перехідних палаталізацій задньоязикових;
- зміни приголосних у сполученні з [j].

чьто БО **естъ оудобѣе** решти. **отъпоуштаѭтъ ти сѧ грѣси твои.** ли решти **въставъ** ходи (Зогр. єв.). **пришьдъ обрѧштетъ праздьнъ пометенъ** и **оукрашенъ** (Зогр. єв.). **ꙗко зловолныхъ доуховъ имьже сѧ своихъ похотии доуша посыплетъ... ВИДА же вѣтръ лютъ оубоꙗ сѧ и НАЧА потаплѣти сѧ** (Сав. кн..). се **цѣсарь** твои **грѧдетъ сѣдѧ на жрѣбѧте осъли** (Мар. **єв.). положѭ врагы твоіа подъножие ногама твоима** (Мар. єв.). и **шедъши** домови **обрѣте** отроковицѫ **лежѧштѫ** НА **одрѣ** (Мар. ЄВ.). ОВИ **глаголаахѫ** *какоможетъ чл҃къ грѣшенъ сица знамениѣ творити* (Зогр. єв.). **радость бѫдетъ на небесе о единомь грѣшьницѣ** (Зогр. **єв.**). **дъвѣ нозѣ имѫштю** (Зогр. єв.). **дроузии бо ихъ изъ далече сѫть пришьли** (Мар. єв.). **иродъ рождъствоу своемоу вечерѭ творѣаше кънѧѕемъ** своимъ (Мар. єв.).

6. Користуючись схемою (див. Зразки аналізу текстів, с 141), зробіть графічний та фонетичний аналіз слів у реченнях.

а) ЕЛАЖЄНЫИ же **василискъ бѣаше въ темници** (Супр. рук.);

б) **ѣко бо бѣ иона въ чрѣвѣ китовѣ** три дни (Зогр. єв.);

в) и ОБЛАСТЬ ДАСТЬ **емоу** и **сѫдъ** творити (Мар. єв.);

г) рече црь **дѣвици емоуже аште хоштеши дамъ** (Зогр. єв.);

д) и **с҃нъ чл҃скъ прѣдаетъ сѧ въ рѫцѣ грѣшьникомъ** (Сав. кн.).

1. З'ясуйте, яке значення з наведених мають слова у конкретних прикладах старослов'янських пам'яток:

кънига — 1. книга; 2. літера, азбука:

нъ поразоумѣи чьто глю́ть кънигы и словеса тл (Ізб. Св.). і **въздашѧ емоу кънигы исаньѩ пророка.** і **разгънѫвъ кънигы. обрѣте мѣсто** идеже **бѣ написано** (Мар. єв.). і **съгънѫвъ кънигы въдастъ слоузѣ** и **сѣде** (Асс. єв.). д **самъ давдъ глетъ въ кънигахъ псаломъскыхъ** (Мар. єв.). **бѣ** же и **написание** НАПИСАНО **надънимъ. кънигами елинъсками** и **римъсками** и **евреисками. сь** есть **цсръ июдеискъ** (Остр. єв.);

храмъ — 1. храм, церква; 2. дім, будівля:

въ ризѫ нє облачаашесѧ и **въ храмѣ нє живѣаше** (Остр. єв.). **храмъ мои храмъ молитвѣ наречетъ сѧ** (Зогр. єв.). СТОІАШТЄІ **въ храмѣ** тї (Син. пс). иже ни **града** ни **вьси. ни храма ни обители рода иматъ** (Супр. рук.). **аще би вѣдѣлъ** гнъ **храма.** въ **кѫѭ стражѫ татъ придетъ. не би оставилъ подърыти храма** своего (Остр. єв.). вт» **ризѫ** не **облачаашесѧ** и **въ храмѣ не живѣаше** (Остр. єв.);

ЧАСТ» — 1. година; 2. час взагалі; 3. мить:

тако ЛИ НЄ **възможете єдино** ЧАСА **бъдѣти съ мъноѭ** (Зогр. єв.). **жена прикоснѫ сѧ** ризы **его...** і **спсна быстъ жена отъ** того ЧАСА (Зогр. єв.). і **исцѣлѣ отрокъ въ тъ часъ** і **възвраштъ сѧ сътъникъ въ домъ** свои **въ тъ** ЧАСТ» **обрѣте** и **съдравъ** (Зогр. єв.). не весте **дьне ни часа. въ нь** же **сынъ чловѣчьскыи придетъ** (Зогр. єв.);

годинд — 1. година, 1/24 частина доби; 2. пора, час, термін:

поздѣ же **бывъшю** вт» **.д. ѭ** же **годинѫ нощь** приде **къ нимъ іс** (Сав. кн.). придетт» годинд дд **вьсѣкъ іже оубиетъ вы. мьнитъ** си **слоужьбѫ** приносити **бви** (Зогр. єв.). **да єгда** придетт» годинд поминдете **си** (Сав. кн.). і **оуготовасте пасха.** і **єгда быстъ** ГОДИНА **възлеже** (Мар. єв.). **бѣ же** ГОДИНА **трѣтиѣа** (Мар. єв.). ЕЫВТ»ШН же **годинѣ шестѣи. тъма**

быстъ по всеи земи до девѧтыѩ годины (Зогр. єв.). вьчера въ годинѫ седмѫѭ остави и огнь (Мар. єв.). не дьвѣ ли на десате годинѣ есте въ дьни (Мар. єв.). приближисѧ година і с҃нъ ч҃скы прѣдаетъ СА въ рѫцѣ грѣшьникомъ (Зогр. єв.);

кровъ — 1. дах, покрівля; 2. шатро, житло; 3. схованка: егдд оскждѣте приимѫтъ вы вь вѣчныѩ кровы (Зогр. єв.). дште хоштеши дд сътворимъ съде три кровы. тебѣ единъ и мосеови единъ и илии единъ (Асс. єв.). подъ іединѣмъ кровомь быхъ и нд ѥд'ной ѩди (Супр. рук.). господи нѣсмь достоинъ дд ми подъ кровъ вънидеши (Сав. кн.);

полъ — 1. половина; 2. сторона, берег; 3. стать, рід: ишти недѣлѭ .в. по пастѣ отъ полоу (Асс. єв.). ѥгоже господинъ пришедъ нд полы прѣсѣчеть (Супр. рук.). ѣко егоже аште просиши дамь ти до полъ цѣсарьствиѣ моего (Мар. єв.). изиде съ оученикы своими на онъ полъ потока кедръска идеже бѣ врьть (Зогр. єв.). приде въ прѣдѣлы июдейскы нд ономь полоу иорднд (Мар. єв.). ѣже естъ об онъ полъ галилеѩ (Зогр. єв.);

ПИСМА — 1. літера; 2. письмо; 3. слова; 4. текст, напис: и заповѣда кънѧзь ПИСМА НАПИСАТИ НА крестѣ верхоу еврѣискы и грѣчскы латиньскы (Супр. рук.). писмѧ едино ли ЕДИНА чрьта не прѣидетъ отъ ЗАКОНА (Остр. ЄВ.). дадѧтъ са рече запечатьлѣныѩ книгы мѫжоу вѣдѫштоу писмена (Супр. рук.). кокго вы имѣнниѩ или притѫжаниѩ лихоуѥтъ истиньнок ПИСМА (Супр. рук.). ПИСМА едино ли едина чрьта не прѣідеть отъ ЗАКОНА (Асс. єв.). начьнъ же отъ мосеа прьвоуоумоу начрьтавьшоу писмѧ. испрьва сътворилъ богъ небо и земльѭ (Супр. рук.).

2. Прочитайте, перекладіть речення, встановіть значення підкреслених слів у наведених прикладах:

1) ѡтьче аврааме... поскли лазора да омочитъ коньць пръста своего въ водѣ і оустоудитъ ѩзыкъ мої (Мар. єв.). и ѩзыкъ мої прілъпе грьтані моімъ (Син. пс). іменемъ моимъ бѣсы ижденѫтъ ѩзыкы възглаголѭтъ новы (Мар. єв.). ДА единъ чловѣкъ оумьретъ ЗА люди. А не вьсь ѩзыкъ погынетъ (Зогр. єв.). възвеселіті сѧ въ веселье ѩзыка твоего (Син. пс.). оуклонивѣ сѧ отъ сего пѫти. да не сьрѣтена бѫдевѣ свертѣпыми ѩзыкы пастоуха ВО оубишѧ (Супр. рук.). ц҃рь велеі по всеі землі. покори люди намъ. и ѩзыкы подъ ногы НАША (Син. пс.). вьси ѩзыці въсплещѣте рѫкома. въскликнѣте боу гласомъ радості (Син. пс). и прѣідѫ отъ ѩзыка вь ѩзыкъ и отъ царьства вь люді іны (Син. пс);

2) поражѫ пастоуха и разидоуть сѧ овьцѧ стадныѩ (Асс. єв.). і мили емоу быша зд не бѣахѫ ѣко овьцѧ не

імѫштѧ пастоуха (Зогр. єв.). нъ и большѧѩ съподоби сѧ чьсти пастоухъ бывъ словеснымъ овцамъ владычнѧмъ (Сав. кн.). добрыи пастоухъ пристѫпи къ стадѫ (Супр. рук.). поражѫ пастоуха и розно поидѫтъ ОВЬЦА (Супр. рук.). пастоухъ добрыи доушѫ своѭ полагаѥть ЗА ОВЬЦА (Остр. єв.). пастоуше словесъныихъ овецъ. како ны остдви едины (Остр. єв.).

3) і призъва оба нд десѧте оученика своѣ дастъ имъ власть. на дс҃хъ нечистыхъ да изгонѧтъ. ицѣлити вьсѣкъ недѫгъ и всѣкѫ болѣзнь (Мар. єв.). нъ избави НЫ отъ непріѣзни (Мар. єв.). побѣдитель есть НА всѣкѫ непріѣзнь нощьнѫѭ побѣдитель естъ на всѣкѫ болѣзнь нощьнѫѭ (Син. тр.). приде видѣти отъ непріѣзни мѫчима рода чл҃ча (син. Тр.). призъвавы оученикы своѭ дъва НА ДЄСАТЄ. І давъ імъ ВЛАСТЬ Н силѫ НА ВСА непріѣзни. І ВСА недѫгы цѣлити недѫжънымъ (Син. тр.). не мози оубо никтоже съ льстыѭ прити. не мози никтоже непріѧзни пльть сы. не мози никтожє ѩдоу имѣѩ въ оумѣ (Супр. рук.). ократилъ еси В'СА пѫти нечьстивыхъ і в'сѣмъ непріѣзнємъ і в'сѣмъ недѫгомъ і в'сѣмъ болѣзнємъ (Мар. єв.).

4) вьнидѣте ѫзъкыми врдты (Асс. єв.). ѡ мьнѣ глоумлѣхо сѧ сѣдѩштеі въ вратѣхъ (Син. Тр.). врата адовъскаѩ съкроушивъ (Супр. рук.). и възьмѣте сѧ врата вѣчьнаѣ и вьнидетъ ц҃ръ славѣ (Син. пс). ѣко съкроуши врата мѣдѣна и верѣѩ желѣзны съломі (Син. пс). отвръзѣте мнѣ врата правъды (Син. пс.). и пріближишѩ сѧ до вратъ съмрътныіхъ (Син. пс.).

3. Поясніть, чому у старослов'янській мові було багато запозичень з грецької мови; користуючись словником, з'ясуйте значення грецизмів: длтдрь, аминь, анафема, априль, архиєреи, ангелъ, архангелъ, демонъ, диаволъ, диаконъ, догматъ, елеи, епископъ, єхидьна, іерархъ, игемонъ, игоуменъ, иконд, кивотъ, клеврѣтъ, лептд, мартъ, монастырь, монахъ, ПАНИХИДА, патриархъ, порфира, псалъмъ, рака, риторъ, САТАНА, серафимъ, синклитъ, смирна, стратигъ, тектонъ, феврдль, хероувимъ, хламида.

4. У наведених прикладах знайдіть стійкі сполучення, які стали основою фразеологізмів. Перекладіть речення, дібравши сучасні відповідники: бѫдѣте же мѫдры акы змиѩ (Мар. єв.). и҃съ же отъвѣштавъ рече емоу. видиши ли великаѣ си зъданиѣ не іматъ остати сьде камень на камене (Зогр. єв.). зъло дрѣво плоды зълы творитъ (Зогр. єв.). докаменело ли і срьдьце ваше. очи імѫште не видите і оуши імѫште не слышите і не помьните ли егда ПАТЬ хлѣбъ прѣломихъ въ ПАТЬ тысѫштъ (Зогр. єв.).

добры чловѣкъ отъ добрааго съкровишта износить добраа и зълы чловѣкъ отъ злллго съкровишта износитъ зълаѣ (Асс. єв.). і азъ глаголѭ вамъ. просите и дастъ сѧ вамъ. иштите и обрѧщете. тлъцѣте и отвръзетъ сѧ вамъ. вьсѣкъ во просѧ и приемлетъ и иштаи обрѣтаатъ і тлъкѫщоумоу отвръзетъ сѧ (Зогр. єв.). изъми пръвѣе брьвно изъ очесе твоего и тъгда прозьриши изати сѫчьць иже есть вг» очесє братра твоего (Мар. єв.). дште къто та оударитъ въ десницѫ ланитѫ обрати сѧ емоу дроугоѭ (Зогр. єв.).

5. У наведених прикладах знайдіть стійкі сполучення та фразеологізми, поясніть їх значення: блажени алчѫще и жажьдѫщеи прдвьды ꙗко ти ндсытатьса (Остр. єв.). блюдѣсѧ отъ лъжепророкъ. азъ глдсь вопиѭщааго вг» поустыни (Остр. єв.). ищите и обрѧщете (Остр. єв.). възъпивъ гласъмь великомь (Остр. єв.). о горе вамъ кънигъчиѩ и фдрисеи. лицемѣри (Остр. єв.). видѣвъ же нѣкѫѭ въдовицѫ оубогѫ въмѣтаѭщѫ тоу дъвѣ лептѣ (Остр. єв.). никъто же въливаѥть вина нова въ мѣхы ветъхы (Мстисл. єв.). никоторы же прр҃къ приѩтъ есть въ отьчьствии своюмь (Остр. єв.). тоу бѫдетъ плачь и скрьжетъ зѫбомъ (Остр. єв.). съплетъше трьновъ вѣньць (Остр. єв.). хлѣбъ нашь насѫщьныи даждь намъ дьньсь (Остр. єв.). не иматъ съде остати камень на камени (Мар. єв.). сновѣ свѣта изгъндны бѫдѫтъ въ тьмѫ кромѣщьнѫѭ (Асс. єв.). отъпоуштаѭтъ ти сѧ грѣси твои (Зогр. єв.). отърасѣте прахъ іже есть подъ ног ама вашима (Зогр. єв.).

СЛОВОТВІР

1. Прочитайте текст, визначте повнозначні і службові частини мови: **ѣдѫщемъ** же имъ. **принимъ .н҃.і҃с хлѣбъ** и **благословивъ и прѣломи** и **даашє оученикомъ** своимъ **и** рече **принимѣте** и **ѣдите се ѥсть тѣло** мок и **принимъ чашѫ хвалѫ въздавъ. дастъ** имъ **гл҃а пиите отъ** НКІА вьси се **ѥсть** кръвь мод **новаагозавѣта. проливаѥмаа** зд **мъногы. въ оставлѥниѥ грѣховъ. гл҃ѭ** же вдмъ **ако** не **имамъ** пити **оуже** отъ сего плодд **лозьнааго.** до того **дьнє. ѥгда** и **пиѭсъ вами** новъ. **въ цр҃ствии ѻ҃ца моѥго** и **въспѣвъше. изидошѧ въ горѫ ѥлеоньскѫ тогда гл҃а имъ і҃с. вьси вы съблазните сѧ** о **мънѣ. въ сиѭ нощь** ПИСАНО во ксть. **поражѫ** пдстырд и **разидѫть сѧ овьцѧ стада по въскрьсновении же моѥмь варѭ** вы **въ гл҃ѥи** (Остр. ев.).

2. Наведені слова старослов'янської мови поділіть на частини мови, записавши їх у колонки за схемою:

Іменник	Прикметник	Займенник	Числівник	Дієслово	Прислівник	Прийменник	Сполучник	Частка

къто, вражии, ходити, **на, объ, рабъ,** творити, **ты, иго, чловѣчь,** ли, **адамовъ,** А, **дъва, тихъ,** про, **лютъ, единъ, мошти, сѫдии, къде, доле, столъ, толикъ, вьсегда, къ, волъ, азъ, да, добрыи, же, пѫть, оу, пѫть, дати, сьде, вт., влдды-ка, синии, онъ, вражии,** ТЫСАШТД, **вести, тамо, съ, соухъ, чьто, инъгда, кыснѫти, вьсакъ, о, самъ, новыи, за, мати, рабьскы, нашь, льгъкъ,** горько, **матерьнъ, третии, бьрати, надъ, донынѣ,** гость, отъ, нести, **никъто, отьцевъ, вьсѫдоу,** твои, **прѣдъ,** знАМА, **любы, звѣринъ,** Быстро, по, **осмь,** при, **камы.**

3. У поданих словах визначте основу і закінчення: **слоуга,** млънни, свекры, кость, МАТИ, **градъ,** женд, **тѣло,**

волъ, мышь, боукы, небо, строуга, кесаревъ, ништии, воєводинъ, змиєвъ, глоухъ, старыи.

4. Визначте основу і корінь слова, проаналізуйте морфемний склад їх: приити, запѣти, сътворити, срьдьце, мьгла, безименьнъ, иноплеменьникъ, възьмѫ, горѣти, ходити, кричати, СПАТИ, законопрѣстѫпьникъ, имѫ, поѭти, дъщица, соушити, тешти, дышати, рожьць, слоужьба, нѣжьнъ, желѣзныи, мъножьство, дроужьба, источьникъ, съкръвенъ, воєвода, отърочьнъ, пришьльць, пророчьство, оученикъ, приходити.

5. Визначте корінь слова і поясніть зміни, які відбулися у системі голосних і приголосних: лъжѫ — лъгати, КЛАТИ — КЛАТВД — ЗАКЛИНАТИ, зиждѫ — съзидати, ГОНИТИ — изгдндти, пригвоздити — пригваждати, вънимати — вънемлѭ, ПИСАТИ — пишѫ, трѫсти — трѫсити, стерегѫ — стража, врьгѫ – врѣшти, пьнѫ——пати, доухъ – дышати.

6. Поділіть слова на морфеми, визначте непохідні та похідні основи: цвѣтъкъ, длъгота, младъ, рогъ, вести, двигнѫти, боура, волт», вѣрьнъ, глѫбокъ, бѣжати, везти, домовить, старъ, вѣчьнъ, горѣти, возити, радость, тишина, горькъ, сладъкъ, знати, минѫти, слоуга, жена, женьскъ, именитъ, ДАВАТИ, бити, старьць, грѣшьница, синь, высокъ, оубивати, гостити, ногд, творьць, кость, строгъ, морьскъ, бьрати, радовати, оучитель, божьство, гръдость, богатьство.

7. Визначте морфемний склад слів, запишіть морфеми у відповідні колонки за схемою:

Слово	Основа	Префікс	Корінь	Суфікс	Флексія
прилежьнъ	прилежьн-	при-	леж-	-ьн-	-ъ

възбраньникъ, въсходьница, жителинъ, безаконьникъ, изволеніє, отъмьштеніє, послоушаніє, подножіє, прѣзорьство, поспѣшьникъ, божьствьнъ, поученіє, прилежьнъ, безгрѣшьнъ, прискочити, прародитель, младьньствовати, величьствіє.

8. Погрупуйте слова за різновидами морфологічного способу словотворення (префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний, основоскладання): ХОДАТАИ, дроужьба, законьникъ, благодѣтель, прадѣдъ, благочьстиє, оугаснѫти, глоупость, малодоушиє, възблагословити, оумлъкнѫти, целомѫдръ, вѣтрьнъ, разоумьнъ, вѣрити, братооубиица, въмѣстилиште, оуснѫти, миротворьць, грѣшьникъ, възбранити, оуглѫбити, кънижьникъ, въздоушьнъ, безмлъвьство, пѫтешьствіє, маловѣръ.

9. Визначте словотвірну структуру наведених слів, встановіть, чи обов'язково семантика їх мотивується значенням складових основ: **водоносъ**, ВОКВОДА, **дрѣводѣла, кръвопролитиѥ, любодѣица, малодоушиѥ**, плодородиѥ, вельможа, **пѫтешьствиѥ, милосрьдъ, целомѫдръ, слѣзоточьникъ, благовѣстьникъ, боговидьць, братооубиство, братоучѧдь, винопица, чрьноризьць, злодѣи.**

10. Виділіть суфікси, за допомогою яких утворені слова, визначте, іменники якого роду утворені за допомогою цих суфіксів: **мытарь, поганинъ, копачь, рыбарь**, сокачь, **вьдовица, писатель, листвиѥ, дроужина, дѣлатель, господинъ, наставьникъ**, родитель, **ходокъ, длъжьникъ**, рдтди, **оучитель, свѣдокъ, шьвьць, любодѣи, татьба, божьство, звѣрина, зьрениѥ, гоубитель, пѣсъкъ, кънѧгыни, грънъчаръ, плѧсьць, пѣснь, ЖАТВА, хранилиште, МОЛИТВА, голѫбица, словѣнинъ, поустыни, пекарь, мытьница, начѧло, избытъкъ, дѣвица.**

11. Встановіть словотвірну структуру слів, виявіть, яке значення набувають слова, утворені за допомогою цих суфіксів: хрднилиште, **съньмиште, сѫдиште, жилиште, мѣстце, имѣнице, мѣрило, кадило, бѣлило**, шило, рдло, веселик, **невѣриѥ, безочьство, лѫкавьство.**

12. Іменники жіночого роду погрупуйте за суфіксами, визначте вживання суфіксів для творення похідних іменників жіночого роду: ЧИСТОТА, **оученица, тишина, старица, богыни, бритва**, ВЛАДЫЧИЦА, **вратарица, вражьда, глоухота, глѫбина, господыни, голѫбица, горьница, громада, грѧда, ДОБРОТА, ЖАЛОБА, ЖИЛА, ЖЬНИЦА, ЖАТВА, КОБЫЛА**, милостыни, МОГЫЛА, **мольба, невѣста, поустыни, правьда, РАБЫНИ, свѧтыни, СВОБОДА, въсходьница.**

13. Прочитайте текст і виконайте такі завдання:

а) поділіть усі слова за частинами мови, запишіть їх у початковій формі;

б) слова, утворені морфологічним способом, розпишіть за схемою, поданою у вправі 7;

в) визначте основу і закінчення змінюваних слів;

г) випишіть слова, при творенні яких відбулися чергування у групах голосних чи приголосних:

рече **гь притъчѫ сиѭ подобьно ѥсть цр҃ствиѥ небесьноѥ.** ДЕСАТИ **дѣвъ ѩже приимъшѧ свѣтильникы своѩ. изидоша противѫ женихоу** и **невѣстѣ. пѧть** же **бѣ отъ нихъ боуи и пать мѫдръ. боуѩѩ во приимъшѧ свѣтильникы своіа не възаша съ собоѭ елѣа а мѫдрыѩ прИіаша елѣи въ съсѫдѣхъ съ свѣтильникы** своими. **моудѧщоу** же **женихоу въздрѣмашѧ са ВЬСА и съпаахѫ. полоуношти же**

въпль бысть се женихъ идетъ исходите **въ срѣтение** км. **тогда въсташѧ** ВЬСА **дѣвы** ты **оукрасишѧ свѣтильникы своѧ а боуьѩ рекошѧ моудрымъ дадите намъ отъ олѣа вашего ако свѣтильници наши оугасаѭтъ. отъвѣщашѧ мѫдрыѩ глѫщѧ еда како не достанетъ вамъ и намъ идѣте же паче** къ **продаѭщиимъ.** и **коупите себѣ идѫщамъ** же **имъ коупитъ. приде женихъ и готовыѩ вънидошѧ съ нимь на бракъ.**

ІМЕННИК

1. Назвіть основні граматичні категорії іменника старослов'янської мови.

2. Чим відрізняються категорії числа, відмінка іменників старослов'янської мови від сучасних категорій української мови?

3. Скільки граматичних родів мав іменник старослов'янської мови? Назвіть показники віднесеності іменників до кожного роду.

4. Проаналізуйте граматичні показники роду іменників, назвіть типові засоби вираження роду іменників старослов'янської мови:

Чоловічий рід

столі», **градъ, сынъ,** волт», **медъ, чловѣкъ, домъ, солодъ;**
стражь, конь, гость, **ножь, въпль,** вождь, **отьць,** кремень;
крдн, **ловьчии,** РАТАИ, **клеи;**
слоуга, владыка, юноша, дрѣводѣла, воєвода;
кдмы, ремы;

Середній рід

тѣло, село, иго, **брашьно, дѣло, небо;**
море, поле, лице, **житиѥ,** ложе;
ИМА, **врѣмѧ,** ТЄЛА, **жрѣбѧ,** ПЛЄМА;

Жіночий рід

жена, вода, НОГА, **ржка, сънoха, стѣна;**
землꙗ, волга, **строуꙗ, боурꙗ, зарꙗ;**
рабыни, поустыни, гръдыни, богыни;
любы, локы, свекры, кры, смокы, цркы;
ось, мышь, **баснь,** соль, кость, **гръдость,**
мати, дъшти.

5. Визначте рід поданих іменників, поясніть, за якими показниками вони належать до певного роду: **блато,**

вождь, богыни, врьхъ, дъшти, весна, братиꙗ, врачь, врьба, ВЛАСТЬ, слоуга, вечерꙗ, ОСЬЛА, гоумьно, свекры, вранъ, сирота, вьсь, гнои, злато, мѫченица, благостын'и, врьхъ, сльза, клмениѥ, тыкы, оубиица, риза, козьла, домъ, маша, житиѥ, мошть, мати, око, глава, плеште, сѣмѧ, дѣло, въпль, млънии, дѫбиѥ, владыка, ложе, слънце, вѣньць, листвиѥ, жизнь, змиꙗ, водопиица, срьдце, выга, жльчь, милостын'и, клеи, брѣмѧ, ЖАЛОСТЬ, овьца, чело, племѧ, зарꙗ, лѣто, лозниѥ, камы, мысль, жито, ограда, имѣниѥ, печаль, небо, овьчѧ, юноша, ръжь, пештерд, сѣно, рдло, врабии, любы, масть, краи, тлъпа.

6. Узгодьте прикметники з іменниками відповідних родів, поясніть узгодження: (добръ) юноша, вѣшть, зрьно; (старъ) сѫдии, ладии, жилиште; (великъ) градъ, црькы, село.

7. Скільки форм числа було у старослов'янській мові? Що позначала двоїна і яка особливість відмінювання була у двоїні?

8. Знайдіть іменники, які вживаються лише у формі однини (singularia tantum) і які лише у формі множини (pluralia tantum), поясніть, чому вони не мають протиставних числових форм: богазнь, врата, брань, дръва, бестрастиѥ, гыбѣль, оуста, медь, мьсть, гасли, пиво, позоръ, жрънъви, ръпътъ, сытость, тишина, ноздри, гѫсли; вражьда, пьшено, вѣра, ништета, слава, зълоба, масло.

9. Прочитайте, перекладіть, визначте форми числа іменників: чл҃къ єдинъ бѣ богатъ (Сав. кн.). и пристѫпи къ немоу єдина рабын'и (Зогр. єв.). посъла рабы своѧ кт. дѣлателемъ приѩти плоды его (Мар. єв.). иди на пѫти и халѫгы (Мар. єв.). съвѣтъ сътвориша вси архиереи и старци (Зогр. єв.). сърѣтосте и дъва бѣсна (Зогр. єв.). видите рѫцѣ мои и нозѣ мои (Остр. єв.). възърѣвъ исоусъ омима своима нд небо и рече (Сав. кн.).

10. Коли і з якими іменниками вживалася клична форма у старослов'янській мові?

11. Чим відрізнялася форма місцевого відмінка старослов'янської мови від подібної у сучасній українській?

12. Яка ознака групування іменників за певними типами відмінювання? Коли сформувалося таке групування? Скільки було типів відмінювання (відмін, давніх основ)? Які відміни (давні основи) мали твердий і м'який варіанти відмінювання?

13. Назвіть показники віднесеності іменників до кожної відміни, наведіть приклади.

14. Назвіть показники та наведіть приклади іменників -*ä, -*jä основ.

15. Які з наведених іменників належать до твердого варіанта відмінювання, а які — до м'якого? Поясніть чому. **звѣзда, стража, господыни, боурꙗ, слоуга, землꙗ, владыка, милостыни, доуша, воєвода, каплꙗ, ближика, вода, сѫдии, жена, ловьчии, брада, бални, нога, лъжа, слава, соуша, корабьчии, сънoха, кожа, рѫка, раба, ладии, ноужда, пнща, богыни,** кънигъчни, горд, **прѣдътеча.**

16. Чим визначається віднесеність до м'якого варіанта відмінювання таких іменників? **лъжа, пътица, пишта, кожа, оубица, грѣшница, тьшта, сажда, тжча, овьца, польза, длъжница.**

17. Поясніть, чому у формах знахідного відмінка однини в іменників -*jä основ могли бути закінчення -шѭ, -цѭ, -чек, **-жѭ, -рѭ, -лѭ, -ждѭ (тьштѭ, тѫчѭ, кожѭ, землѭ),** але не могли бути закінчення **-дѭ, -тѭ, -зѭ, -сѭ, -мѭ, -вѭ, -бѭ.**

18. Провідміняйте в однині іменники, поясніть чергування приголосних, зробіть' висновок про те, у **яких** відмінкових формах спостерігається певне чергування приголосних: **рѫка, моуха, кънига,** ДЪСКА, розгл, **снъха.**

19. Із наведених прикладів випишіть іменники основ на -*ä, -*jä, визначте їх тип відмінювання, рід, число, відмінок: и **пристѫпи** къ **немоу єдина** РАБЫНИ (Остр. єв.). **рекѫть вамь** сє въ **поустыни** (Зогр. єв.). възложи **рѫцѣ на нь** (Зогр. єв.). **кънигы въдастъ слоузѣ** (Асс. єв.). **тогда же рече** цр҃ь **слоугамъ** СЪВАЗАВЪШЁ и по **нозѣ** и по **рѫцѣ** (СИН. ПС). И **пакы** отъвръже **сѧ** СЪ КЛАТВОІЖ (Зогр. єв.). **чл҃вкъ единъ** сътвори **вечерѭ** вєликж (Мар. єв.). придє ЖЄНА **отъ самарꙗ почрѣтъ** воды (Асс. єв.). и грълицд **гнѣздо себѣ идеже положи пътеньцѧ своѧ** (Син. пс.). і **пьси ѣдѧтъ** отъ **кроупиць. падаѭштиихъ** отъ **трапезы** (Зогр. єв.). СТАДА **различь воловъ. кобылъ. козъ. овьцѧ многы тьмами** ПАСОМЫ въ **горахъ** (Супр. рук.). **вьлѣзъшѧ въ гробъ. видѣшѧ юношѫ одѣнъ** въ одеждж **бѣлѫ** (Зогр. єв.). и **пославъ оусѣкнѫ иоана вь темьници.** и **принѣсѧ главѫ** его **на мисѣ** и ддшА **дѣвици** (Мар. єв.).

20. Прочитайте речення, поставте іменники у потрібному числі та відмінку: и **кгда поржгашѧ сѧ кмоу. съвлѣкошѧ кмоу** (БДГЪРАНИЦА). И **облѣкошѧ** и въ **(риза) своꙗ (Остр. єв.). бѣ же година третиꙗ. и распѧшѧ и и бѣ написаниѥ (вина) кго написано. цр҃ь июдейскъ** (Остр. єв.). **и придоша птица нб҃скыѧ. і позобашѧ ѣ. другаѣ же падоша** нд **каменнихъ ѣко** не **імѣшѧ (землꙗ) многы і абие прозѧбошѧ.** ЗАн'е **не імѣаше (глѫбина) земл'е. слъньцю въсиѣвъшю присвѧдѫ зане** не **імѣхѫ корениѣ** и **исъхошѧ**

(Зогр. єв.)· **глаѧше** же **сьѭ (притъча) смоковьницѫ імѣаше етеръ въ (виноградъ) своемь** (Зогр. єв.). **иже созъда (храмина)** своїм **на камене**. і сънидe **дождъ** и **придѫ (рѣка) и вьзвѣашѧ врѣтри и нападѫ** нд **(храмина) тѫ** (Мар. єв.). **тогда** рече **цр҃ь слоугамъ съвѧзавъше** и по (ногд) и по **(ржка) възъмѣте** и **въвръзѣте** и **въ (тьма) кромѣшнѭѭ тоу бѫдетъ плачь** и **скръжетъ зѫбомъ** (Син.тр.).

21. Які іменники належали до основ на -*ŏ, -*jŏ? Як вони поділялися на типи відмінювання? Наведіть приклади.

22. Визначте, до якого типу відмінювання, твердого чи м'якого, належать іменники, запишіть їх у дві колонки: столъ, **змии**, конь, **плодъ**, ложе, **врабии, иго, копие, ножь, краи, братъ, море, вѣште, облакъ, блѣскъ, плеште, западъ**, село, **кличь**, СЛАВНИ, поле, пьсъ, жито, **прахъ, злато, вои**, врдчь, **приключаи**, перо, **рыбарь, въпль**, точило, вождь, **зрьцало, невѣрие, плашть**, ведро, **разбои, громъ, ребро, облакъ, разбои, хытрьць, зрьцало, отьць, жрѣбии**.

23. Чим визначається м'якість основи у таких іменниках: **слъньце**, отьць, вождь, срьдьце, **въпль, плашть**, коньць, СТЬЕЛЬ, ножь, **близньць**, чрьньць?

24. Чому іменники з давньою основою на -*jô не могли мати у називному відмінку закінчення **-бь**, -вь, -пь, -**мь, -дь, -зь, -сь, -гь, -кь, -хь**?

25. Чому іменники -*б, -*jŏ основ могли мати у кличній формі різні закінчення: -то (коню, **оучителю**, мытлрю, **врачю, мѫчителю, бою**), а інші — -є **(брачє, дроуже, пастоуше, доуше, отьче)**?

26. У яких відмінкових формах іменників -*б, -*jŏ основ представлено приклади першої, а у яких — другої палаталізації? Наведіть приклади.

27. Поставте іменники у відмінкових формах Н. одн., М. одн., Н. мн., М. мн., Кл. ф., запишіть їх у відповідні колонки таблиці, поясніть чергування приголосних: **врагъ, отрокъ, женихъ, бракъ, пастоухъ, дроугъ, патриархъ**, отьць, **доухъ**, ЕОГЬ, ловьць, **орѣхъ, длъжникъ, сапогъ, кънѧѕь**, отрокъ.

Н. одн.	М. одн.	Н. мн.	М. мн.	Кл. ф.

28. Утворіть сучасні українські та російські форми відповідно до наведених старослов'янських, поясніть

зміни, які відбулися: грѣшници, доуси, владыцѣ, мѫченици, слоуѕѣ, грѣси, оученици, разбоиницѣ, ноѕѣ, врази, моусѣ.

29. З поданих прикладів випишіть іменники -*б, -*jŏ основ, визначте їх варіант відмінювання, рід, число, відмінок: искоушеноу быти отъ старьць і архиереі і книжьникъ (Зогр. єв.). призьри коже и помози рабомъ своимъ (Супр. рук.). и се вьсь градъ изиде противѫ исви (Зогр. єв.). жена иде въ градъ и гкла чкюмъ придѣте и видите чка иже рече ми вьсѣ (Зогр. єв.). тоу бѫдетъ плачь и скрьжьтъ зѫбомъ (Супр. рук.). виноградъ чкъ, насади и огради и оплотомь (Мар. єв.). отѫти хлѣба чадомъ и повръшти пьсомъ (Зогр. єв.). и абие оустръми сѧ стадо все по брѣгоу въ море (Зогр. єв.). тъгда отъвѣшташѧ етериі отъ книжьникъ і фарисѣи глѫште оучител'ю хоштемъ отъ тебе знамение видѣти (Зогр. єв.). бѣ же иона въ чрѣвѣ китовѣ три дни (Зогр. єв.). въ то же днь ишьдъ ис из домоу сѣдѣаше при МОри (Зогр. єв.). въ окръстниихъ селѣхъ и вьсехъ коупѧтъ себѣ хлѣбы (Зогр. єв.). и абье вьлѣзъ въ корабь съ оученикы своими (Зогр. єв.).

30. Поясніть, як можна відрізнити іменники основ на -*б та -*й, які у називному відмінку однини мають спільне закінчення -ъ (столъ — волъ)? Назвіть іменники, які належать до -*ŭ основ.

31. Прочитайте речення, поставте іменники у потрібній відмінковій та числовій формі: повелѣ (воинъ) своимъ оседълати кмоу (конь) (Супр. рук.). къто отъ васъ обличаетъ мѧ о (грѣхъ) (Мар. єв.). азъ же сьде (гладъ) гыбнѫ въставъ идѫ къ (отьць) мокмоу (Остр. єв.). никыи же рабъ не можетъ дъвѣма (господинъ) работати (Остр. єв.). и придѫ къ (исоусъ) и обрѣтѫ седѫшта (члкъ) при ногоу исвоу (Сав. кн.). и рече (отрокъ) своимъ сь есть иоанъ кръститель (Мар. єв.). не могѫтъ приобрѣсти ни (злато) НИ (съребро) (Супр. рук.). аште оубо принесеши (даръ) свои къ (олтарь) и тоу помѣнеши ѣко (братръ) твои имдтъ нѣчьто НА ТА (Зогр. єв.).

32. З'ясуйте, до якого типу відмінювання належать іменники, утворіть від них форму родового відмінка однини: столъ, полъ, чинъ, градъ, правьдьникъ, медъ, родъ, врьхъ, кладъ, сынъ, волъ, гладъ.

33. Прочитайте, випишіть у дві колонки іменники -*б та -*й основ, поясніть показники віднесеності до певного типу відмінювання: на врьхъ емоу неправьда его сънидетъ (Син. пс.). нѣсмь достоинъ да въ домъ мои вьниидеши (Зогр. єв.). снидъ... въвестиѧ въ землѧ блгѫ истачѣѧшѧ млѣко и медъ (Охр. лист.). приде въ прѣдѣлы іюдеіскы по

ономь полоу іордана (Мар. єв.). и **пришьдъши** и **ста** нл **врьхоу** (Сав. кн.). не **отърѣшаетъ** ли своего **волоу** ли осълд отъ **ѣсліи** (Сав. кн.). медь ко **каплетъ** отъ **оустьноу** жены **блѫдьны** (Супр. рук.). А **сынове свѣта изгънани бѫдѫтъ** (Асс. єв.). мои **сѫтъ вси ѕвѣрие дѫбравниі скоти въ** горахъ и волове (Син. пс). то **оуже** к **томѹ** не **помьнѫтъ ни домовъ** ни ЧАДА (Супр. рук.). **се** полъ **імѣниѣ моего гн дамь ништімъ** (Остр. єв.).

34. Прочитайте текст, поставте іменники у потрібній відмінковій та числовій формі: и **ведошѧ** І ДО **(врьхъ)** горы (Мар. єв.). **безъ (домъ)** и **без града бывъше отъвръгли сѧ ѥго ЕЫША** (Супр. рук.). **кожьдо васъ въ съботѫ** не **отърѣшаетъ** ли своего (волт») (Асс. єв.). **отрокъ** мои **лежитъ въ** (домъ) (Асс. єв.). **къто оубо естъ вѣрьны приставьникъ** егоже ПОСТАВИТЬ гйь **надъ** (домь) **своімь** (Мар. єв.).

35. Визначте рід і давню основу іменників: ДАНЬ, ВОЖДЬ, печать, **чрьвь**, вьсь, ДЛАНЬ, гость, кость, жрьдь, **въпль, казнь, дрьколь, огнь, лакъть, ношть, отьць, ось, зѧть, мѣдь, тьсть,** грьтАнь, ПАКОСТЬ, **корабль, печаль,** рьжь, **скрижаль, плашть, скръбь,** СЛАСТЬ, **ключь,** тврьдь, **звѣрь, пѣснь, пѫть,** ногъть, **пѧдь, врьвь, гѫсь, боль, голѫбь, жизнь, юность, милость, область, памѧть, слѣпьць, тать.**

36. Поясніть, як можна відрізнити іменники чоловічого роду -*jŏ та -*ї основ, які у називному відмінку мали однакове закінчення -ь? Зробіть це на конкретних прикладах: плачь, **побѣдитель, пастырь,** зать, вождь, огнь, **пѫть,** ногьть, **свѣдѣтель, медвѣдь, корабль, гѫсь, мѫжь.**

37. Провідміняйте в усіх числових формах іменники **звѣрь, пешть, клѣть,** вопль, визначте, в яких відмінкових формах зберігся давній голосний основи.

38. Іменники чоловічого роду -*ї основ мали закінчення -дь, -ть, -вь, **-вь,** -сь (окремо слід запам'ятати слова **звѣрь,** огнь, **жгль).** Чи міг у праслов'янській мові перед закінченням -*ї стояти приголосний *j*? Які закінчення мали б тоді іменники цих основ: чрьвь, **медвѣдь,** тьсть, **голѫбь, гѫсь?**

39. Провідміняйте в усіх числових формах іменники основ на -*ї гость і кость. Назвіть, у яких відмінках іменники чоловічого і жіночого родів мали різні закінчення.

40. Прочитайте, знайдіть і випишіть з тексту іменники -*ї основ, визначте рід, число, відмінок їх: оть кого **въземлѭтъ** дань (Сав. кн.). вь **.д. годинѫ** ношти приде кь **нимъ іс** (Зогр. єв.). **въврьгѫтъ ѭ въ пешть огньнѫ**

(Зогр. єв.). видѣвъше же звѣздѫ въздрадовашѧ сѧ радостиѭ велиеѭ зѣло (Сав. кн.). т҃ съкажи ндмъ притъчѫ сиѭ (Асс. єв.). иди къ восточьныимъ моимъ двьрьмъ (Супр. рук.). ѣко мы сѫть въсі звѣрі дѫбравъниі (Син. пс.). и огнь отъ него въспланетъ сѧ (Син. пс.). ногътъми своими двьри держштоу (Супр. рук.). нъ печаль ВАША въ РАДОСТЬ БѪДЕТЪ (Зогр. єв.). понеже оубо МНОЗИ начѧшѧ чинити повѣсть о ізвѣстныихъ въ насъ вештьхъ (Зогр. єв.). дх҃ъ плъти и кости не иматъ (Асс. єв.). егда же родить отрочѧ къ томоу не помьнитъ скръби ЗА радость (Мар, єв.). и се дъва слѣпьца сѣдѧща при пѫти слышавъша ако іс҃ъ мимоходить. възъписта глѭща помилоуи ны гі҃ сн҃оу дв҃довъ (Остр. єв.).

41. Прочитайте, перепишіть речення, поставте іменники у потрібному числі та відмінку: не лѣпо кєть обыкъшнимъ оделѣвати въ (рать) зълодѣинскоѭ (съмрьть) оумирати (Супр. рук.). пси ѣдѧтъ отъ кроупиць падаѭштиіхъ отт» трепезы (господь) своіхъ (Зогр.[1] єв.). пиръ великъ (гость) своимъ оуготовивъ (Супр. рук.). не възгласѧтъ (грътань) своими (Супр. рук.). бъ же стоѩше и СТОА МЛТ»ЧААШЄ прѣдъ (двьрь) чловѣчъскыими СТОА. небесьныихъ (двьрь) ВЛАДЫКА (Супр. рук.). страдавъшеѥ то тѣло водамъ и (звѣрь) и птицамъ прѣдахъ на сьнѣденье (Супр. рук.). і отъкѫдоу се дд придетъ мати (господь) моего къ мнѣ (Сав. кн.). не въведи насъ въ (НАПАСТЬ) (Остр. єв.).

42. Які іменники належали до -*п основ? Наведіть приклади.

43. У чому виявлялися особливості відмінювання іменників -*п основ?

44. Провідміняйте в усіх числових формах іменники боукы, любы, свекры, тыкы, црькы, бры.

45. Знайдіть у тексті і випишіть іменники -*п основ, визначте граматичні категорії їх: отъ тебе ПОХВАЛА моѣ ВТ» црькъви велицѣ (Син. пс). твоѭ шии» брадвиѭ отъсѣкнетъ (Супр. рук.). исѫкнетъ любы многихъ (Зогр. єв.). приімъ копиє. проводе емоу ребра і изиде вода і кръвь (Остр. єв.). чк҃а дъва вьнидосте ВТ» цр҃ковь помолитъ сѧ (Асс. єв.). да оутвръдитъ д҃шѭ своѭ вь любъви вж҃ни (Супр. рук.). дд обѣсѧтъ жрънов҃ъ нд выи его осьльскы (Мар. єв.). намаахѫ ОЧИМА ДА ТЬКМО не вѣштаахѫ бръвьми к немоу (Супр. рук.). пролишѧ кръви нхъ ѣко водѫ (Син. пс.). кєтъ твоѩ любы (Супр. рук.), кгоже бо прѣді малы видѣаше млаты ковома и брадъвиѭ тешема (Супр. рук.).

46. Перепишіть речення, поставте іменники у потрібному відмінку та числі: **на обновлєниѥ (црькы)** (Остр. єв.). **нарече сѧ** село то село **(кры)** до сего дне (Зогр. єв.). дд **никътоже васъ отълѫчитъ отъ** (ЛЮБЫ) **христосовы** (Супр. РУК.). ІѴАННА **архиепископоупа** КОСТАНТИНА **града** ЗЛА**тооустааго** слово о (смокы) **вь великыи въ понедѣльникъ** (Супр. рук.). **приими (боукы) твоѧ** (Зогр. єв.). **ѥго же кона люта сѫшта въпрѫже** въ (жрьны) (Супр. рук.). **нїсъ** же **съкры сѧ** и изиде **изъ** (црькы) (Остр. єв.).

47. Поясніть, чому одні автори підручників із старослов'янської мови виділяють 5 типів відмінювання, а інші — 6. Порівняйте особливості відмінкових закінчень іменників консонантних основ та -*й основ.

48. Поясніть, які іменники належать до основ на приголосний. Які різновиди мали ці давні основи?

49. Визначте давні основи та типи відмінювання іменників: ПЛАМЫ, ОСЬЛА, **небо,** КАМЫ, **дъшти,** СЛОВО, **тѣмѧ.**

50. Погрупуйте іменники за типом відмінювання, запишіть їх у відповідні колонки:

*п (чол.)	*п (сер.)	*t	*r	*s

МАТН, **дрѣво, врѣмѧ,** СЛОВО, ПЛАМЫ, **агнѧ, имѧ, прасѧ, чюдо, дъшти,** ТІЛО, **тѣмѧ,** ОТрОЧА, КАМЫ, **сѣмѧ,** КОЛО, ОВЬЧА, **писмѧ.**

51. Прочитайте, знайдіть у тексті і випишіть іменники консонантних основ, встановіть тип відмінювання, рід, число, відмінок їх: и **мънѣ николи же** не **далъ ѥси козьлѧте** (Супр. рук.). **мъного тѣлеса почиваѭштихъ свѧтыихъ въсташѧ** (Остр. єв.). **присно бо ѥмоу поминааше дьнь** и **тѣлесы** и **словесы** КАЖА **ако** не **гонезнетъ прѣдадыи** (Супр. рук.). по БОЖИІ же **любъви ѥсе** мы **и на** колеси **привѧзани** БЫТИ ГОТОВИ (Супр. рук.). **оугасити покоушаѧ** СА **неоугасимыи** ПЛАМЫ (Супр. РУК.). **абье обрѧштета** ОСЬЛА **привѧзано** И **жрѣбѧ съ нимъ** И **отрѣшъша приведѣта ми** (Асс. єв.). не ДА **никомоуже вьнити тъкъмо** ѻ҃цю отроковицѧ **и матери** (Мар. єв.).

52. Назвіть, за яким типом відмінювалися іменники на **-тель, -арь, -анинъ, -ѣнинъ, -инъ** в однині та множині. Провідміняйте іменники, виділіть відмінкові закінчення: ЖИТЕЛЬ, **мытарь, словѣнинъ, рыбарь, дѣлатель,** ВЛАСТЕЛИНЪ, **солоуманинъ,** виндрь, родитель.

53. Прочитайте речення, поставте іменники у потрібній граматичній формі: **азъ разорѭ (црькы) сиѭ**

(Син. пс). **възлюбилъ** есі **(зълоба)** (Син. пс). **ѡтъврати ліце твоѥ** отъ **(грѣхъ) моихъ** (Син. пс.). въ **тъжде дьнь ішьдъ іс** изъ (домъ) **сѣдѣаше** при (морк) и **събъраша** СА къ **немоу (народъ) мноѕи** (Зогр. єв.). **народъ** вьзидє **на** (горд) помолитъ СА (Сав. кн.). и **въшедъше** въ **(храмина)** съ **(мариа,** МАТИ) его (Остр. єв.). и **съгънжвъ** кънигы **въдастъ (слоуга)** и **сѣдѣ** (Асс. єв.). **вьлѣзъ самъ** въ **жтрьнжѭ (клѣтька)** ЗАКЛЮЧИ **сѧ оставивъ** (жєнд) **въ вьнѣшнии (клѣтка)** (Супр. рук.). **посланъ бысть къ (дѣвица)** (Супр. рук.). и **пакы отъвръже сѧ съ** (КЛАТВД) (Зогр. єв.). **чл҃вкъ єдинъ** сътвори **(вечера) великѫ** (Мар. єв.). СКАЖИ **намъ (притъча) сиѭ** (Асс. єв.). **оустръми сѧ стадо** все по **(брѣгъ)** въ (море) (Зогр. єв.). и се **рекъ** ПОКАЗА **имъ (ржка)** и **(нога) ѥще** же **невѣроуѭщемъ имъ** отъ **(радость)** И **чоудѧщемъ** СА рече **имъ** (Остр. єв.). рече же **имъ** се **сѫть** (слово) **аже гл҃ахъ къ вамъ ѥще сы съ вами ако подобаѭть съконьчати сѧ вьсѣмъ написаныимъ** въ **(законъ) мс҃ѣовѣ** и въ (пророкъ) и въ **(псалъмъ)** о **мънѣ** (Остр. єв.).

54. Випишіть з тексту іменники, зробіть повний морфологічний аналіз їх за схемою:

Словоформа	Початкова форма	Тип відмінювання	Варіант	Рід	Число	Відмінок	Закінчення

чловѣкъ нѣкыи имѣ дъва СЫНА И рече **мьнии сынъ ѥю оцоу** оч҃е **даждь ми достоинѫ чѧсть имѣниа** и **раздѣли има имѣниѥ** и не **по мъноѕѣхъ дьньхъ събьравъ вьсе мьнии** сынъ отиде нд **странѫ далече** и **тоу расточи имѣниѥ своє. живы блѫдьно иждивъшоу же ѥмоу вьса. бысть гладъ крѣпъкъ на странѣ тои. и тъ начать лишати сѧ и шьдъ прилѣписѧ ѥдиномь.** отъ житель **тоѩ страны** и **посъла** и НА **села своѩ пастъ** свинии и **желааше** ндсытити **чрѣво своє оть рожьць ѩже ѣдѣахѫ свиниіа и никъто же не дааше ѥмоу въ себе же пришедъ рече. коликоу наимьникъ оца моего избываѭть хлѣбы. дзъ же сьде гладъмъ гыбнѫ въставъ идѫ** къ **оцоу моѥмоу.** и рекж **ѥмоу** оч҃е. **съгрѣшихъ** нд **нєбо** и **прѣдъ тобоѭ оуже нѣсмь** достоинъ **нарешти сѧ** сынъ твои сътвори **мѧ ѩко єдиного отъ наимьникъ твоихъ** и **въставъ иде** къ **оцоу своѥмоу кште** же **ѥмоу далече сѫщоу оузьрѣ** и **оц҃ѣ ѥго** и милъ **ѥмоу бысть** и **текъ паде на выѫ** кго и ОВЛОЕЫЗА и рече же **ѥмоу** сынъ оч҃е. **съгрѣшихъ на нєбо и прѣдъ тобоѭ оуже нѣсмь достоинъ. нарешти сѧ**

сынъ твои. рече же оц҃ь къ рабомъ своимъ изнесѣте одьждѫ прьвѫѭ и облѣцѣте и и дадите прьстень нд рѫкѫ ѥго. и сапогы на нозѣ и приведъше тельць оупитаныи заколѣте. н ѣдъше да веселимъ са ꙗко сынъ мои сь. мрьтвъ бѣ и оживѣ изгыблъ бѣ и обрѣте сѧ и начѧшѧ веселитисѧ. бѣ же сн҃ь ѥго старѣи нд селѣ и ꙗко грѧды приближисѧ къ домоу слыша пѣниа и ликы и призъвавъ ѥдиного отъ рабъ. въпрашааше. чьто оубо си сѫть онъ же рече ѥмоу ꙗко братъ твои прииде и закла оц҃ь твои тельць оупитаныи ꙗко съдрава и приѩтъ. разгнѣвавъ же сѧ и не хотѣаше вънити оц҃ь же ѥго ишьдъ молѣаше И онъ же отъвѣштавъ. рече оц҃оу своѥмоу се колико лѣтъработаѭ тебѣ и николиже заповѣди твоіа не прѣстѫпихъ и мънѣ николиже не далъ еси козьлѧте. да съ дроугы моими възвеселилъ сѧ быхъ кгдд же сн҃ь твои сь. изѣдъи твоѥ имѣниѥ с любодѣицами приде. ЗАКЛА ѥмоу тельць питомыи ОНЪ же рече ѥмоу чѧдо. ты ВЬСЄГДА сь мъноѭ кси и вьса моꙗ твоꙗ сѫть възвеселити же са и въздрадовати подоеддше ꙗко братъ сь. мрътвъ бѣ и оживе. изгыблъ бѣ и обрѣте сѧ (Супр. рук.).

ЗАЙМЕННИК

1. На які основні групи поділялися займенники старослов'янської мови? Що становить основу цього поділу?

2. Назвіть значеннєві групи займенників старослов'янської мови, наведіть приклади займенників усіх розрядів.

3. Визначте розряди займенників, запишіть їх у відповідні колонки схеми:

Особові	Зворотний	Вказівні	Присвійні	Питальні	Означальні	Неозначені	Заперечні	Відносні

мои, ВА, самъ, ѥтеръ, нашь, азъ, онъ, инъ, вашь, севе, вьсь, чьто, тъ, сиць, и, нѣкъто, вьсакъ, твои, сь, никъто, кыи, овъ, иже, какъ, свои, ничьто, нѣчьто, чии, такъ, наше, она, мы, инд, вьсе, тд, вѣ, сице, к, которыи, мои, кже.

4. Назвіть особові займенники однини, множини, двоїни. У чому полягала специфіка особових займенників старослов'янської мови?

5. Які граматичні категорії були характерними для особових займенників?

6. Які відмінкові форми особових займенників мали паралельні форми?

7. Які відмінкові форми особових займенників були енклітичними? Назвіть їх.

8. Знайдіть у прикладах енклітичні форми займенників, визначте особу, число і відмінок їх: **въдаждъ** ми **радость** (СИН. ПС.). **потръпи на мънѣ** Н **въсе ти въздамъ** (Асс. єв.). и **азъ** тлѣ; **вамъ** просите и **дастъ сѧ вамъ** (Мар. єв.). **такожде и азъ** ТА **приноуждѫ** при **народѣ** сем. **исповѣдати** АКО **ѥстъ богъ** НА **небеси** (Супр. РУК.). ГЛА **еи ісъ** не **прикасаи** СА **мьнѣ** (Мар. єв.). **не отъстѫпі отъ** мене **ѣко скръбъ близъ** (Син. пс.). **рабе лѫкавыи** вьсь **длъгъ** ТВОИ **оставихъ тебѣ. понеже моли** МА **не подобаше ли** Н **тебѣ помиловати подроуга своего акоже** и **азъ тебе** помиловахъ (Сав. кн.). **очѣ съгрѣшихъ** НА **нбо** и **прѣдъ тобоѭ оуже нѣсмь достоинъ нарешти сѧ сынъ** твои **сътвори мѧ ꙗко єдиного отъ наимьникъ твоихъ** (Остр. єв.). гордми **падѣте** НА **ны** и **хлъмомъ покрыите ны** (Сав. кн.).

9. Які паралельні форми давального і знахідного відмінків займенників були основними: **мънѣ** — ми, **тебѣ** — **ти, намъ** — **ны, вамъ** — **вы, насъ** — **ны?**

10. Які займенники вживалися у функції особових займенників 3-ї особи? Наведіть приклади.

11. З яких старослов'янських займенників сформувалися сучасні форми прямих і непрямих відмінків особових займенників?

12. Прочитайте, перекладіть, знайдіть у тексті займенники інших розрядів, вжиті у значенні особових: **рече имъ** ИСТ» (Асс. єв.). **приглашь** і **рече емоу** (Зогр. єв.). **тѣми обѣштании побѣждена идетъ** к **немоу поздѣ зѣло** ношти**ѭ** и **тлъкнѫвъши** в **двьри молааше ѥго вьвести ѭ. ономоу** же нє **хотѫштоу** и НА **мнозѣ** то **сътворити отьлагаѭштоу** (Супр. рук.). **онъ** же **отъвръже сѧ прѣдъ всѣми** (Зогр. єв.). и **тъ оклеветанъ быстъ къ немоу** (Зогр. єв.). ГЛАГОЛА **емоу прими боукъвы твоѭ** (ЗОГр. ЄВ.). **фарисѣи възъвавы єго** РЄЧЄ **вь себѣ** ГЛА **сь аште би былъ прк̃ъ вѣдѣлъ би оубо къто** Н КАКОВА **жена прикасаатъ сѧ емь ѣко грѣшъница естъ** (Мар. єв.). и **тъ начѧть лишати сѧ** (Остр. єв.).

13. Проаналізуйте речення і з'ясуйте, чи перетворилася вже форма знахідного відмінка зворотного займенника себе на зворотну частку в період написання старослов'янських пам'яток: **приподобихомъ** же и мы **сѧ** МАТерИ (Супр. рук.). **сѧ** ПОЗНА (Мар. єв.). **къто сѧ прикоснѫ м'нѣ** (Зогр. єв.). **мънитъ** ті **сѧ** (здається тобі) (Асс. єв.). **добрѣе емоу** ви **было аште сѧ** БИ не **родилъ чк̃ъ тъ** (йому було б краще, якби не народився той чоловік) (Зогр. єв.).

молѧште же сѧ не лихо глаголете (Зогр. єв.). се самъ сѧ прѣдаѭ (Зб. Кл.). оуже нѣсмь достоинъ нарешти сѧ сынъ твои (Остр. єв.). ими же сѧ красѧтъ (Супр. рук.).

14. Провідміняйте в усіх числових формах особові займенники старослов'янської мови. Порівняйте їх з сучасними українськими та російськими формами, зробіть висновок про зміни, яких зазнали ці займенники.

15. Провідміняйте зворотний займенник себе, поясніть особливості його відмінювання, порівняйте з сучасними українськими формами.

16. Провідміняйте в усіх числових формах займенники инъ, ина, ино; свои, своꙗ, своѥ, зробіть висновок про співвідносність закінчень твердого і м'якого варіантів відмінювання.

17. Які особливості були у вживанні вказівних займенників старослов'янської мови? Проаналізуйте речення і поясніть ці особливості на конкретних прикладах: въ оно врѣмѧ вьзрѣвъ ісоусъ очима своіма на небо і рече (Сав. кн.). и всакъ СЛЫША ми словеса си и не творѧ и оуподобитъ сѧ мѫжеви боую (Сав. кн.). и пришьдъ рабъ тъ повѣдѣ се гспдиноу своемоу (Мар. єв.). въ оно врѣмѧ законьникъ етеръ приде (Асс. єв.). нъ овъ бѣ несмысленъ овъ съмисльнъ (Зб. Кл.). въ оно врѣмѧ прндє іисъ въ грлдъ самареискъ нарицаемы соухарь (Остр. єв.). дд веселимъ сѧ ако сынъ мои сь мрьтвъ бѣи оживѣ (Остр. єв.). отьць же его ишьдъ молѣаше и онъ отвѣштавъ реме оцоу своѥмоу се коликоу лѣтъ работаѭ тебѣ (Остр. єв.). и пакы оного посъла и того оубишѧ ины мъногы овы биѭште овы оубиѭште (Мар. єв.). онь же отъвѣштавъ рече імъ. дадите імъ вы ѣсти і глаѿѧ емоу. ДА шьдъше коупимъ дьвѣма сътома пѣнѧзь хлѣбы (Зогр. єв.).

18. Прочитайте і перекладіть речення, визначте, в яких прикладах займенники и, га, к є вказівними, а в яких — присвійними: и прикоснѫсѧ рѫцѣ ѥѧ (Остр. єв.). въпроси же его іс҃ъ гл҃ мто имѧ есть (Сав. кн.). емъше же дѣлателе рабы его (Мар. єв.). и видѣвъше і оученици его по морю ходѧща (Сав. кн.). ис҃ъ же простьръ рѫкѫ ѧтъ его (Сав. кн.). и реме мьнии сынъ ѥю оцо҃у (Остр. єв.). оузьрѣ и оц҃ь ѥго (Остр. єв.). и дадите прьстень НА рѫкѫ его (Остр. єв.). питѣниѣ ихъ оумъножи стада ихъ многоплодъна сътвори (СИН. Тр.). ТЪГДА запльваша лице ЕГО І ПАКОСТИ емоу дѣашѧ (Зогр. єв.). граждане же его ненавидѣахѫ его (Мар. єв.).

19. Прочитайте і перекладіть речення, поясніть, коли слово і, и виступає займенником, а коли — сполучни-

ком: и **видѣвъше** і **оученици** его по **мороу ходаща** (Сав. кн.). и **молиша** і **бѣси** (Сав. кн.). **азъ пришедъ ицѣлѭ** и (Асс. єв.). и **вѧзахѫ** і **ѫжи** железны (Сав. кн.). и се **законникъ етеръ въста искоушаѧ** и и **гл҃а оучителю. чьто сътворь животъ вѣчьны наслѣдоуѭ** (Асс. єв.). **ѣко сь естъ наслѣдьникъ придѣте оубиѣмъ** и. и **наше бѫдетъ достоѣнье** (Зогр. єв.). и **отътѫдоу** и **пакы несѫтъ на погребениѥ** (Супр. рук.). і **съвѣтъ сътворишѧ на иса. да льстиѭ імѫтъ** і і **оубиѭтъ** і (Сав. кн.). рече **емоу. радоуи сѧ равьви** і **облобыза** и (Остр. єв.). і прнде ІШТА ПЛОДА нд **неі** і не **обрѣте** (Зогр. єв.).

20. Провідміняйте в усіх числових формах словосполучення:

— **тъ градъ,** тд стрднд, то село;

— мои **сынъ, моꙗ** женд, мок ЧАДО;

— **чии дроугъ, чиꙗ** сестрд, **чиѥ** поле;

— **нашь врагъ,** НАША СЛАВА, НАШЕ **зрьно.**

21. Провідміняйте означальні займенники **вьсь, вьса, вьсе**, поясніть тип відмінювання їх, порівняйте з сучасними українськими та російськими формами.

22. Провідміняйте питальні займенники **къто, чьто,** поясніть особливості їх відмінювання. Утворіть від них усі можливі похідні займенники, поясніть їх відмінювання.

23. Поясніть походження приголосного **ц** у займенниках **сиць, цѣмь.**

24. Перепишіть речення, поставте займенники у потрібній відмінковій формі, поясніть їх: **въ то врѣмѧ прѣданью. егда прідѫ** на **(и)съ орѫжі** и **дръкольми. свѣштѧ** і **свѣтильнікы имѫште. гл҃а (къто) иштете** і не **знахѫ (онъже) хотѣахѫ ꙗті. тольми іюда** не **можаше (онъ) прѣдати** (Зб. Кл.). **посъла дъва отъ оученикъ** (свои) и **гл҃а (онъ) ідѣта вь вьсь ѣже (є)стъ прѣмо** (вы) (Мар. єв.). и **исплъни дш҃ѫ раба** (свои) **(твоꙗ)** ЕлдгостынА (Супр. рук.). **придє съ пѫти къ (азъ)** (Мар. єв.). и изиде **вѣсть си по вьсеи земи** (тд) (Асс. єв.). **вниде въ домъ (нѣкыи) кънѧза** (ОСТр. ЄВ.). **такожде** Н **азъ** (ты) **приноуждѫ при народѣ (сь) исповѣдати** АКО **ѥстъ богъ** нд **небеси** (Супр. рук.).

25. Прочитайте речення, випишіть займенники, зробіть повний морфологічний аналіз їх за схемою:

Слово-форма	Початкова форма	Родовий/безродовий	Розряд	Рід	Число	Відмінок

не ѩсѧ же вѣры июдеи о немь ѣко бѣ слѣпъ и прозьрѣ доньдеже призъвашѧ родителѣ того прозьрѣвъшааго. и въпросишѧ ѣ глѭште. сь ли есть сн҃ъ ваю. егоже вы гле҃те ѣко слѣпъ СА роди. како оубо нынѣ видитъ. отъвѣштасте же ИМЬ родителѣ его И рѣсте вѣвѣ ѣко СЬ естъ С҃НЬ наю І ѣко слѣпъ сѧ роди. како же нынѣ видить не вѣвѣ. ли къто емоу отвръзе очи въ не вѣвѣ. САМОГО въпросите (Мар.єв.). емъше же дѣлателе рабы его бишѧ, ового же оубишѧ, ового же камениемь ПОЕИША (Мар.єв.). въ сиѭ ноштьдш҃ѭ твоѭ истѧзаѭ отъ тебе (Зогр. єв.). онъ же не слышавъ опечали сѧ зѣло (Супр. рук.). не оуслышитъ никтоже на распѫтиіхъ ГЛАСА его (Сав. КН.). ОСТАВИ намъ грѣхы НАША ІЕО І САМИ оставлѣемъ всѣкомоу длъжникоу нашемоу (Супр. рук.). въ оно врѣмѧ стоаше иоанъ и отъ оученикъ ѥго дъва. и оузьрѣ і҃сА иджца и гл҃А. се агньць бж҃ии. н слышаста и ОБА оученика гл҃ѭщь. и по і҃сѣ идоста. обращь же сѧ і҃съ. и видѣвъ га по себѣ иджца. гла҃ ИМА. чьсо ищета. ОНА же рѣста ѥмоу. равви ѥже гл҃тъ СА съказаѥмо оучителю къде живеши. гл҃А ИМА придѣта и видита. придостд же и видѣста къде живѣше и прѣбыста оу нѥго дьнь тъ (Остр. єв.). чловѣкъ нѣкыи имѣ дъвд сына. И рече мьнии сынъ ѥю оц҃оу. о҃че даждь ми достоинѫ ЧАСТЬ имѣниа и раздѣли има имѣниѥ (Остр. єв.).

ПРИКМЕТНИК

1. На які розряди за значенням поділялися прикметники старослов'янської мови? Чи збігаються вони із відповідними розрядами прикметників сучасної української мови?

2. Знайдіть у реченнях невідмінювані прикметники, поясніть їх особливості: ВЪЗАША ізбытъкы оукроухъ .бі. КОША ісплънь (Зогр. єв.). дъва брата мѫжа правьдива испльнь сѫшта вѣры (Супр. рук.). житиѥ прѣпрость отьца іѡана (Супр. рук.). многоу и различь гнѣвоу (Супр. рук.). выистинѫ СВОЕОДЬ бждете (Мар. єв.). отврьзе двьри ПАНИЧИЦЬ и обрѣте ѩ исплънь (Супр. рук.).

3. Назвіть групи прикметників старослов'янської мови за будовою, наведіть приклади їх. Які з них є найдавнішими за походженням? Чи є аналоги їх у сучасній українській та російській мовах? Наведіть приклади.

4. Назвіть найпоширеніші суфікси творення якісних прикметників. Наведіть приклади.

5. Як творилися відносні прикметники? Наведіть приклади.

6. Назвіть суфікси, за допомогою яких творилися присвійні прикметники, наведіть приклади.

7. Поділіть прикметники на розряди за значенням, запишіть їх у відповідні колонки (якісні, відносні, присвійні): **лютъ**, пророчь, **малъ, новъ, кесаревъ, нагъ, лѫкавъ, добръ**, остръ, **хытръ, чловѣчь, соухъ, авраамовъ, камѣнъ**, ГОВАЖДЬ, **воштанъ, льстивъ, рогатъ, плодовитъ, вѣрьнъ, рьвьнивъ, грѣшьнъ, кънѧжь, петровъ, мѣдѣнъ, змиевъ, овьчии, адамовъ, чловѣчьскъ**, синь, пророчьскъ, **божии, домовитъ, мѫжьскъ, сладъкъ, крѣпъкъ, небесьскъ, вражии, мариинъ, широкъ, чистъ, людьскъ**, голѫбинъ.

8. Погрупуйте прикметники за суфіксами, за допомогою яких вони утворені: **горькъ, брачьнъ, женатъ, пестръ**, живъ, **длъжьнъ, сладъкъ, кыслъ, богатъ, водьнъ, хытръ, гладъкъ, крѫглъ, прьвъ, цѣлъ, кривъ, брадатъ, гнилъ, добръ, правъ, ѫзъкъ, теплъ, остръ, рогатъ, оутрьнь, сльзъкъ, поганьскъ, кожанъ, владычьнъ, достоинъ.**

9. Визначте, які із складних прикметників утворені від складних іменників суфіксальним способом, а які — безпосередньо словоскладанням: **лицемѣрьнъ, чѧдолюбивъ, зъломѫдрьныи, четврьтодьньнъ, боголюбивъ, благовѣрьнъ, маломошть, милосрьдъ, зълохытрыи, зълохытрьный, мъногоочитъ, благочестивый, единочѧдыи, добронравый, добронравьныи, триименьнъ, благодатьнъ, невъзблагодатьнъ.**

10. Утворіть присвійні прикметники за допомогою суфікса **-ь**, поясніть чергування приголосних, які при цьому відбулися: **пророкъ, отьць, кънѧзь, чловѣкъ, овьца, осьлъ, отрокъ, вьдовица, говѧдо, орьлъ, авраамъ, диаволъ, патрнархъ, медвѣдь, иаковъ, владимиръ.**

11. Прочитайте речення, знайдіть присвійні прикметники, ПОЯСНІТЬ СПОСІб ТВОреННЯ ЇХ: ПЛАСД **дъшти иродиѣдина** по **срѣдѣ** (Мар. єв.). **обрѣтохомъ іса сна иѡсифова** (Сав. кн.). и **пришьдъ исъ въ домъ кънѧжь** (Асс. єв.). і **оудари раба архиереова** (Мар. єв.). **англъ бо господьнъ съшедъ съ небсе** (Сав. кн.). **быстъ ѣко оуслыша елисаветъ цѣлование маринно** (Зогр. єв.). **бѣ же тоу стоуденьць иаковль** (Остр. єв.). **симоне ионинъ, любиши ли мѧ** (Остр. єв.). **чии есть образъ сь. они же рѣшѧ емоу: кесаровъ** (Мар. св.). **а дроугъ жениховъ стоѩ** И **послоушаѩ** его (Мар. єв.).

12. Визначте розряд прикметників, групу їх за будовою, від якої частини мови вони утворені і за допомогою яких суфіксів. Зробіть аналіз за схемою:

Прикметник	Розряд за значенням	Група за будовою	Суфікс	Частина мови, від якої утворений

врановъ, бѣлъ, грѣховьнъ, кротъкъ, крѫглъ, плотьскь, пернатъ, дрѣвѣнъ, маститъ, тѫжькъ, грьчьскъ, адамовъ, оловьнь, милостивъ, тънъкъ, законьнъ, львовь, рогдть, кожанъ, срьдитъ, жестокъ, гниль, мѫченичьскъ, зрѣлъ, голѫбинъ, горькъ, широкъ, теплъ, женатъ, врачевъ, поганьскъ, камѣнъ, низькь, лѣнивъ, высокъ, звѣринъ, длъжьнъ, пророчьскь, плодовитъ, сыновьнъ, тѣлесьнъ.

13. У наведених прикладах знайдіть короткі (іменні, нечленні) прикметники і визначте їх рід, число, відмінок, синтаксичну функцію, предикативну чи атрибутивну:

а) чловѣкъ бѣ домовить (Зогр. єв.). и егда приближи сѧ къ горѣ елеоньсцѣ посъла дъва отъ оученикъ своихъ (Мар. єв.). всакъ иже слышитъ ми СЛОВЕСА и творить ꙗ оуподобльѭ его мѫжеви мѫдроу (Сав. кн.). и всакъ слышаі ми словеса си. и не творѧ ихъ оуподобитъ сѧ мѫжеви боую (Сав. кн.). бысть ГЛАДЬ крѣпъкъна странѣ тои (Остр. св.). оузрѣ и оц҃ь ѥго и миль ѥмоу ЕЫСТЬ (Остр. єв.). ѥ҃ръ видѣ же и единѫ въдовицѫ оубогѫ (Зогр. єв.). никъто же не въливаатъ ВИНА вь мѣхы ветьхы (Зогр. єв.).

б) и призъвавъше бестоуднѫ женѫ и блѫднѫ даша еи ДВА десѧти златицъ (Супр. рук.). дзь же ништъ есмь і оубогъ (Син. пс.). поставьѭ ти златъ образъ въ градѣ семь (Супр. рук.). нъ самъ нагъ видѣти сѧ. помышлаѧ адамовѫ ндгость (Супр. рук.). мѫжь ко ѥсмъ оубогъ и грѣшьнъ (Супр. рук.). по истинѣ сии людиѥ ѫродиви д не мѫдри (Супр. рук.). азъ же ѣко глоухъ не слышахъ і ѣко нѣмъ не отвръзаѧ оустъ своіхъ (Син. пс.). дх҃ъ бо бодръ а плть немощъна (Сав. кн.). не можеши власа единого бѣла ли чрьнд сьтворити (Зогр. єв.).

14. Поясніть, за яким іменним типом відмінювалися короткі прикметники. Провідміняйте в усіх числових формах подані словосполучення: градъ новь, дѫбъ высокъ, стѫденьць глѫбокъ, плашть синь, жена нова, река широка, ноша тѫжька, двлько сладъко, лето соухо, море сине.

15. Провідміняйте словосполучення і поясніть подібність та розходження відмінкових закінчень в іменниках та прикметниках: домь высокъ, грддь великъ, сынь младъ, братъ добръ.

16. Проаналізуйте приклади і визначте, чи мали прикметники форму кличного відмінка. У якій формі (ко-

роткій чи повній) вживалися прикметники, якщо вони входили до складу звертання? **рабє лѫкавыи** (Асс. єв.). фарисею **слепє** (Мар. єв.). **радоуи** СА **цсрю июдєискъ** (Асс. єв.). **сыноу чловѣчьскъ възлюби бо паче славѫ члвчю неже славѫ бжїѫ** (Асс. єв.). земле **июдова** (Зогр. єв.). **июдинъ обличителю** (Зб. Кл.).

17. Які прикметники називалися повними? Чому їх називали займенниковими? Як вони утворювалися? Які зміни в закінченнях коротких прикметників при цьому відбувалися? Чим за семантикою відрізнялися повні прикметники від коротких? Яку синтаксичну функцію вони виконували у реченні?

18. Поясніть особливості творення повних прикметників. Утворіть повні форми від коротких прикметників: **новъ, нова,** ново, синь, **синꙗ, синє, гладъкъ, гладъка, гладъко, бѣдьнъ, бѣдьна, бѣдьно,** стдръ, стдрд, стдро, **пѣшь, пѣша, пѣше.**

19. Провідміняйте в усіх числових формах повні прикметники, поясніть особливості їх відмінювання: **старыи, добрыи, новаꙗ, синꙗꙗ, крѣпъкоє, обштєє.**

20. Поясніть фонетичні зміни, які відбулися при творенні повних прикметників у формах непрямих відмінків:

Р. одн. — **стараѥго** > **старааго** > стдрдго;
новаѥго > новддго > новдго;
синаѥго > **синꙗааго** > **синꙗго;**
Д. одн. — **староуѥмоу** > **староуоумоу** > **староумоу;**
новоуѥмоу > **новоуоумоу** > **новоумоу;**
синюѥмоу > **синюоумоу** > **синюмоу;**
О. одн. — **старыимь** > **старымь;**
синиимь > **синимь;**
М. одн. — **старѣѥмь** > **старѣѣмь** > **старѣмь;**
синиѥмь > **синиимь** > **синимь**

21. Прочитайте речення, знайдіть повні прикметники і поясніть зміни, які відбулися в їх закінченнях: **памѧть стомоу великоумоу благовѣрномоу костантиноу црю** (Асс. єв.). **исповѣждь** СА **чловѣколюбивоумоу боу** (Супр. рук.). **подобаатъ сноу члвскоумоу мъного пострадатн** (Мар. єв.). **акоже ѥмоу отъ огнѣ прибываѭштѫ болѣзньѭ несьтръпимѭѭ зълоумоу помыслоу** не **наити на срьдьцє** (Супр. рук.). **оставльше** і **елѣ живого сѫшта отіде** (Сав. кн.). оу гре **мьнѣ ако сьнѣдь ѥсмь огна вѣчнааго** (Супр. рук.). **помилоуи мѧрабє бога вышьнаго** (Супр. рук.). **тебѣ имѣѭштє иаковли** отроци **драгаго** и **мѫдрааго іѡсифа**

(Супр. рук.)· онъ же въставъ запрѣти вѣтроу и влънению водъноумоу (Асс. єв.). възненавидѣхъ црковъ лжкавъныхъ и сь нечьствівымі не сѧдж (СИН. пс.). доухоу нечистоумоу (Асс. єв.). запрѣти вѣтроу и влънению водьноумоу (Мар. єв.). тако бждетъ и родоу семоу лжкавьномоу (Зогр. єв.). понеже сътористе единоумоу отъ сихъ малыхъ братръ моихъ мьнъшихъ (Мар. єв.}. кльнетъ сѧ златомь црквнымъ (Мар. єв.). и отъ прѣселениа вавилоньскаго (Сав. кн.). чьто иштете живаго сь мрътвыми (Сав. кн.). выше того ѥсть ЗАКОНА тѣлесьнааго (Супр. рук.). даждь МИ достоинжѭ ЧАСТЬ имѣниа (Асс. ЄВ.).

22. Знайдіть у реченнях прикметники, визначте групу за будовою і синтаксичну функцію їх у реченні. Яку синтаксичну функцію могли виконувати короткі та повні прикметники?

понеже сътористе единомоу отъ сихъ малыхъ братръ моихъ (Мар. єв.). єгда же придетъ онъ дх҃ъ истинъныи (Мар. єв.). онъ же въставъ запрѣти вѣтроу и влънению водъноумоу и оулеже і бысть тишина (Мар. єв.). въдовица си оубогаа мъножѣе въсѣхъ въвръже (Мар. єв.). клънетъ сѧ златомъ црк҃внымъ (Мар. єв.). чьто иштете живаго съ мрътвыми (Сав. кн.). а зъло дрѣво плоды зълы творить (Зогр. єв.). и стоуденецъ есть глѫбокъ отъкждж оубо имдши водж живж (Мар. єв.).

23. Знайдіть у прикладах субстантивовані прикметники, зробіть висновок про те, які прикметники (повні чи короткі) зазнавали субстантивації: сърѣтосте и дъва бѣсна. от грєеишть іхъ ісходашта (Зогр. єв.). дд бждѫть послѣдьнии пьрвыи послѣдьнии (Остр. єв.). безбожьнии ти меташѧ камениѥ нд правьдьника (Супр. РУК.). изиди ѧдро нд распѫтиѣ и стъгны града. и НИШТАІА И бѣдъныѩ И хромыѩ и слѣпыѩ въведи сѣмо (Мар. єв.). не трѣбоуѭтъ съдравии врача. нъ болѫщеи (Мар.єв.). съкроуши мышъцѫ грѣшънаго лѫкавого (Син. пс.). рѣсте къ нимъ. чьто иштете живааго съ мрътвынми (Мар. єв.). аште бо праведъныи єдва съпасаѥтъ СА. нечьстивыи и грѣшъныи к'де авитъ сѧ (Супр. рук.). блаженъ пришеды въ съмѣрении і пакы грѧдѧі въ славѣ (Зб. Кл.). дко слънце свое сидеть на злдго и нд добраго и дъждитъ нд правъдьныѩ (Сав. кн.). ѣко оутанлъ єси сє отъ прѣмѫдрыхъ и разоумъныхъ (Зогр. єв.). ПАТЬ же бѣ отъ нихъ боуи и ПАТЬ мѫдръ (Сав. кн.).

24. У поданих прикладах знайдіть повні прикметники, визначте, які з них мають стягнену форму, а які нестягнену: онъ же отъвѣштавъ рече. ѣко вамъ ДАНО

єсть разоумѣти таінаꙗ цр҃ствиѣ небс҃кааго (Зогр. єв.). онъ же запрѣштъ імъ повелѣ никомоуже не гл҃ати сего рекъ ѣко подобаатъ сн҃оу чс҃коумоу много пострадати (Зогр. єв.). прѣщаше БО іс҃ дх҃оу нечистоумоу изити оть чл҃кл (Сав. кн.). сълѣзъ въ воды съвѧза крѣпъкааго (Хіл. ур·). посланъ бысть гаурилъ подобьнь оуготовати чистоуоумоу женихоу чрътогъ (Супр. рук.). ст҃аго іѡана златооустааго слово на благовѣштеник Богородици (Супр. рук.). посъланъ свѣтило възвѣштаѧ слъньце правьдьнок посъланъ бысть оутро иды прѣдъ свѣтомъ дьньным... приди оубо рече ѡ аггеле слоуга бѫди страшьноуоумоу таиноу съкръвеноу послоужи чоудеси (Супр. рук.). дрѣво животъноѥ пламеньнымъ орѫжикмъ ХРАНИМО ѥстъ. двьри мѣста пиштьнааго затворишѧ СА милоуѭ побѣжденааго и хоштѫ сьнѧти сѧ съ борѫштиимъ оуганти сѧ хоштѫ силъ небесъскыихъ тебѣ ѥдиномоу повѣдоуѭ таинок се. иди къ марии дѣвици ИДИ къ доушевъноуоумоу градоу (Супр. рук.).

25. Випишіть присвійні прикметники, визначте їх граматичну форму, зробіть висновок про те, у якій формі за будовою вони вживалися: чл҃олюбець гь҃ зьрѧ дръзости оученичѧ съмѫштааше СА (Зб. Кл.). ИЗБАВИ ДАНИЛА ИЗЪ оустъ львовъ (Супр. рук.). отъ гласа вражьѣ отъ сътѧжаньѣ грѣшьнича (Син. пс). вьврѣшти и тако вь рѣкѫ. по отъвѣтоу воєводиноу (Супр. рук.). облѣченъ власы вельбѫжди (Остр. єв.). отъвѣшташѧ емоу іюдеі сѣмѧ АВрААМЛЄ есмъ (Остр. єв.). врата АДОВА отвръзаѭтъ СА (Зб. Кл.). бѣ же тоу стоуденьць иаковль (Остр. єв.). анѣлъ бо господьнъ съшедъ съ нб҃се (Сав. кн). посълашѧ НА мѫжа доухъ въ образѣ змиинѣ (Супр. рук.). не сь ли есть текъ-тонъ сн҃ъ мариинъ (Зогр. єв.).

26. Як творилися форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників? Наведіть приклади.

27. Чи мали форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників коротку і повну форми? Наведіть приклади.

28. Чи були певні особливості творення форм вищого і найвищого ступенів у прикметників різних родів?

29. Від поданих прикметників утворіть коротку і повну форми вищого ступеня порівняння усіх трьох родів і чисел: малъ, хоудъ, новъ, теплъ, старъ, добръ, смѣлъ, кротъкъ, мѫдръ, сладъкъ, соухъ, тихъ, хытръ, лютъ, драгъ, высокъ, чьстьнъ, зълъ, младъ.

30. Відтворіть сучасні аналоги форм вищого ступеня порівняння прикметників старослов'янської мови:

— однина: **новѣи, новѣк, новѣиши; хоуждии, хоуждє, хоуждьши; крѣпъчаи, крѣпъчак, крѣпъчаиши;**

— множина: **новѣише, новѣиша, новѣишѣ; хоуждьше,** хоуждьша, **хоуждьшѣ; крѣпъчаише, крѣпъчаиша, крѣпъчаишѣ.**

31. У наведених прикладах знайдіть форми вищого ступеня порівняння прикметників, визначте їх граматичні показники та основу, від якої утворені: **тъгда идетъ** і **поіметъ съ собоѭ ж҃. інѣхъ дх҃ъ л'юштьшь себе** і **въшедъше живѫтъ** і **бѫдѫтъ послѣдьнѣѣ чк҃а** того **горьша пръвыхъ** (Зогр. єв.). едд **кто чьстьнѣі бѫдетъ зъваныхъ** и **пришъдъ зъвавы** ТА и оного и **речеть** ти **даждъ семоу мѣсто** (Сав. кн.). **пакы посъла ины рабы множѣишѧ пръвыхъ** (Мар. єв.). **бѫдетъ послѣдънѣа** лесть **горьши пръвыѩ** (Мар. єв.). понеже не **сътвористе единомоу отъ сихъ мъньшихъ** (Мар. єв.). едд кто **чьстьнѣи бѫдетъ зъваныхъ** и **пришьдъ зъвавы** ТА и оного и **речетъ ти: даждь семоу мѣсто** (Сав. кн.). **да** веде и **въ величаишѫ лаврѫ** и здтвори (Супр. рук.). **чловѣкъ** во **моисии** рече кротчди **паче вьсѣхъ чловѣкъ** (Супр. рук.). и **желѣза сковрады мѧкчаиша сѫть твоюго срьдца** (Супр. рук.). **зълыи** корень **тъ бѣса лютѣи** (Супр. рук.). **доньдеже** вьсд **бѫдеть иже** во **разорить кдинѫ заповѣдии сихъ малыихъ** и **наоучить** ТАКО **чл҃ы мьнии наречеть сѧ въ црьствии нб҃ьнѣкмь** (Остр. єв.). рече **имъ аминь** тлй» **вамъ ѣко въдовица си оубогаа мъножѣе вьсѣхъ въвръже** (Мар. єв.). **пришедъше пръвии мьнѣахѫ сѧ** ВАШТЄ **приѩти** (Мар. єв.).

32. За яким типом відмінювалися короткі форми прикметників вищого ступеня порівняння?

33. Провідміняйте в усіх числах короткі форми прикметників вищого ступеня порівняння: **мьнии, богатѣи,** вышин, волни, **новѣи, хоуждии.**

34. Поясніть особливості творення повних форм прикметників вищого ступеня порівняння: **чол.** р. **мьнии,** жін. р. **мьньшиꙗ** , сер. р. **мьньшеѥ.**

35. Від поданих коротких форм прикметників вищого ступеня порівняння утворіть повні форми і провідміняйте в усіх числах: **глѫбочаи, добрѣи,** БОЛНИ, **хоуждии,** нов'ки.

36. Проаналізуйте приклади і поясніть, як утворився найвищий ступінь порівняння прикметників: **скорѣк** — **наискорѣк,** выше — **наивыше, великъ** — **прѣвеликъ, добръ** — **прѣдобръ,** волни — **вьсѣхъ болии, богатѣи** — **вьсѣхъ богатѣи, сладъкъ** — **ѕѣло сладъкъ, широкъ** — **ѕѣло широкъ, жестокъ** — вельми **жестокъ, далекъ** — **вельми далекъ, свѧтъ** — **прѣсвѧтъ.**

37. Від поданих прикметників вищого ступеня порівняння утворіть форми найвищого ступеня, поясніть особливості творення їх:

чол. рід	жін. рід	сер. рід
мьнии	мьньши	мьньше
вѧштии	вѧштьши	вѧштьше
оуниии	оуньши	оуньше
лоучии	лоучьши	лоучьше
горни	горьши	горьше

38. У поданому тексті знайдіть прикметники вищого і найвищого ступенів порівняння, визначте їх групу за будовою, рід, число, відмінок: дл веде и вг» величаишѫ лаврѫ и здтвори (Супр. рук.). сътвори паницѫ зѣло малѫ. НА приманиѥ дъждьныихъ водъ (Супр. рук.). і похвали господинъ домоу ікономa неправьдънааго ѣко мѫдрѣ сътвори ѣко сынове вѣка сего мѫдрѣише паче сыновъ свѣта в родѣ своемъ сѫть (Зогр. єв.). нѣсть бо тъчьна похоть плътьнаѩ имѣн'нѣи нъ плътьнаѩ притьчаиши паче и мѫчьнѣиши клма оубо немоштьнѣи сѫпротивьникъ толма же и вес простыньѩ побѣжденыѩ (Супр. рук.). видѣвъше же звѣздѫ въздрадовашѧ сѧ радостиѭ велиѭ ѕѣло (Остр. єв.). и желѣза сковрады мѫкчаиша сѫть твоѥго срьдьца (Супр. рук.). и прочии всѣхъ бѣ.л҃ѕ. отъ нихъ же наивѧште отъ елиспонтъскыихъ градовъ бѣжахѫ (Супр. рук.). не вы ли паче лоучьши іхъ есте (Остр. єв.). и о добрѣ пешти сѧ силѫ разори и чоувъства Аже сѫтъ наитрѣбьши (Супр. рук.). не д҃ша ли больши есть пиштѧ і тѣло одежда (Асс. єв.). дште кто хоштетъ старѣи быти ДА бѫдетъ вьсѣхъ мьнии (Мар. єв.). ТЪГДА ідетъ і поіметъ съ собоѭ ж. інѣхъ дхъ люштьшь севе і въшедъше живѫтъ і бѫдѫтъ посѣдьнѣѣ чка того горьша пръвыхъ тако бѫдетъ і родоу семоу лѫкавъноуемоу (Зогр. єв.). чловѣкъ бо мѫрсии рече кротчаи паче вьсѣхъ чловѣкъ иже гід земи (Супр. рук.).

39. Випишіть з тексту прикметники, проаналізуйте за схемою:

Слово	Початкова форма	Розряд за значенням	Форма	Рід	Число	Відмінок	Варіант	Ступінь порівняння	Синтаксична функція

пѣснь чѧдъ вашихъ ѣко і блажены д҃дъ проповѣдѣ із оустъ младенечъ і съсѫштиихъ съвръшилъ еси хвалѫ ѣко

оубо і своѣ чада твораште тако і пріложіте са сватыни ихъ і бжі разоумѣ (Зб. кл.). како могж възвратити са на жродивжіж и непользьнжіж вѣржі бѣсовсъкжіж (Супр. рук.). свѧтыимъ же мжченикомъ затворенымъ въ тьмници именд сжтъ си (Супр. рук.). тьшта же симонѣ бѣ одръжима огнемь вельемь (Зогр. єв.). повелѣшѧ вльсви пръсты кмоу отъсѣкати свод ржчьныѧ и ножьныѧ (Супр. рук.). ѣкоже бо въ дьни ноевы тако бждетъ і въ дьни сн҃а чск҃аго (Мар. єв.). нечистыи и непрѣподобьныи сыне диаволь (Супр. рук.). тѣлесъноѥ ко богатъство съ троудомъ и болѣзниж великоіж обрѣтаютъ сѧ (Супр. рук.). темьна вода въ облацѣхъ аерьныхъ (Син. пс). вы же сѧдѣте въ градѣ иероусалимьсцѣ доньдеже облѣчете сѧ силоіж (Остр. єв.). бѣ же филипъ отъ видъсандьска града андреова и петрова (Остр. єв.). стоуденьць глжбокъ ѥсть отъкждоу оубо имааши водж живж (Остр. єв.).

ЧИСЛІВНИК

1. Чи були слова, що позначали числа, у старослов'янській мові IX—X ст. окремою частиною мови? Чому?

2. Скільки спеціальних слів на позначення чисел функціонувало у старослов'янській мові?

3. Які значеннєві розряди числівників виділялися у старослов'янській мові?

4. На які групи за будовою поділялися числівники старослов'янської мови?

5. Які числівники мали родові розрізнення?

6. Що позначали у старослов'янській мові слова тьма, несвѣда?

7. Як творилися числа 11—19, 20—40, 50—90, 200—400, 500—900? Наведіть приклади.

8. Як передавалися числа, що позначали сполучення сотень чи десятків з одиницями?

9. Провідміняйте словосполучення ѥдинъ чловѣкъ, ѥдина жена, ѥдино село. Назвіть особливості відмінювання цих числівників.

10. За яким типом відмінювалися числівники трик, три, четыре, четыри, пѧть, шести, седмь, осмь, девѧть?

П. У чому виявлявся змішаний тип відмінювання числівника десѧть?

12. Проаналізуйте приклади і визначте особливості вияву граматичних категорій роду, числа, відмінка у числівників дъва, оба: сь небесе придоста дъва аггела въ образѣ оръдоу (Супр. рук.). по дьвѣма ли тремъ мѣрамъ

(Мар. єв.). **чловѣкъ нѣкыи имѣ дъва** СЫНА (Остр. єв.). **посъла дъвѣ отъ рабынь** (Сав. кн.). дд **шьдъше коупимъ дьвѣма сътома пѣнѧзь хлѣбы** (Зогр. єв.). **посъла дъва отъ оученикъ** (Мар. єв.). **по дъвою** дьнию **пасха бѫдетъ** (Сав. кн.). і **обѣ рыбѣ раздели всѣмъ** (Зогр. єв.). по **срѣдѣ оцю** і **дха обѣма животома животъ** (Зб. Кл.). **никыи** же **рабъ** не **можетъ дъвѣма господинома работати** (Остр. єв.).

13. Проаналізуйте приклади. Визначте, як функціонують категорії роду в числівниках 1—5:

- **кдинъ** столі», **кдина жена, кдино** село;
- **дъва брата; дъвѣ книзѣ, пътици; дъвѣ селѣ,** поли;
- трик плоди, кони; три **кънигы, пътицѧ;** три **села,** полія;
- четыре плоди, кони; четыри **кънигы, пътицѧ; четыри** селд;
- **пѧть плодъ,** конь; **пѧть кънигъ, пътиць; пѧть селъ, поль.**

14. Утворіть словосполучення числівників з іменниками: (ДЪБА, **дъвѣ, оба, обѣ**) **дѫбъ, дроугъ, сынъ, гость, морѥ,** полк, слово, село, вьдовд, **жена, рабыни;** (трнк, три, четыре, четыри) **врагъ, апостолъ, образъ, пастоухъ, лѣто, мѣрило, знамѧ, пѫто, година,** ДЪСКА, **невѣста, кость,** мышь; (ПАТЬ, ШЬСТЬ) **женихъ, слоуга,** врдгь, **волъ, юноша,** гость, **окъно, лѣто,** лице, БЛАТО, мдтн, **пѣснь,** свекры, **ношть, мысль.**

15. З наведених прикладів випишіть числівники 5—10, визначте граматичні особливості їх. Зверніть увагу на особливості поєднання з ними у реченні іменників, прикметників, займенників: **прѣжде** шести **дн҃ь пасхы приде ис҃ъ въ виѳаниѭ** (Сав. кн.). ксть **цр҃ствиѥ небесьноѥ** ДЄСАТИ **дѣвъ** (Остр. єв.). четыре ДЄСАТЄ **ихъ кстъ** (Супр. рук.). **бѣахѫ** КО И ІНН **оученици исоусоу** сед'мь **десѧтъ чисмєнємь (Супр. РУК.). ДАСТЬ имъ имѣниѥ СВОК овомоу дасть ПАТЬ ТАЛАНТІ» овомоу же дъва овомоу кдинъ комоуждо противѫ силѣ СВОКИ Н ОТИДе (Остр. ЄВ.). отъвѣштавъ же ніс҃ъ рече не десѧть ЛИ ИЦИСТИША СА Д ДАВАТЬ КАКО НЄ обрѣтошѧ сА** (Остр. єв.). **бѣ** іонд вь **чрѣвѣ китовѣ** три дни три же ношти (Зогр. єв.). **не** о **кдиномъ мѫченицѣ чоудити сѧ** ни о **дъвою** ни о ДЄСАТИ чисмА (Супр. рук.). и **егда исплъниша сѧ** осмь **дьнии** дд **обрѣжѫ тъ** (Мар. єв.). **приобрѣте дроугоѭ** ПАТЬ **талантъ** (Мар. єв.).

16. Запишіть словами старослов'янської мови такі числа: 12, 14, 19, 20, 40, 60, 80, 100, 300, 500, 900, 1000, 2000, 5000, 10000, 34, 78, 150, 269, 781, 1692.

17. Запишіть старослов'янською мовою такі сполучення: *3 воїни, 6 рабинь, 8 учнів, 10 апостолів, 11 яблук,*

13 сіл, 14 коней, 16 волів, 19 змій, 20 матерів, 22 ріки, ЗО будинків, 40 країн, 50 боліт, 60 стріл, 70 плодів, SO козенят, 90 каменів, 100 вікон, 200 міст, 800 книг, 1000 слів.

18. Провідміняйте старослов'янською мовою словосполучення: *один учень, дві книги, три раби, чотири села, п'ять волів, десять жінок, сто озер.*

19. Які числівники першого десятка узгоджувалися з іменниками, а які керували іменниками і в якій формі?

20. Знайдіть і випишіть числівники з тексту, проаналізуйте їх за схемою:

Словоформа	Початкова форма	Розряд за значенням	Група за будовою	Рід	Число	Відмінок	Тип синтаксичного зв'язку

исплъниша осмь дьнии (Мар. єв.). о **кдиномь мѫченицѣ чоудити сѧ** ни о дъвою ни о ДЄСАТИ (Супр. рук.). дд **шьдъше коупимъ дъвѣма сътома пѣньѧзь хлѣбы** (ЗОГр. ЄВ.). **четыре десѧте ихъ кстъ**(Супр. рук.). ПОДОЕЬНО **кстьцрствие небесьнок** ДЄСАТИ **дѣвъ** (Остр. єв.). **четырьмидесѧты** и **шестиѭ лѣтъ създана** ЕЫСТЬ **цьркы** си (Остр. єв.). **жена сѫщи въ кръвотечении отъ** двою нл ДЄСАТЄ **лѣтоу** гаже **врачемъ издаꙗ** все **имѣние свое** (Сав. кн.). **въложивъ вь** три ДЄСАТИ **кръчагъ...** и **съвѧза** и **печатьлѣ оловомъ** (Супр. рук.). и **приимъ десѧтеро братиѧ** (Супр. рук.). приходить ко **намъ** слово **къ десѧтоуоумоу часоу дьни** (Супр. рук.). **призъвавъ** ОЕД нд ДЄСАТЄ **оученика своѣ** (Зогр. єв.). **до** двою или до **трии часъ тако** вез **милости лѣвѫѭ рѫкѫ къ** огню **придѣѧ трьпѣаше** (Супр. рук.). и **призвавъше бестоуднѫ женѫ** и **блѫднѫ** ДДША **еи** ДВА ДЄСАТИ **златицъ** (Супр. рук.). ЗА **христосово исповѣданиѥ** не **тъчьѭ кдноѭ оумрѣти нъ и тысѫштами** (Супр. РУК.). **съ десѧтиѭ тысѧшть сърѣсти грѧдѫштааго съ дъвѣма десѧтъма тысѫштама** нд **нь** (Мар. єв.). **вь единѫѭ** же **на** ДЄСАТЄ **годинѫ ишедъ обрѣте дроугыѩ** стогаштд **праздъны** (Мар. ЄВ.). **дроугаа же падоша на земли добрѣ і даахѫ плоды ово** сто, **ово** шесть ДЄСАТЬ (Зогр. єв.). **радоуетъ сѧ** о **неи паче неже о девѧти** ДЄСАТЬ И ДЄВАТИ (Остр. ЄВ.). **бѣахѫ ео въ** широтѫ ПАТИ **лакъть** Д **въ длъготѫ** ДВА ДЄСАТИ И ПАТИ **лакъть** (Супр. РУК.). **жиста** ДеВАТЬ **сътъ** И ~Л. **лѣтъадамоу** же отъ **послоушаниа конець приѥм'шоу по девѧти сътъ и тридесѧти лѣтѣхъ** (Супр. рук.).

21. Поясніть звукові відповідники у наведених прикладах, зробіть висновок про час формування назв простих числівників:

ѥдинъ (< прасл. jed+*inъ, пор. ст.-сл. **инорогъ, иночѧдъ**) — лат. арх. **oinos* — ірл. *oin, oen,* гот. *ains,* нім. *eins,* лат. *Hnus* (пор. *унікум, унісон);*

дъва — д.-інд. *duvá,* лит. *du,* лат. *duo* (пор. *дует, дуель, дублікат);*

трик — д.-інд. *tráyah,* лат. trēs, нім. drei (пор. *тріо, трифтонг);*

четыре — д.-інд. *catvärah,* лит. *keturi,* лат. *quattuor* (пор. *квартал, квартет);*

осмь — д.-інд. *ăsta,* гот. *ahtau,* лит. *aštuoni,* лат. *octō* (пор. *октава, октет);*

десѧть — д.-інд. ..... *dešimt,* ... *desem* (пор. *декада, декатлон).*

ДІЄСЛОВО

Граматичні категорії дієслова

1. Назвіть основні граматичні категорії дієслова старослов'янської мови, порівняйте їх із відповідними категоріями сучасної української мови.

2. Дайте загальну характеристику системи часових форм дієслова у старослов'янській мові. Чим вона відрізнялася від системи часів у сучасній українській мові?

3. Які форми стану було представлено в системі старослов'янського дієслова? Що позначала кожна з них?

4. Прочитайте приклади, визначте стан дієслова: **тако бо** ПИСАНО **прѣкъмъ** (Остр. ЄВ.). **отъкоудоу оубо имааши водѫ** (Остр. єв.). і **възвеселѧтъ сѧ вьсі оупъваѭщіи на** ТА (Син. пс). **ѣко** же **троудиши** СА ТАКО и **мъздѫ примеши** (СИН. тр.). **бѫдете ненавидими всѣми ѩзыкы** (Асс. єв.). **омыеши мѧ паче снѣга оубѣлѭ сѧ** (СИН. ПС.). **съберетъ пьшеницѫ въ житьницѫ** А **плѣвы съжетъ огнемъ негасимымь** (Зогр. єв.).

5. якими формами був представлений умовний спосіб старослов'янського дієслова? Як вони творилися? Наведіть повну парадигму цих форм.

6. Утворіть форми 1-ї і 3-ї особи однини умовного СПОСОбу ВІД ДІЄСЛІВ НАЧАТИ, БИТИ, **грѣти,** ЗНАТИ.

7. Відтворіть старослов'янські форми умовного способу таких словосполучень: *ви знали б, ти прийшов би, вона принесла б, ми могли б, я робив би, він писав би.*

8. Продієвідміняйте у формі умовного способу дієслова: ПИСАТИ, **обрѣсти, читати, коупити, видѣти,** принести, **сътворити.**

9. Прочитайте, перекладіть. Знайдіть у реченнях дієслова у формі умовного способу і дайте їм характеристику: за формою умовного способу (архаїчна чи нова), особою, числом, родом: **ѣко аште бі вьсхотѣлъ жрътвѣ далъ бімъ (СИН. ПС.). И мънѣ николи же не** ДАЛЪ еси **козьлѧте** ДА съ **дроугы** моими **възвеселилъ сѧ быхъ** (Остр. єв.). **азъ** ВЪЗАЛЪ **быхъ свое** съ **лихвоѭ** (Остр. єв.). і **посълашѧ къ немоу** едины отъ **фарисѣи** і **иродиѣны да и бѫ обльстили** словомъ (Мар. єв.). **аште** отъ **мира бысте** выли, **миръ оубо** свои **любилъ** вы (Остр. єв.). **аште** не **быхъ пришьлъ и глаголалъ имъ грѣха не бышѧ имѣли... аште дѣлъ** не **быхъ сътворилъ въ нихъ ихъже никътоже инъ** не сътвори **грѣха** не ЕЫША **имѣли** (Остр. св.). **ѣко аште ми би врагъ поносилъ прѣтръпѣлъ оубо бимъ и аште би ненавидѭі мне** НА МА **велърѣчевалъ оукрылъ** СА **бимъ оубо отъ него** (Син. пс). **колико сѧ** вы **троудилъ да бы нѣкако обрѣлъ** (Супр. рук.). **молѣаше** же и **единъ** отъ **фарисѣи** ДА ви **ѣлъ съ нимъ** (Мар. єв.). **аште бысте любили мѧ въздрадовали сѧ бысте** (Сав. кн.).

10. З наведених прикладів випишіть дієслова умовного способу, визначте їх форму, число, особу, рід: **ащте** вы **вѣдѣла даръ** (Остр. єв.). **далъ** ти **бы водѫ живѫ** (Остр. єв.). **видѣвъше** и молишА ДА **бьи прѣшьлъ** отъ **прѣдѣлъ ихъ** (Зогр. єв.). **.ѿ.** А вы **сьде** вылъ то не **бы оумрьлъ брать наю** (Супр. рук.). **хоцѫ** же вдсъ ДА вес печдли высте **были** (Мар. єв.). **аште** не **би** БЫЛЪ СЬ **зълодѣи.** не **бихомъ прѣдали** его **тебѣ** (Зогр. єв.). **имѣли бышѧ что отъвѣштати** и глдголАти (Супр. рук.). **добрѣе емоу би было аште не би родилъ сѧ чкъ** тъ (Мар. єв.). стыи же **къ нимъ** ДА к'то **кстъ сіи аполонъ хотѣлъ быхъ оувѣдѣти** (Супр. рук.). **аште не быхъ пришьлъ и глаголалъ имъ грѣха не бышѧ имѣли** (Остр. єв.).

11. Які форми об'єднував наказовий спосіб? Які особові форми вони охоплювали?

12. Як творилися прості форми наказового способу і як описові?

13. Від дієслів І класу **облѣшти, стрѣшти** утворіть усі форми наказового способу. Поясніть чергування кінцевого приголосного основи.

14. Від атематичних дієслів **ꙗсти,** ДАТИ утворіть форми наказового способу. Порівняйте їх із формами Дієслова выти і поясніть відмінності.

15. Поясніть, як утворювалися форми наказового способу у 3-й особі усіх чисел.

16. Утворіть і провідміняйте в усіх числах форми дієслів наказового способу від поданих: **брати, решти,** Ходити, **знати, съхнѫти, хвалити, вѣдѣти, мошти, крикнѫти, блюсти, коупити, оумѣти, дати.**

17. Якого походження суфікс -и- у формах 2-ї і 3-ї особи однини наказового способу дієслів неси, **иди,** знли, **пьци**?

18. Якого походження суфікс **-ѣ-** у формах множини і двоїни наказового способу у дієсловах **несѣте, идѣте, рьцѣте, пьцѣте**?

19. У яких дієсловах вживався суфікс **-ѣ-**, а в яких -и- у формах множини і двоїни при творенні наказового способу?

20. Від дієслів **облѣшти, влѣшти, жешти,** тешти, **стрѣшти** утворіть усі форми однини, множини і двоїни наказового способу, поясніть зміни приголосних при творенні цих форм.

21. Прочитайте, перекладіть текст. Випишіть з нього дієслова у формі наказового способу, визначте особу і число їх: **даждь** ми **сего** стрднддго **бѣжавъшааго от' самѣхъ пеленъ вь егуптъ** (Супр. рук.). **даждь ми пити** (Остр. єв.). или призови **мѫжъ** твои (Остр. єв.). **придѣте** видите **чловѣка** (Остр. єв.). не стыди **сѧ** и отъвръгъ **наю тѫ облѣци сѧ вь чистотѫ** (Супр. рук.). **призьри** коже и помози **рабомъ своимъ** (Супр. рук.). **възведѣте очи ваши** и видите **чловѣка** (Остр. єв.). **егда званъ бѫдеши** на **бракъ** не сади на **прѣдьнимь мѣстѣ** (Остр. єв.). и рече **имъ: идѣте** (Асс. єв.). **тъкъмо рьци словомъ** (Асс. єв.). **покажите** и **нынѣ единогласьи ваше** и покорите **сѧ въкоупѣ** (Супр. рук.). **тѣмже вьстанѣте поидѣте отъсѫдоу от' истьлѣньа вь неистьлѣньи отъ съмрьти въ животъ** (Супр. рук.). **бѫди срце** мое **непорочьно** въ **оправъданиіхъ твоіхъ** (Син. пс.). **рекѫтъ вамъ** се **сьде се овьде хсъ** не **изидѣте** ни **поженѣте** (Мар. єв.). і **неключимааго раба въвръзѣте въ тьмѫ кромѣштьнѭѭ** (Сав. кн.).

22. У наведених прикладах знайдіть дієслова, визначте їх спосіб: **покажите** и **нынѣ ѥдиногласьи ваше** и покорите **сѧ вькоупѣ цр҃оу законоу** и **жьрѣте богомъ прѣжде мѫкъ (Супр. рук.). възиштѣте б҃а і жива бѫдетъ д҃ш҃д ваша** (Син. пс), **вьсі ѩзыці въсплештѣте рѫкама** (Син. пс.). **въси раби г҃ні** въ ноштехъ **въздеждѣте рѫкы ваша** (Син. пс). **рекѫ дѣлателемъ съберѣте пръвѣе плѣвелъ** і съвАжите і въ снопы (Мар. єв.). **покажѣте ми скьлѧзь**

киносовы (Мар. єв.). они же тѫжателе къ себѣ решѧ ѣко сь есть наслѣдъникъ придѣте оубиѣмъ і (Мар. єв.). аште неби отъ бг҃ былъ сь не моглъ би творити ничесо (Мар. єв.).

23. Якими засобами у старослов'янській мові було виражено доконаний вид дієслова?

24. У наведених парах дієслів з'ясуйте значення виду та засоби його вираження: оубити — оубивати, нести — принести, избавити — избавлѧти, оузрѣти — видѣти, бьрати – събьрати, ити – приити, пдсти – падати, коньчити – коньчати, крикнѫти – кричати, решти – глаголлти, сѣсти — сѣдати, врѣшти — метати, двигнѫти — двигати, дрьзнѫти — дрьзати, мѣрити — измѣрити, поустити — поуштати.

Основи дієслів

25. Які дієслівні форми від яких основ утворювалися? Як визначалася основа інфінітива й основа теперішнього часу? Наведіть приклади.

26. Поділіть наведені дієслова на непохідні та похідні, визначте афікси похідних дієслів: рыти, болѣти, бѣгати, врачевати, воювати, грѣшити, горѣти, дати, дышати, искдти, имѣновати, клати, коуповати, лездти, любити, мыти, морити, млѣти, мазати, обрѣзати, обништати, обоути, пьсати, отъвѣштати, пити, почити, пѣти, показати, разоумѣти, скръбѣти, свѣтити, скакати, тесдти, цѣлѣти, хвалити, двигнѫти, гнити, оправдати, вѣровати, плоути, съгребати, стришти.

27. У наведених парах дієслів поясніть чергування кореневих голосних в основах інфінітива та теперішнього часу. До якого типу ці чергування належать:

береши — бьрати, дереши — дьрдти, женеши — гънати, зиждеши — зьдати, надъмеши — надымати, почьнеши – починати, зовеши – зъвати, клюкши – кльвати, пишеши – пьсати, плѣжеши – плъзати, плюкши – пльвати, стелеши — стьлати, слѣплкши — слипдти, соучеши — съкакати, смѣкши сѧ – смиѧти сѧ, строужеши – стръгати, хоштеши — хотѣти.

28. Поясніть чергування голосних у коренях наведених пар дієслів, з'ясуйте, чи мали вони певне граматичне значення: сѣдѣти — садити, везти — возити, бости – бадати, влѣшти – влачити, гънати – гонити, вести — водити, лежати — ложити, нести — носити, лѣтети — лѣтати, начѧти — начинати, помошти — помагати.

29. У поданих парах дієслів виділіть корені, поясніть зміни, які відбулися у коренях інфінітива: тєпєши — **тети, сопеши — соти, чръпеши — чрѣти, плѣвеши — плѣти,** идеши — **ити, зѧбеши — зѧти, гребеши — грети.**

30. Визначте основи інфінітива та основи теперішнього часу наведених дієслів. Погрупуйте їх парами і підкресліть корені основ. Поясніть, яких фонетичних змін зазнали кінцеві приголосні коренів інфінітива: **бости,** ВЛАСТИ, вести, **грѣсти, красти,** мести, **плести, пасти, прѧсти, сѣсти, влѣшти, жешти,** ЗВАШТИ, **лешти, мошти, пешти,** решти, тєшти, **стрѣшти.**

31. Як визначалася основа інфінітива у дієсловах, що закінчувалися на -шти, -сти? Наведіть приклади.

32. Визначте основу інфінітива у поданих дієсловах, поясніть зміни приголосних: **мошти,** решти, **пешти,** вести, плести, ПАСТИ, нести.

33. Яких змін зазнали давні кінцеві сполучення основи інфінітива праслов'янської мови -*bt, -*pt, -*vt перед суфіксом -*ti? Наведіть приклади.

34. Визначте основу інфінітива таких дієслів: крести, выти, **мрьзнѫти, бьрати, боудити, влѣшти, быти,** двигнжти, **дьрати,** ПЛАТИТИ, ВЛАСТИ, ДАТИ, **трогнѫти, сълати,** носити, везти, ЗНАТИ, **сънѫти, вѧзати, висѣти, лазити, гѫсти, пѣти, пити, съпати, зъвати, имѣти, лѣпити, ЛОВИТИ, красти, ПеШТИ, рыти, КЛАТИ, ЖеШТИ, ВАЗАТИ, цвисти, КЛНКНЖТИ, дрьжати, КАПАТИ, КЛАСТИ, НАЧАТИ, врьгнѫти,** КАЗАТИ, **метати, зьрѣти, грѫсти, жити, минѫти, обитати, летѣти,** ломити, нести, **прати, доунѫти, вѣдати, болѣти, любити,** ПАСТИ, БИТИ, **канѫти, дръзати, цѣлѣти, просити, кадити, сѣсти, лити, крыти, гънѫти, ковати, плюнѫти,** лАСкдти, **кыпѣти, красити, поустити.**

35. Поясніть зміни, які відбувалися у кінцевих приголосних основи інфінітива дієслів старослов'янської мови: **бѣжати — бѣгѫ,** кричдти — крикнжти, **стоучати — стоукнѫти, лежати** — ЛАГЖ, **дышати — дъхнѫти,** плести — **плетѫ,** мести — **метѫ, вести — ведѫ, пасти —** ПАДЖ, пєшти — **пекѫ,** решти — рекж, **стрѣшти — стрѣгѫ.**

36. Як визначається основа теперішнього часу дієслів старослов'янської мови? Наведіть приклади.

37. Чи збігається основа інфінітива й основа теперішнього часу дієслів у старослов'янській мові? Наведіть приклади.

38. У дієсловах, поданих у формі інфінітива, визначте основу теперішнього часу, порівняйте її з основою інфінітива: мести, **плѣти, тлъкнѫти, дрѣмати, клепати,**

коупити, обрѣсти, мрѣти, гаснѫти, дръжати, владѣти, ходити, КАЛИТИ, МОШТИ, трѣти, грѧзнѫти, копати, плакати, мѫчити, КЛОНИТИ, мѧсти, МАТИ, звѧкнѫти, КЛИКАТИ, мьнѣти, мѫтити, кроити, тєшти, КЛАТИ, махнѫти, ПАДАТИ, зьрѣти, ПАЛИТИ, стрѣшти, ТВОрИТН, трѧсти, ЖАТИ, соунѫти, МАхАТИ, ГАСИТИ, СВАТИТИ.

Класи дієслів

39. Чому дієслова старослов'янської мови поділялися на класи? Що було підставою для такого поділу? Коли сформувалося групування дієслів у певні класи?

40. Як визначити належність дієслова до певного класу у старослов'янській мові?

41. Назвіть кваліфікаційні ознаки віднесеності дієслів до кожного класу, наведіть приклади.

42. Чому дієслова поділялися на тематичні та атематичні?

43. Як співвідносяться класи дієслів старослов'янської мови з дієвідмінами сучасної української мови?

44. Чи збігалося тематичне та атематичне дієвідмінювання у старослов'янській мові?

45. Поділіть дієслова на класи за схемою:

Тематичні дієслова				Атематичні дієслова
I клас	II клас	III клас	IV клас	V клас

жити, шити, роушити, ЛИЗАТИ, грѣти, возити, обоути, жьдати, КАПАТИ, МАТИ, влѣшти, гаснѫти, тъкати, зъвати, ГЪНАТИ, дрѣмати, плєсти, съпати, рѣзати, двигнѫти, бѣлѣти, доунѫти, даровати, носити, пировати, врачевати, быти, мести, именовдти, цвисти, ꙗсти, решти, метати, влачити, дѣлати, бьрати, слабѣти, висѣти, читати, горѣти, старѣти, пьсати, КАЗАТИ, радовати, ПЛАКАТИ, кыснѫти, трьпѣти, вѧнѫти, пльвати, тъкнѫти, СКАКАТИ, гънѫти, НАЧАТИ, помѧнѫти, крыти, сыпати, ДЫШАТИ, ЛИТИ, ХОДИТИ, работати, вѣдѣти, просити, ръпътати, мѫчити, играти, таꙗти, поустѣти, шоумѣти, мрькнѫти, стришти, гнити, бльснѫти, плѧсати, ненавидѣти.

46. У дієслів якого класу основа інфінітива й основа теперішнього часу збігаються? Наведіть приклади.

47. Поділіть дієслова на морфеми і визначте клас їх. Відтворіть їх форму інфінітива: ѥсмь, дамь, ꙗмь, вѣмь.

48. До якого класу належить дієслово имати? Доведіть це.

Часи дієслова

Теперішній час

49. Розподіліть дієслова на тематичне та атематичне відмінювання, а серед тематичного виділіть I та II дієвідміни: **кричати, крыти, дати, нести, слышати, быти, имѣти,** жити, **расти, ꙗсти, видѣти, вѣдѣти,** мести, **висѣти, съплѣтати, тлъкнѫти, грьмѣти, дѣлати, трѫсти, дрьжати, съзывати, бесѣдовати, зьрѣти, сѣдѣти,** НАЧАТИ, **доунѫти, трьпѣти.**

50. Продієвідміняйте у теперішньому часі дієслова мошти, **чесати,** КАЗАТИ, **клеветати,** решти, встановіть, у яких формах і чому відбувається чергування кінцевих приголосних основи.

51. Продієвідміняйте у теперішньому часі дієслова водити, **вълазити,** ЛЮБИТИ, **мѫтити,** поясніть чергування приголосних у коренях слів. Чому ці чергування спостерігаються лише в окремих формах?

52. Продієвідміняйте у теперішньому часі дієслова **сыпати,** ЛИЗАТИ, ходити, ддти, носити, **быти, пѣти, трѫсти.**

53. Утворіть від наведених дієслів форми 1-ї і 2-ї особи однини теперішнього часу, визначте клас дієслів і поясніть фонетичні зміни, які відбуваються при словозміні:

пешти, решти, тешти, **стрищти,** мошти;

просити, родити, **плескати, давити, страдати, водити, трепетати, СКАКАТИ, ГЛАДИТИ, красити, КАПАТИ, ТОМИТИ.**

54. Продієвідміняйте в усіх числових формах теперішнього часу дієслова **быти,** ДАТИ, **ꙗсти,** порівняйте ці форми з відповідними формами сучасної української та російської мов, зробіть висновок про походження сучасних форм.

55. Від поданих дієслів утворіть форми 2-ї особи однини теперішнього часу, поясніть чергування, які при цьому відбуваються: **цвисти, плоути, стьлати,** жешти, **БЛЮСТИ, ЖАТИ, бьрати, НАЧАТИ, мести, зъвати, дьрати, клѫти, пѣти, мрѣти, вести, пьсати.**

56. Поясніть, у зв'язку з яким фонетичним процесом у старослов'янських пам'ятках зустрічаються форми теперішнього часу типу **бываатъ** (зам. **бываютъ**), **събираатъ** (зам. **събираютъ**), **почиваате** (зам. **почиваюте**).

57. Прочитайте текст, перекладіть, знайдіть у ньому дієслова теперішнього часу, визначте їх клас, особу, число, поясніть чергування, які у цих формах відбулися: кдко ты **отъ** мене пити **просиши** (Остр. єв.). **ириеи** рече

не жьрѫ твори кжехоштеши (Супр. рук.). не имамь мѫжа и нынѣ кго не имаши (Остр. єв.). чєсо ищеши (Остр. єв.). аште кто хоштетъ волѭ его творити разоумѣатъ о оученіи кое отъ ба єсть ли, азъ о себѣ глѭ глѧи о себѣ славы своєѩ иштетъ а иштаи славы посълавъшааго и сь истиненъ єсть (Мар. єв.). чьто мене иштете оубити отъвѣшта народъ и рече бѣсъ ли имаши кто тебе иштетъ оубити (Мар. єв.). мариа же вь инѫ мысль приде ти и не хотѧшти рече клми зѣло неизвѣста ксмь. ти по истинѣ нѣ жтроба мѧ прѣдаѭ (Супр. рук.).

58. Прочитайте, випишіть з тексту дієслова теперішнього часу, проаналізуйте за поданою схемою:

Дієслово	Основа інфінітива	Основа теперішнього часу	Клас	Особа	Число

и тогдд придетъ коньчина єгдд же оузърите мрьзость запоустѣниꙗ. реченѫѩ промъ даниломъ. стоѩщѧ на мѣстѣ стѣмь. иже чътетъ дд разоумѣваетъ. тогда сѫшеі въ июдѣі дд бѣгаѭтъ нд горы. иже въ кровѣхъ да не сълазитъ. еже єстъ въ храмѣ его. (Сав. кн.). не съкрываѭ своѩ слвы одолѣньа побѣды (Супр. рук.). Н нѣстъ иного Єогд развѣ мене (Супр. рук.). мьнѣ рече котыги постилаѭши кгда ништаіа одѣваѭши (Супр. рук.). се цр҃ь твоі грѧдетъ сѣдѧ нд жрѣбѧте осьлі (Асс. єв.). отъвраштаеші лице твоє отъ мене (Син. пс.). нъ ветъхаго чловѣка отълагаѭмъ (Супр. рук.). ты єсі петръ іна семь камене съзіждѫ црк҃овь моѭ (Зогр. єв.). ні іже отътѫдоу къ намъ прѣходѧтъ (Сав. кн.). гн҃ аште хоштеши можеши мѧ очистити (Зогр. єв.). вашъ же отецъ вѣстъ ꙗко трѣбоуоуте сихъ (Мар. єв.). се прѣдаатъ сѧ сн҃ъ члв҃скы въ рѫцѣ грѣшьникомъ (Мар. єв.). но не вѣси отъкѫдоу приходитъ і камо ідетъ (Остр. єв.). молите же са дд не бѫдетъ бѣство ваше зимьно ни въ сѫботѫ бѫдетъ бо тогда скрьбь велиꙗ акоже нѣстъ была отъ начала мироу доселѣ нъ иматъ выти и дште не єыша прѣкратили сѧ дниє ти. не ви оубо спс҃ла сѧ всака плъть. за избраныѩ же прѣкратѧтъ са. дьниє ти. тогдд аште кто къ вамъ речетъ се хс҃ъ сьде. не имѣте вѣры. въстанѫтъ бо лъжні хн҃ и лъжні прѡ҃ и дадѧтъ знамениꙗ велиꙗ и чюдеса ꙗко прѣльстити Афє рекѫтъ вамъ се въ поустыни. не идете. се въ съкровѣхъ и не имѣте вѣры (Сав. кн.).

59. У поданих прикладах знайдіть у формах дієслів теперішнього часу фонетичні та граматичні явища

пізнішого періоду, формування нових закінчень, поясніть їх: **къде си нына** кси иже **радоуи сѧ мьнѣ глагола въ кыихъ мѣстѣхъ живеши повѣждъ** дд ТАМО **придѫ ти обѣшѫ сѧ выи твоки дондеже пришъдъ извѣсто сътвориши іѡсифоу чии сынъ се іже въ мокыѧ ѫтробы** постели **играѥ** (Супр. рук.). И **азъ прѣдамы** (Супр. РУК.) И **азъ вамъ прѣдаме** и (Мар. єв.). **како можето сь дати плъть своѭ** (Мар. єв.). ДА **не бѫде бѣство ваше зимѣ** (Мар. єв.). **тоу бѫде** ПЛАЧЬ (Лист. Унд.). **сь** е **хлѣбъ съходѧи съ небесе** (Сав. кн.). **отъ плъти нѣ** ПОЛЬЗА **никоеѭже** (Мар. єв.). **сънидошѧ сѧ** вьси въ претории **пилатовъ** ч'то **глаголѫште вѣмы ако льстьць** (Супр. рук.). того **позьримы диаволе бесѣдоуѭшта** ДА **оубо** не **позороуим' нъ вьсѣмъ спѣшениимъ имѣмы сѧ** (Супр. рук.). **дънесь** ко **подобаатъ** ми **въ домоу** твоемь **быти** (Мар. єв.). **егда** же **въздрастетъ боле** зелии есть і **бываатъ дрѣво** (Мар. єв.). горе **вамъ фарисѣемъ ѣко десѧтинѫ** дддте **отъ** МАТЫ (Мар. єв.). вдшь же **отецъ вѣстъ** дко **трѣбоуоуте сихъ** (Мар. єв.). **доколѣ прѣбываѥте въ безоумии** (Супр. рук.). **дьнесь нераздрѣшьнами ѫзами сьвѧзатъ мѫчителѧ** (Супр. рук.).

Майбутній час

60. Скільки форм майбутнього часу функціонувало у старослов'янській мові?

61. Як поділялися форми майбутнього часу за будовою і за значенням?

62. Назвіть прості й складені форми майбутнього часу і поясніть творення їх.

63. Назвіть абсолютні і відносні форми майбутнього часу і поясніть творення їх.

64. Утворіть усі можливі форми 1-ї особи однини майбутнього часу від дієслів: ловити, нести, ддти, **радовати, быти, събьрати, съхнѫти, въскочити, читати, погоубити**, ДОСАДИТИ, ЗЪБАТИ, **бьрати**, ХОДИТИ, ПАТИ, ПИСАТИ, РЄШТИ, **гоубити, обоути.**

65. Прочитайте, перекладіть речення. Знайдіть у тексті форми простого майбутнього часу і поясніть відмінність їх від теперішнього часу: **въставъ идѫ къ оц҃ю** и **рекѫ емоу** (Асс. єв.). **сѫпрѫгъ воловъныихъ коупихъ пѧть** и **градѫ искоуситъ ихъ** (Мар. єв.). **аште ли облѣнимъ сѧ** и **праздьни ходимъ сьде.** то **никътоже насъ** не **помилоуєтъ** (Супр. рук.). ДА не **останѫтъ** НА **крьстѣ тѣлеса въ сѫботѫ** (Мар. св.). **нагъ поидѫ облѣци мѧ** хрьсте. **нетьлѣньнѫѭ твоѭ одеждеѭ** (Супр. рук.). дд **идѫтъ въ галилеѭ** і **тоу мѧ** ВИДАТЬ (Зогр. єв.). и **глѫ҃ семоу** иди и **идетъ** (Мар. єв.).

тать не приходитъ нъ дд оукрадетъ і оубиетъ і погоубитъ (Асс. єв.). одолѣкши врагомъ твоимъ и възвратиши сѧ съ миромъ (Супр. рук.). вси бо пріимъшеі ножъ ножьмъ погыбаѭтъ (Сав. кн.).

66. Із тексту випишіть прості форми майбутнього часу, визначте клас дієслів, особу, число, спосіб, вид: и аггелъ отъвѣшта се бо ти ѥстъ марие дивно и таино ꙗко вьси оумрѣшѧ д твои сынъ съмрьть побѣдитъ. мрътвыѧ въстанитъ гробы отврьзетъ. АДОВЫ клоучѧ съкроушитъ многа тѣлеса оумъръшихъ вьскрѣситъ отъ бесъмрьтьна БО РОДИВ СА съмрьть оуморитъ не МОЗИ не вѣровати ДД не въ винж въпадеши о немъ ЕО глаголѫ... и дѣвица рече ДА ти емоу вѣрѫ имѫ (Супр. рук.).

67. Із наведених прикладів випишіть складені форми майбутнього часу, визначте їх форму, особу, число: пръвы рече емоу сєлю коупихъ н имамъ нѫждѫ изити и видѣти є (Мар. єв.). хоштѫ же семоу послѣднюмоу дати ѣко и тебѣ ЛИ нѣстъ ми лѣтъ сътворити въ своихъ ми ѭже хоштѫ (Мар. єв.). і въшедъши абие съ тъштаниемь къ цсрю проси глїѫшти хоштѫ да даси ми отъ него на блюдѣ главѫ иоана кристителѣ (Мар. єв.). дште ны десѧтъ день съмрътьны въ грѣсѣхъ то въскѫѭ СА и родили бѫдемъ (СИН. ПС.). ѥго же ты имаши зьрѣти АКЫ БОГА... и мариа вь себѣ си размышлаше повѣдѣ ли се іѡсифоу или паче съкрыѭ таінок се еда бѫдетъ сълъгаалъ приходивыи (Супр. рук.).

68. Прочитайте наведені приклади, випишіть дієслова у формі майбутнього часу, визначте їх різновид, особу, число: егда тъ придеть, възвѣстить намъ (Остр. єв.). дште изгониши ны, повѣли намъ іти въ стддо (Зогр. єв.). и тогда начьнеши съ стоудомъ послѣдьнее мѣсто дрьжати (Сав. кн.). что хоштеши ми ДАТИ И азъ вамъ прѣдамь и (Мар. єв.). аште ли бѫдетъ не добрѣ покаалъ сѧ то да не приѭтъ бѫдетъ въ свое отьчьство (СИН. Тр.). азъ ВА имамь мѫчити, дд никъто же възможетъ помошти вама (Супр. рук.). нъ и жити съ вдми не хоштѫ (Супр. рук.). да въ домъ мои вънідеши (Асс. єв.). егдд же въздрастетъ боле зелии естъ і бываатъ дрѣво (Супр. рук.). паче скрыѭ таінок се. еда бѫдетъ солгалъ (Супр. рук.). нъ ръци словомъ и ицѣлѣтъ отрокъ мои (Супр. рук.). пакы иматъ прити. ТОГДА иматъ дѣло твое искоушено быти (Син. тр.). ѣко же троудиши СА ТАКО и мъздѫ примеши (Син. тр.). повелѣ дърати желѣзны ногъты дондеже чрѣва начънѫтъ хътѣти извалити СА (Супр. РУК.). рече имъ ніс̃ъ прѣданъ имать выти сынъ члч̃ъ въ рѫцѣ члвк̃омъ и оубиѭть и

(Остр. Єв.). азъ ѥсмь хлѣбъ животьныи градыи къ мънѣ не имаать възалъкати сѧ. и вѣроуѭи въ мѧ не имаать въждадати СА никъгдаже (Остр. Єв.). тъгда отъвѣшташѧ етерні отъ кънижьникъ і фарисѣи глѣ̑ште оучителю хоштемъ отъ тебе знамение видѣти (Зогр. єв.). не імамь пити отъ плода сего лозънаго (Зогр. єв.). і ѕвѣзды начьнѫтъ съ небесе пддти (Мар. єв.). да никтоже васъ отълѫчитъ отъ любьве христосовы (Супр. рук.). пдче скрыѭ таінок се. едд бѫдетъ солгалъ (Супр. рук.). людье вси каменьемь побиѭтъ мы (Мар. єв.). да аще ны деситъ день съмрътьны въ грѣсѣхъ то въскѫѭ сѧ и родили бѫдемъ (Син. тр.).

Минулий час

69. Скільки форм минулого часу функціонувало у старослов'янській мові? Які з них були абсолютними, а які відносними, простими і складеними? Від яких основ вони творилися?

70. Назвіть прості форми минулого часу і поясніть особливості творення їх. Наведіть приклади.

71. Назвіть складені форми минулого часу і поясніть особливості творення їх. Наведіть приклади.

72. Скільки різновидів аориста було у старослов'янській мові? Як вони творилися? Як перекладаються форми аориста сучасною українською мовою?

73. Які особливості спостерігалися при творенні простого аориста від дієслів окремих класів?

74. Від поданих основ утворіть можливі форми простого аориста. Поясніть, чому від певних основ не можна утворити форми простого аориста: НАЧАТИ, обрѣсти, дѫти, ити, красти, пѣти, минѫти, решти, бости, пасти, пешти, брати, крыти, съхнѫти, цвисти, начѧти, чьсти.

75. Від дієслів пешти, плести, кыснѫти утворіть форми простого аориста і продієвідміняйте їх у всіх числах. Поясніть особові закінчення.

76. Чому аорист називається сигматичним? Які різновиди його? Як вони творилися?

77. Від дієслів нести, ПАСТИ, тешти, решти, двигнѫти, минѫти, носити, водити, выти, ДАТИ утворіть усі можливі форми сигматичного аориста 1-ї особи всіх чисел.

78. Утворіть та продієвідміняйте в усіх числах сигматичний аорист від таких основ: ПИСАТИ, ЗНАТИ, ХОДИТИ, мести, жешти. Поясніть особові закінчення.

79. Наведіть приклади простого і сигматичного аориста всіх класів (де це можливо), утвореного від основ

на приголосний. Утворіть від них форми 2-ї і 3-ї особи однини, поясніть особливості цих форм.

80. Поясніть причину появи нових особових закінчень на -тъ у формах 2-ї і 3-ї особи однини аориста старослов'янської мови: проклА — проклѧтъ, начѧ — НАЧАТЬ, пови — повить, въспѣ — въспѣтъ. Напр.: и тъ НАЧАТЬ ЛИШАТИ сѧ (Остр. ЄВ.). ТЫГДА НАЧАТЬ ротити сѧ И КЛАТИ сѧ (Зогр. єв.). и въторицеѭ кокотъ въспѣтъ (Мар. єв.). онъ же въставъ ПОНІАТЬ отрочА и матерь ѥго (Остр. єв.).

81. Прочитайте приклади, перекладіть. Знайдіть і випишіть форми простого аориста і визначте клас дієслова, особу, число: і въѣдѫ ѣдѭштемъ же имъ оусъпе і сънидe бѫрѣ вѣтръна въ езеро... онъ же въставъ запрѣти вѣтроу и оулеже і быстъ тишина... оубоѣвъше же сѧ чюдиша сѧ глѭште къ себѣ къто оубо съ есть ѣко и вѣтромь велитъ и водѣ послоушаѭтъ его і прѣѣдѫ на землѭ гадаринъскѫѭ (Мар. св.). оузрѣвъ же ис҃а и възъпивъ припаде къ немоу (Мар. єв.). пасѫштеи придѫ въ ис҃ви и обрѣтѫ сѣдѧшта чк҃д... како съпасе сѧ (Мар. єв.). еште же глѭштю емоу повръже бѣсъ трѧсы (Сав. кн.). маритѣ магдалини і маритѣ нѣковлѣ... оужаснѫ сѧ (Мар. єв.). дроугаа же падѫ на каменеихъ... і абье прозѧбѫ зане не имѣше глѫбины землѣ слънъцоу же восиавъшю присвѧдѫ і зане не имѣхѫ корениѣ исъхѫ (Мар. єв.). приде і҃с҃ и СТА посрѣдѣ ихъ (Остр. єв.). ізидѫ же видѣтъ бывъшааго і придѫ къ ис҃ви і обрѣтѫ сѣдѧшта чк҃А із него же бѣси изидж (Мар. єв.). изиде сѣѩи сѣѩтъ сѣмене своѥго и ѥгда сѣѩаше. ово ПАДЄ при пѫти и попьрано бысть. и пътицѧ нб҃сьныѩ позобашѧ к А дроугоѥ ПАДЄ НА камене И прозѧбъ оусъше занѥ не имѣаше влагы (Остр. єв.). и моліх сѧ оученикомъ твоимъ ДА ижденѫтъ і и не възмогѫ (Асс. єв.).

82. Прочитайте приклади, перекладіть. Знайдіть і випишіть форми сигматичного аориста, визначте їх різновид, клас дієслова, від якого утворені, особу і число: дроугаѣ ЖЕ ПДДОША НА камениіхъ... І АБИЕ ПрОЗАЕОША...ЗАН'є не имѣхѫ корениѣ і исъхошѧ (Зогр. єв.). і вьзлегошѧ на лѣхы по сътоу і ПАТИ десѧть і приімъ д҃. хлѣбъ і .в҃. рыбѣ (Зогр. єв.). і съвлькше і хламидоѭ чрьвеноѭ облѣкошѧ (Сав. кн.). и въскладъше тѣлеса свѧтыихъ прѣвезошѧ А на брѣгъ рѣкы... і вьзгнѣтивъше же огнь съжегошѧ тѣлеса сты҃ихъ (Супр. рук.). гвозди бо вънидошѧ до кости ѥго (Супр. рук.). и дроугы рече женѫ поѩсъ и сего ради не могѫ прити (Мар. єв.). и пристѫпьше оученици его вьзѧсѧ тѣло его и погрѣсѧ є (Мар. єв.). наченъшю же емоу сътѧзати сѧ о словеси. привѣсѧ емоу длъжникъ единъ

длъженъ тьмоѭ талантъ (Асс. єв.). дроуѕи мои і ближикы моѩ. прѣмо мнѣ приближишѧ сѧ н сташѧ. ближьнии мои далече сташа. и нѫждаахѫ сѧ искѫщии дш҃а моеѩ іскѫще зъла мнѣ гл҃аѫ. соуєтъная и лестьная всь день поучахъ сѧ азъ же ѣко и глоухъ не слышахъ (Син. тр.). въ оно врѣмѧ стоѩше иоанъ и отъ оученикъ ѥго дъвд и оузьрѣ і҃с҃а идѫща н гл҃а. се агньць бж҃ии. н слышаста и оба оученика гл҃ѫщь и по і҃с҃ѣ идоста. обращь же сѧ і҃с҃ н видѣвъ ѩ по себѣ идѫща гл҃а ИМА чьсо ищета. онд же рѣста ѥмоу... къде живеши. гл҃А ИМА придѣта и видита. придоста же и видѣста къде живѣше (Остр. єв.).

83. Із наведених прикладів випишіть усі форми аориста, проаналізуйте їх за схемою:

Слово	Початкова форма	Основа дієслова	Клас	Суфікс	Тип аориста	Число	Особа

отъвѣштавъ же і҃с҃ рече ѥмоу прѣжде даже не възгласи тебе филипъ. сѫща подъ смоковьницеѭ видѣхъ тѧ (Остр. єв.). ндродъ же запрѣти има ДА оумлъчита. она же паче зъваста... и ставъ и҃с҃ възгласи и рече. чьто хощета (Остр. єв.). милосрьдовавъ же и҃с҃ прикоснѫ сѧ очию има. и Аким отврьзоста сѧ има очи. и по нѥмь идоста (Остр. єв.). бѣ же тоу стадо свинии мъного пасомо въ горѣ и молишѧ и. да повелить имъ въ ты вънити. и повелѣ имъ (Остр. єв.). и приде прѣжде къ гроброу і приникъ видѣ ризы лежѧштѧ обаче не вьниде (Мар. єв.). и принесоша главѫ єго на блюдѣ і ДАША дѣвиці и несе матери свое (Мар. єв.). повѣдашѧ же емоу. ѣко і҃с҃ъ. назарѣнинъ мимо ходить (Асс. єв.). і емъше оубишѧ и. і изврьгѫ и вонъ из винограда (Мар. єв.). оузрѣвъ же и҃с҃а и възъпивъ припаде къ немоу (Мар. єв.). они же идѫ въ свиниѩ (Сав. кн.). образъ дахъ вамъ. да ѣкоже азъ творихъ вамъ і вы творите (Зогр. єв.). и моліхъ сѧ оученикомъ твоимъ дд ижденѫтъ і и не възмогѫ (Асс. єв.). і вълѣзе въ корабь і҃с҃ (Сав. кн.). видѣхомъ нѣкоѥго именьмь твоимь изгонѧща бѣсы (Остр. єв.). і бысть ѣко мрътвъ ѣко мънози глаахѫ ѣко оумьрѣтъ (Мар. єв.). і въспомѣнѫвъ петръ гла емоу равьви виждъ смоковъница ѩже проклѧтъ оусъше (Мар. єв.). оуслытъ бъ... прострѣтъ рѫкѫ своѩ на възданиѥ оскврънішѧ на земи завѣтъ (Син. пс). призъвдвъ же и десѧтъ рабъ своихъ і дастъ имъ десАтъ мънасъ і рече кь нимъ (Мар. єв.).

84. Яке граматичне значення мав імперфект? Як він творився?

85. Визначте засоби творення імперфекта у наведених прикладах: крыти — **крыꙗахъ**, пити — **пиꙗахъ**, КЛАТИ — **колꙗахъ**, ПАТИ — **пьнѣахъ**, ЖАТИ — **жьнѣахъ**, пасти — **пасѣахъ**, плести — **плетѣахъ**, БЛЮСТИ — **блюдѣахъ**, **тешти** — **течаахъ**, стришти — **стрижаахъ**, **бьрати** — **бьраахъ**, ЗЪБАТИ — **зъваахъ**, **съпати** — **съпаахъ**, **вѣровати** — **вѣроваахъ**, ВОЗИТИ — **вожаахъ**, **хвалити** — **хвалаахъ**, ВОДИТИ — **вождаахъ**, ПРОСИТИ — **прошаахъ**, **мрькнѫти** — **мрькнѣахъ**, **вѧзнѫти** — **вѧзнѣахъ**.

86. Утворіть форму 1-ї особи однини імперфекта від наведених дієслів: водити, ПИСАТИ, **съхнѫти**, везти, ЛЮБИТИ, носити, вести, родити, пешти, **видѣти**, **мошти**, **знати**, **ПЛАКАТИ**.

87. Утворіть форми імперфекта від наведених дієслів, продієвідміняйте їх в усіх числових формах: крыти, возити, ПЛЕСТИ, **съпати**, **кыснѫти**, **брати**.

88. Поясніть фонетичні зміни, які відбулися у формах імперфекта: **можааше** — **можаше**, **крыꙗаше** — **крыꙗше**, **ведѣахъ** — **ведѣхъ**, **идѣахѫ** — **идѣхѫ**.

89. Визначте, у дієслів яких класів форми імперфекта утворювалися від основи теперішнього часу: **бити** — **биꙗахъ**, **бьрати** — **борѣахъ**, **жѧти** — **жьнѣахъ**, **пѣти** — **поꙗахъ**, **мрѣти** — **мьрѣахъ**, **вѧнѫти** — **вѧнѣахъ**, **съхнѫти** — **съхнѣахъ**, **двигнѫти** — **двигнѣахъ**.

90. Прочитайте, перекладіть українською мовою. Із тексту випишіть дієслова у формі імперфекта, проаналізуйте їх за поданою схемою. Поясніть зміни, які відбулися в окремих формах імперфекта.

Слово-форма	Почат-кова форма	Основа дієслова	Клас дієслова	Суфікс	Число	Особа
несѣахъ	**нести**	**нес-**	I клас	**-ѣах-**	одн.	1-ша

I **ведошѧ ис҃а къ архиереоу каіфѣ** I **сънидѫ сѧ** КЪ **немоу вси архиереі** і **старьци** і **кънижьници** і **петръ ідеаше іздалече вь слѣдъ** его. до **вънѫтрь** въ **дворъ архиереовъ** і **бѣсѣда съ слоугами** і **грѣꙗѧ сѧ** при **свѣшти** (Зогр. єв.). **архиереі** же і **вьсь съньмъ іскаахѫ** НА **ис҃а съвѣдѣтелъствада** і **оубьѭтъ** і не **обрѣтаахѫ. мнози бо лъжисвѣдѣтельстваахѫ на нь** і не **бѣахѫ равъна съвѣдѣтельствьѣ... іс҃** же **млъчааше** і **ничьсоже** не **отъвѣштавааше** (Зогр. єв.). **се** же рече о **дс҃ѣ иже хотѣхѫ пріимати вѣроуѭштеи въ нъ. не юбо бѣ дх҃ъ стѥыи** ДАНЬ, **ꙗко** іг нею **бѣ прославленъ** (Сав. кн.). **чк҃ъ единъ съхождааше отъ иер҃ꙗ** въ **ерихѫ** I **въ разбоиникы**

въпаде (Мар. єв.). елико же имъ **запрѣшташетъ они** пдче **проповѣдахѫ** и **лихо дивлѣхѫ сѧ** (Сав. кн.). і **никъто же** не **можаашетъ отъвѣштати емоу** словесе (Зогр. єв.). **кгда** се **глаголааста къ себѣ бѣживѣ дръзости архиереискы** (Супр. рук.). и **съ горьками слъзами зовѣаше стаго** (Супр. рук.). **дъва длъжьника бѣсте заимодавъцоу етероу** (Мар. єв.). **мнози же** ндроди **посьлашѧ** ризы **своѧ** по **пѫти. дроузиі же рѣзахѫ вѣтви отъ дрѣва.** и **постилахѫ** по **пѫти** (Сав. кн.). **живѣаше близъ вратъ** СТДАГО ПАУЛА АПОСТОЛА (Супр. РУК.). **овьца вьнѣ ограды блѫждааше** (Супр. рук.). **бѣ же пешть** і **камень** НДЛЄЖАДШЄ НА нєі (Зогр. єв.). **живѫштиивъградѣ надѣахѫ сѧ зъло нѣчьто приѩти отъ** нею (Супр. рук.). **въздрѣмашѧ сѧ вьсѧ и спаахѫ полоуноци** (Остр. єв.). и се МНОЗН **грѣшьници и мытари пришедъше възлежаахъ** (Асс. єв.).

91. Яке граматичне значення мав перфект у старослов'янській мові? Як він творився? Наведіть приклади.

92. Назвіть активні дієприкметники минулого часу на -л-. Як вони творилися? Яку роль виконували у складі перфекта?

93. Утворіть дієприкметники на -л- від дієслів вести, плести, **дѣлати,** ЗНАТИ, нести, решти, **мошти, жьдати, слабѣти, мѧти, гаснѫти, двигнѫти.**

94. Порівняйте родові закінчення іменників та флексії дієприкметників на -л- і проаналізуйте співвідносність їх:

	іменники			*дієприкметники*		
ОДН.	**столъ**	**жена**	село	**неслъ**	**несла**	**несло**
МН.	столи	жены	**села**	несли	**неслы**	НЄСЛА
ДВ.	СТОЛА	**женѣ**	**селѣ**	НЄСЛА	**неслѣ**	**неслѣ**

95. Утворіть форми 1-ї особи однини перфекта від дієслів ПИСАТИ, водити, **пѣти, коупити, дѫти, мести, пешти.**

96. Продієвідміняйте у перфекті дієслова **брести, кыснѫти, болѣти, ходити.**

97. Прочитайте речення, перекладіть їх. Із наведених прикладів випишіть дієслова у формі перфекта, визначте їх рід, число, особу: **мѫжь имѣла** кси (Остр. єв.). н **мьнѣ николи** же не **далъ** еси **козьлѧте** (Остр. єв.). не **доброе ли сѣмѧ сѣѣлъ** кси НА **селѣ своемъ** (Лист. Унд.). **сътворилъ єсі лесть, възлюбилъ сі зълобѫ** (Син. пс.). **аште есмъ** кого **чимь обидѣлъ възраштѫ четвьрицеѭ** (Мар. єв.). **ѩже далъ еси мънѣ съхранихъ** і **никтоже отъ нихъ** не **погыбе** (Сав. кн.). **отроковица нѣстъ оумрьла нъ съпитъ** (Зогр. єв.). **аште** ти **речетъ почто злъчь** и **оцьтъ испилъ**

(Супр. рук.). **ослѣпи** очи **іхъ** і **окамѣнилъ естъ сръдьца іхъ** (Асс. єв.). **обльклъ сѧ** КСИ ВТ» **срамьнѫѭ кожьнѫѭ ризѫ** (Супр. рук.). **възврати сѧ отънѫдоуже ѥсмь пришелъ** (Супр. рук.). **нѣстъ** остдлд ни **ѥдина златица въ ризьници** (Супр. рук.). **бѫдетъ бо тъгда скръбь велиѣ ѣка** же не **была** (Зогр. єв.).

98. Яке часове значення мав плюсквамперфект? Як він творився і дієвідмінювався?

99. Утворіть форми 1-ї особи однини плюсквамперфекта від дієслів **хвалити, видѣти, оумѣти, мошти, знати, клати, съхнѫти, сѣсти.**

100. Продієвідміняйте у плюсквамперфекті дієслова Ходити, **посълати, пировати, трьпѣти.**

101. Із наведених прикладів випишіть дієслова у формі плюсквамперфекта, визначте їх число, особу, рід: **оученици ѥго ошьли бѣахѫ** вт» **градъ** (Остр. єв.). **братъ** сь **мрьтвъ бѣ** и **оживѣ изгыблъ бѣ** н **обрѣте сѧ** (Остр. єв.). **въ врѣмѧ** оно **бѣ оуча иісъ и бѣахѫ сѣдѧште фарисеи** и **законооучителиѥ иже бѣахѫ пришьли отъ вьсакоѩ вьси** (Остр. єв.). **И пристѫпи къ исви лобъзатъ ѥго се** ЕО **бѣ знамение далъ имъ** (Мар. єв.). **сѫсѣди** же и иже и **бѣахѫ видѣли прѣжде ѣко слѣпъ бѣ глаахѫ** не сь ли **ѥстъ сѣдѧи** и **просѧ** (Мар. єв.). **съвлѣкъше честъньѭ твоѭ одеждѫ. еѩ** же ли **бѣ оукрасилъ** (СИН. тр.). н **тьма абие быстъ** І не **бѣ пришелъ къ нимъ** ѿ (Мар. єв.). и **тогда бо господь мѧ бѣ посълалъ** к **тебѣ искоусити оусрьдиѥ твоѥ** (Супр. рук.). **воины ѧже бѣаше посълалъ цѣсарь. на оубиениѥ ѥго** (Супр. рук.). і **бѣахѫ сѣдѧште фарисѣі законооучителе іже бѣахѫ пришьли отъ вьсѣкоѩ** вьси (Мар. єв.). **прославивъ ба ставИ сѧ.** отъ ндчАТИА **ѥже бѣ отъмъштеньѥ помыслилъ** (Супр. рук.). **сѫсѣди** же и иже и **бѣахѫ видѣли прѣжде ѣко слѣпъ бѣ глаахѫ** не сь ли **ѥстъ сѣдѧи** и **просѧ** (Мар. єв.).

102. Прочитайте речення, перекладіть їх. Із наведених речень випишіть складені форми минулого часу, розберіть за схемою (час, рід, число, особа): онъ же рече **правѣ сѫдилъ** еси (Мар. єв.). **да оувѣстъ какѫ коуплѭ сѫтъ** сътворили (Мар. єв.). рече **гн҃ .в. таланъта ми** еси **прѣдалъ** (Сав. кн.). **ꙗко же** и **мѧ вьзлюбилъ ѥси оче ѩже далъ** еси **мнѣ хоштѫ** (Сав. кн.). и **пристѫпи къ исви лобъзатъ** его се во **бѣ знамение далъ имъ** (Мар. єв.). **сице рѣсте родителѣ его ѣко боѣашете сѧ июдѣи юже бо сѧ бѣахѫ съложили** (Мар. єв.). Атоу **бывъшоу стоуоумоу петроу воины** АЖЄ **бѣаше посълалъ цѣсарь... на оубиениѥ ѥго** (Супр. рук.). і **іскаахѫ архиереи** и **кънижьници како** и **бѫ оубили** (Мар. єв.). **чоудо сътворилъ зърѧштинмъ**

чисмѧ же напльнилъ н печаль бывъшѩго оубѣжавьшнімъ приложеникмъ своимъ оутѣшилъ (Супр. рук.). **пленицѧ нашихъ грѣховъ раздрѣшивъ съгрѣшилъ адамъ и оумрѣтъ** не **съгршилъ** и **оумрѣтъ** (Супр. рук.).

103. Утворіть усі можливі форми 1-ї особи однини минулого часу від дієслів **радовати, дати, ловити, гоубити, зъвати,** носити, решти, **писати, съхнѫти.**

Неособові дієслівні форми

104. Назвіть неособові форми дієслів старослов'янської мови. Чому інакше вони називалися ще іменними? Чим вони відрізнялися від особових форм?

105. На які групи поділялися неособові дієслівні форми? Чим вони між собою відрізнялися?

106. Що таке інфінітив старослов'янської мови? Яке його походження?

107. Відновіть старослов'янські та праслов'янські форми інфінітива від наведених сучасних дієслів, поясніть зміни, які відбулися: *плести, пекти, брести, стригти, лягти, вести, пасти, берегти.*

108. За особовими формами теперішнього часу відтворіть форми інфінітива, поясніть зміни, які відбулися: **речеши, знакши, съпасеши, метеши,** можеши **жьнеши, гребеши, начьнеши, идеши,** носити, **съхнеши,** Бєрєши, пишешн, **печеши, хвалиши, везеши, цвѣтеши.**

109. Схарактеризуйте супін старослов'янської мови (що це таке, яке його значення, чим він був за походженням, які його синтаксичні особливості, подальша доля).

ПО. Утворіть супін від поданих інфінітивних основ, поясніть зміни, які відбулися у коренях слів: **жешти, мошти, двигнѫти,** ловити, ходити, вести, носити, решти, **слышати, мѫчити,** пешти, стришти.

111. З якими дієсловами поєднувався супін у реченні, якою відмінковою формою іменних частин він керував?

112. Прочитайте і перекладіть речення. Із наведених прикладів випишіть форми супіна, поясніть, з якими дієсловами вони поєднуються і якими іменними формами керують: **подобъно** єсть **цсрство небеское члвкоу домовитоу іже** изиде **коупъно** оутро **наьлтъ дѣлателъ** виноградоу **своемоу** (Мар. єв.). и **дроугы** рече **сѫпрѫгъ воловъныихъ коупихъ** ПАТЬ и **градѫ искѫситъ ихъ** (Мар. єв.). **приде жена отъ самарна почрѣтъ воды (Остр. єв.). чка дъва вьнидосте въ црковь помолитъ сѧ** (Асс. єв.). чесо **видѣтъ изидете** въ **поустынѭ** (Мар. єв.). **сънидошѧ сѧ**

рабы твои жѧтъ (Син. тр.). не придъ бо правьдьникъ зъватъ. нъ грѣшъникъ въ покаание (Сав. кн.). даждь ми сиѭ водж. дл ни ЖАЖДЖ ни прихождж почьрьпатъ (Остр. єв.). идж длъгъ вамъ отъдатъ (Супр. рук.). и пристжпи къ исви лобъзатъ его се во знамение далъ имъ (Мар. єв.). огнѣ придъ вьврѣштъ въ землѭ (Мар. єв.). не могж въстати датъ тебѣ (Зогр. єв.). іде въ горѫ помолитъ сѧ (Зогр. єв.). не прідъ праведъникъ прізьватъ. нъ грѣшьникы НА покаание (Асс. єв.). и єгда же приде врѣмѧ емати є посъла рабы своА къ дѣлателмъ иматъ вина своего (Сав. кн.). не твори ми троуда... не могж въстати датъ тебѣ (Остр. єв.). и посъла и на сєлд своѩ пастъ свинии (Остр. єв.). се влъсви отъ въстока придошѧ въ иерслимъ глѭще къде єсть рождии сѧ црь иоудеискъ. видѣхомъ бо звѣздѫ єго на въстоцѣ и придохомъ поклонитъ сѧ ємоу (Остр. єв.). не мьните дко придохъ рдзорИТЬ ЗАКОНА ИЛИ пркъ. не придохъ разоритъ. нъ НАпъл'нитъ (Остр. єв.). и мъножьство мъного людии... иже прндошА послоушатъ и исцѣлитъ сѧ отъ неджгъ своихъ (Остр. єв.).

113. У наведених прикладах знайдіть випадки, у яких замість закономірного супіна вжито інфінітив, поясніть чому: єгда же приближи СА врѣмѧ плодомъ посълд рабъ своѩ къ дѣлателемъ приѩти плоды его (Мар. єв.). не мъните ѣко придъ въврѣшти мира нд землѭ не придъ въврѣштъ мирд нд мечь (Мар. єв.). не могж въстати дати тебѣ (Мар. єв.). идж оуготовати мѣсто вамъ (Мар. єв.). і пддъ при ногоу ісвоу молѣаше і вънити въ домъ свои (Мар. єв.). і посълд рабы своѩ призывати зъваниѩ на бракъ (Син. пс). подобааше ти оубо въддти сърєбро моє тръжьникомъ (Остр. єв.).

114. Скільки форм дієприкметників було у старослов'янській мові? Назвіть їх.

115. Які дієприкметники були найпоширенішими у старослов'янській мові?

116. Від якої основи і за допомогою яких засобів утворювалися активні дієприкметники теперішнього часу? Наведіть приклади.

117. З'ясуйте, чи існує відмінність у засобах творення активних дієприкметників теперішнього часу й дієслів різних класів. Наведіть приклади.

118. Як творилася повна форма активних дієприкметників теперішнього часу? Які особливості спостерігалися у творенні повних форм дієприкметників різних родів? Наведіть приклади.

119. Чим відрізнялася форма називного відмінка коротких активних дієприкметників теперішнього часу жіночого роду від чоловічого і середнього? Наведіть приклади.

120. Від дієслів **тешти, двигнѫти, знати, читати, пешти, стоꙗти, слышати, лежати,** ходити утворіть короткі й повні форми активних дієприкметників теперішнього часу всіх родів, порівняйте їх, поставте в родовому відмінку. Наведіть сучасні українські відповідники їх.

121. Як відмінювалися короткі й повні форми активних дієприкметників теперішнього часу? Наведіть приклади.

122. Від дієслів нести, присити утворіть короткі та повні форми активних дієприкметників теперішнього часу усіх родів. Провідміняйте їх, поясніть парадигму відмінкових закінчень.

123. Відтворіть основи, від яких утворені наведені дієприкметники, дайте їм характеристику: стриги, **стоѧ, плеты, имы, пасы, клады, беры, знаіа, рекы.**

124. Прочитайте наведені приклади, перекладіть їх, випишіть активні дієприкметники теперішнього часу, визначте їх рід, число, відмінок: и **въставъ** по **немъ иде** и **бъи емоу възежѧштоу въ домоу** и се **мнози грѣшьници и мытарі прішедъше възлежааахѫ съ исмъ** и **съ оученикы его** (Асс. єв.). **прѣходѧ ис видѣ** чл҃ѣ **сѣдѧшть на мытьници** (Остр. єв.). **женѣ свѣдѣтельствоуѭшти** (Остр. єв.). **ако** же **мѧ** видите **имѫща** (Остр. єв.). и **пристѫпи къ нѣмоу єдина рабыни глаголѭщи** (Остр. єв.). **грѧды къ мънѣ не иматъ възалкати** (Асс. єв.). и **сѫштоу** петрови **низоу на дворѣ приде єдина отъ рабынь архиєреовъ і видѣвъши петра грѣѭшта са** (Мар. єв.). **ходѧи въ тьмѣ не вѣсть** камо **идеть** (Остр. єв.). **ходѧштиимъ покажѫ силѫ** (Супр. рук.). гаковъ вида пророчєник **свок дѣло исъшедъше** и **привѧзаѭштааго на жрѣбѧ юно** (Супр. рук.). **і пасѫштеи бѣжашѧ і... шьдъше въ градъ** (Зогр. єв.). **коупцю ищѫщюмоу добръ бисъръ** (Сав. кн.). не по **многоу** же **пристѫпьше** стоіаштеі **рѣшѧ** петрови (Зогр. єв.). **дѣлаите** не **брашьно гыбнѫщее нъ брашьно прѣбываѭшее въ животѣ** (Асс. єв.).

125. Від якої основи і за допомогою яких засобів творяться активні дієприкметники минулого часу? На які групи вони поділяються?

126. Які особливості вживання суфіксів **-ъш, -въш, -ьш** при творенні відмінюваних активних дієприкметників минулого часу? Наведіть приклади.

127. Як творилася повна форма відмінюваних активних дієприкметників минулого часу? Назвіть особливості їх. Наведіть приклади.

128. Від поданих слів утворіть короткі та повні форми відмінюваних активних дієприкметників минулого часу всіх родів: **коупити,** нести, **видѣти, тешти,** мести, **быти,** ЛЮБИТИ, просити, **рѣзати,** решти.

129. Від дієслів пешти, вести, **горѣти** утворіть короткі та повні форми відмінюваних активних дієприкметників минулого часу всіх родів, дайте повну відмінкову парадигму їх.

130. Проаналізуйте засоби творення повних дієприкметників минулого часу, поясніть особливості творення дієприкметників різних родів:

Форма	Чол. рід	Жін. рід	Сер.рід
Короткі Повні	**несъ** **несыи**	**несъши** **несъшиꙗ**	**несъ** **несъшее**
Короткі Повні	**ЧИТАЕТ»** **читавыи**	**читавъши** **читавъшиꙗ**	**читавъ** **читавъшее**
Короткі Повні	**примъ** **примыи**	**примъши** **примъшиꙗ**	**примъ** **примъшее**

131. Із поданих прикладів випишіть активні дієприкметники минулого часу, визначте їх форму, рід, число, відмінок: **зрьно пьшеничьнок падъ на** земли не **оумьреть** (Остр. єв.). **озирааше сѧ видѣти сътворьшѫѭ** (Сав. кн.). **приимъ** и **ицѣли** (Остр. єв.). и **пришъдъ зъвавы тѧ** и **оного речетъ** ти (Сав. кн.). **видѣвъше** же **народи чюдишѧ сѧ** (Зогр. єв.). **ютроу** же **бывъшю съвѣтъ сътворишѧ** (Зогр. єв.). **отъвѣштавъ** же **петръ** рече они же **отъвѣштавъше рѣшѧ** (Зогр. єв.). не **хоцѫ ихъ** не гадъшь **отъпоустити** (Сав. кн.). и **вълѣзъшю емоу корабль оулеже вѣтръ** (Сав. кн.). **ненавидѧи** мене **оца** моего **ненавидитъ** (Мар. єв.). кто **сь ѥстъ разроушивыи нашѫ непобѣдимѫѭ дръжавѫ** и **мѫжьство** (Супр. рук.). **мѫчитель** же **видѣвъ свѧтаꙗ.** не **приимъша врѣда никакогоже** (Супр. рук.).

132. Прочитайте уривки, перекладіть їх. Випишіть активні дієприкметники, визначте час, форму, рід, число, відмінок, клас дієслова, від якого вони утворені: **І БЫ ідѫштю емоу ВТ» ІЛ҃МЪ і тъ ПрОХОЖДДДШЄ междю САМДрнеѭ галилѣѭ. въходѧштю емоу въ етерѫ в'сь. сърѣте і •Т. прокаженъ мѫжь іже сташѧ іздалече. і ти вьзнѣсѧ**

глѭште ісе наставьниче помилоуі ны (Зогр. єв.). въ оно оубѣди іс оученикы своѩ вьлѣсти въ корабь. и варити его на онъ полъ морѣ. доньдеже отъпоуститъ народъ. и отъпоущь ндродъ вьзиде нд горѫ единъ помолитъ сѧ. поздѣ же бывъшю въ д. ѭ же годинж нощи. прнде къ нимъ іс по мороу ходѧ И видѣвъше І оученици его ПО мороу ходѧща. оубоѩшѧ сѧ глѭште ѩко призракъ естъ (Сав. кн.). і видѣвъ ѩ рече імъ шьдъше покажите сѧ іереомъ і бы іджштемъ імъ іштістишѧ сѧ. единъ же отъ нихъ видѣвъ ѣко іцѣлѣ. възврати сѧ съ гласомъ вельемь слдвд бд (Зогр. єв.). сътекошѧ сѧ. плачѫште стаго и погребъше ѥго (Супр. рук.). онт» же отъвѣштавъ рече къ глѭштоуоумоу. къто естъ МАТИ моѣ і къто сѫтъ братриѣ моѣ (Зогр. єв.). імѣѩи оуши слышати да слышитъ і пристѫпьше оученици его рѣшѧ емоу. по чьто притъчами глѣши імъ. онъ же отъвѣштавъ рече. ѣко вамъ ДАНО естъ разоумѣти таінаа црствиѣ небѥскааго онѣмъ же не дано естъ. имѫштюмоу БО дастъ СА (Зогр. єв.).

133. Які дієприкметники називаються невідмінюваними активними дієприкметниками минулого часу на -л-? Яку особливість вживання вони мали? Якими граматичними особливостями вони характеризувалися? До складу яких форм вони входили? Наведіть приклади.

134. Утворіть усі родові та числові форми дієприкметників на -л- від поданих дієслів: КЛАСТИ, мошти, ПАСТИ, носити, ходити, двигнѫти, вести, знати, брати, обрѣсти, погыбнѫти.

135. У наведених прикладах знайдіть активні дієприкметники, зробіть повний морфологічний аналіз та поясніть, до складу яких аналітичних форм вони належать: възлюбілъ ЄСІ зълобѫ паче благостыньѧ (СИН. ПС.). і ти прогласѧтъ нового пѣснь ейже ѩ гъ наоучілъ естъ (Зб. Кл.). оученици БО кго ошьли бѣахѫ въ градъ. да брашьно коупѧть (Остр. єв.). иже бѣахѫ пришьли отъ вьсакоѩ вьси галилеискы. иоудеискы. и отъ иероусалима (Остр. єв.). і се възъписте глѭште чьто естъ нама і тебѣ ісе сне ЕЖТН. пришелъ ли еси сѣмо. прѣжде врѣменемѫчитъ насъ (Зогр. єв.).

136. Які дієприкметники пасивного стану функціонували у старослов'янській мові? Назвіть групи, на які вони поділялися.

137. Як творилися пасивні дієприкметники теперішнього часу? Наведіть приклади.

138. Як творилися пасивні дієприкметники минулого часу? Наведіть приклади.

139. Які особливості виявлялися у використанні суфіксів -н-, -ен-, -т- при творенні пасивних дієприкметників від різних основ? Наведіть приклади.

140. Як творилася повна форма пасивних дієприкметників? Наведіть приклади.

141. Від наведених дієслів утворіть короткі і повні форми пасивних дієприкметників теперішнього часу усіх трьох родів: **пасти, знати, коуповати,** решти, **видѣти, нести, читати, писати, хвалити, ненавидѣти, миловати, слышати,** вести, **двигнѫти.**

142. До якого типу належать наведені дієприкметники? Яку форму (коротку чи повну) вони мають? Як вони утворені? За яким типом відмінюються?

чол. рід	*жін. рід*	*серед. рід*
видимъ	видима	видимо
хвалимъ	хвалима	хвалимо
рекомъ	рекома	рекомо
ведомъ	ведома	ведомо

143. Від наведених дієслів утворіть короткі й повні форми всіх родів пасивних дієприкметників, провідміняйте їх. Поясніть особливості їх відмінювання: **пасти, дѣлати,** водити, решти, **съхнѫти.**

144. Прочитайте текст, знайдіть у ньому пасивні дієприкметники, визначте їх час, форму, рід, число, відмінок: **стадо свинии** много пасомо (Остр. єв.). длшА **кмоу рыбы** печены (Остр. єв.). **въмѣстити невъмѣстимааго** (Супр. рук.). **гонимъ... сквозѣ поустынѭ** (Мар. єв.). **видѣ тьштѫ** его **лежѧшѫ огнемъ жегомѫ** (Асс. єв.). **бѫдете ненавидими всѣми ѩзыкы** (Асс. єв.). **принесошѧ кмоу ослаеленъ** жилами на одре **лажашть** (Зогр. єв.). о **свѣте неисповѣдимыи... слъньце лютоѭ покрываѭмо са желеѭ... каменик расѣдаѭмо** (Супр. рук.). **въчера за оухо оударенъ бываашє. въчера осѫжденъ бываашє** (Супр. рук.). ДА СВОИМИ **ѫзами познаѭтъ знаѭмаа** (Супр. рук.). **пришъдъшоу кнѧзоу изведенъ быстъ...** и **въпрашаѭмъ. почьто** не **пожьреши** (Супр. рук.). закла **кмоу тельць** питомыи (Остр. єв.). **бѣ** же **хитонъ** не **ръвенъ съвръхоу истъканъ вьсь** (Мар. єв.). **кръвь вьсѣхъ прⷭ҃ъ проливаема отъ съложенинѣ вьсего мира** (Мар. єв.). **придѫ** же воини і **пръвооумоу прѣбиша голѣни** і **дроугоумоу пропѧтоумоу съ нимь** (Мар. єв.).

145. Поясніть чергування приголосних, які спостерігаються при творенні пасивних дієприкметників минулого часу: пешти — **печенъ,** решти — речені», **истръгнѫти — истръженъ, възмошти — възможенъ, дъхнѫти — доу-**

шенъ, **съхнѫти** — **соушенъ**, просити — **прошенъ, възвратити** — **възвраштенъ, коупити** — **коупленъ.**

146. Прочитайте текст, знайдіть і випишіть дієприкметники, зробіть повний морфологічний аналіз їх за схемою:

Дієприкметники	Початкова форма	Стан	Час	Форма	Рід	Число	Відмінок	Синтаксична функція

ЄГДА **званъ бѫдеши** НА **бракъ.** не САДИ **на прѣдьнiмь мѣстѣ. еда** КТО **чьстнѣi тебе бѫдетъ зъваныхъ.** И ПРИШЪДЪ ЗЪВДВЫ ТА И **оного. речетъ** ТИ. **даждъ семоу мѣсто.** и **тогда начьнеши** съ **стоудомъ послѣдьнее мѣсто дрьжати.** нъ **егда зъванъ бѫдеши** ШЪДЪ САДИ НА **послѣдьнiмъ мѣстѣ** ДА **егда придетъ зъвавы** ТА. **речетъ** ТИ. **дроуже** ПОСАДИ **выше.** ТОГДА **бѫдетъ** ТИ СЛАВА (Сав. кн.). **видѣвъше** же **воини** и **вьсь народъ бывъшеѥ отъбѣжаша** (Супр. рук.). **пришелъ** кси **сѣмо прѣжде врѣмене мѫчитъ насъ** (Зогр. єв.). **повелѣ** же **нѣкомоу отъ братьѧ тешти къ паничици.** и **пришедъшимъ** отъ **пѫти жѧдъномъ сѫштемъ водѫ** принести (Супр. рук.). **тъгда отъвѣштаѭтъ** и **ти глѫще. гѝ когда** ТА **видѣхомъ алчѫща.** ЛИ **жѧждѫща** ЛИ **странъна** ЛИ НАГА ли **больна** ли **въ темьници** (Мар. єв.). **въ оно законникъ етеръ пріде къ исоу искоушаѭ** и. и **гла оучітелю чьто сьтворь** жівотд **вѣчьнааго наслѣдоуѭ. онъ** же **рече къ немоу. въ законѣ чьто пісано естъ... онъ** же **хотѧ оправьдітисѧ самъ.** рече къ **исоу** и кто есть **искрьнии мои** (Асс. єв.). ТОГДА ИРОДЪ ТАГ **призъвавъ влъхвы. испыта отъ нихъ врѣмѧ ꙗвльшѧѭ** СА **звѣзды.** И ПОСЫЛАВЪ ІА ВЪ **вифмъ** рече. шъдъше **испытаіте извѣстьно** о отрочАти. **егдаже обрѧщете е повѣдите** «И. ДА И **азъ** ШЪДЪ **поклонѫ** СА **емоу. они же послоушавъше цра идошѧ. и се звѣзда ѩже видѣшѧ** НА **въстоцѣ. идѣше прѣдъ ними. доньдеже пришъдъши** СТА нд **врьхоу. идеже бѣ отрочѧ. видѣвъше** же **звѣздѫ въздрадовашѧ сѧ радостиѭ велиеѭ зѣло.** и **въшъдъше** же въ **храминѫ. видѣшѧ** отрочА съ **марییѭ материѭ его.** и **падъше поклонишѧ сѧ емоу** (Сав. кн.).

147. У поданих прикладах знайдіть субстантивовані дієприкметники: **приде** къ **болѧштиимъ врачь. сѣдѧштиимъ** въ **тьмѣ сльнце правьдьнок ꙗви сѧ авльнаѭштиимъ отишиѥ** (Супр. рук.). рече **ослабленоуемоу. дрьзаи чѧдо отъпоуштаѭтъ** ТИ **сѧ грѣси** ТВОИ (Зогр. єв.). **пасѫштеи бѣжашѧ. ішьдъше** въ грддъ. **възвѣстишѧ всѣ** і о **бѣсноую** (Зогр.

єв.). **въходѧі двьрьми** пастырь **естъ овцамъ** (Зогр. єв.). ј **привѣсѧ** емоу ВЬСА **болѧштѧѩ. различьными неджгы.** і стрдстьмн **одръжимы** (Зогр. єв.).

ПРИСЛІВНИК

1. На які групи за походженням поділяються прислівники? Які з них називаються непохідними, а які — похідними?

2. Поділіть прислівники старослов'янської мови на непохідні та похідні: **врьхоу**, выше, **абиѥ, кште, оутрѣ**, горько, **юже, противъ, нынѣ, испрьва, достоинно, тждоу, вьсьде, пакы, къгда, оуже, добрѣ, въторицеѭ.**

3. Від яких форм непрямих відмінків іменних частин мови могли утворюватися прислівники? Наведіть приклади.

4. Назвіть, з яких форм непрямих відмінків утворилися прислівники: **оутрѣ**, весело, долоу, пдкы, **двоицеѭ, прьвоѥ, вражьскы, близъ**, искони, **горѣ**, выше, **мимо, быстро, низъ, дома**, врьхоу, рдди, **зимѣ, мало**, горе, **противъ, гречьскы, въскраи, годѣ, прѣмо, въспѧть, быстрѣ**, горько, **съторицеѭ, свободь, зълѣ, вьчера, большьми, сладъцѣ, испрьва, рабъскы, тъкъмо, полъма**, по **срѣдѣ, вънезаапж.**

5. З'ясуйте, в яких прикладах підкреслено відіменні прислівники, а в яких — іменні частини мови: **правьдъныи же** <u>**кротцѣ**</u> и <u>**тихо**</u> **братоу** рече (Супр. рук.). **изиде ѥ҃** и **иде въ** <u>**поусто**</u> **мѣсто** (Мар. єв.). **поидошѧ въ печали** <u>**мнозѣ**</u> и <u>**тжзѣ**</u> (Супр. рук.). **дроузии бо ихъ** <u>**изъ**</u> <u>**далече**</u> **сѫть** пришли (Мар. єв.). **шедъши** домови **обрѣте отроковицж лежѧштж** нд **одрѣ** (Мар. єв.). **ідѣаше** же <u>**въ**</u> <u>**слѣдъ**</u> его **мъногъ народъ** (Мар. єв.).

6. Визначте, від яких частин мови утворено наведені прислівники: **латиньскы, доколѣ, непомъногоу, насоухо, крѣпъко, прьвѣѥ, высоко, давьно, непомънозѣ, вѣрьно, добрѣ**, нспрьвд, **отъкждоу**, врджьскы, **образьнѣ, николи, дъвашьди, съвыше, зълѣ, отътолѣ, женьскы, въскорѣ, вѣчьно, отъвьсждоу, тришьди, миръно, отъселѣ, длъго.**

7. З'ясуйте, в яких реченнях вжито прикметники вищого ступеня порівняння, а в яких — прислівники. Поясніть синтаксичну функцію їх: **нь** се **побѣдителѧ** ндгд **пригвождена навысоче вьсѣмъ показовааше** (Супр. рук.). **помышлѣше** КЫА **ины мжкы лютѣишѧ изъобрѣсти да въ тѣхъ ѥго погоубитъ** (Супр. рук.). **въдовица** си. **оубогаѧ болѥ вьсѣхъ въврьже** (Остр. єв.). **шьдъше възберѣте**

древлѥ плѣвелы (Остр. єв.). сні **приімѫтъ осѫжденье большее** (Зогр. єв.). и **пакы въторицеѭ** и **третицеѭ** сътвори **ѥмоу. съвръштенѣѥ** и **ꙗснѣѥ изглаголати** (Супр. рук.). снове **вѣка** сего. **мѫдрѣіше паче сновъ свѣта** (Мар. єв.). **петръ** же **ідѣше** по **немъ іздалече** (Зогр. єв.). не **печалоуи сѧ зѣло брате** (Супр. рук.).

8. Назвіть, з яких словосполучень утворилися наведені прислівники: **сътори́цеѭ, окрѫгъ, заоутра, въправьдѫ, полоуношти, вътаинѣ, окрьстъ, въслѣдъ, посрѣдѣ, мъногократы, полоудьне, сътократицеѭ.**

9. У наведених прикладах знайдіть прислівники, визначте їх розряд за значенням. Випишіть непохідні прислівники, а похідні погрупуйте за співвіднесеністю з частинами мови, з якими вони мають спільне походження: ТОГДА же **рече цр҃ь слоугамъ** (Син. пс.). **пилатъ** же **пакы** глдголд **ісоусови** (Сав. кн.). и **мимо идъи ис҃ видѣ чка слѣпа** (Мар. єв.). не **боисѧ тъкмо вѣроуи** (Мар. єв.). **съ приде къ немоу ноштиѭ** (Мар. єв.). нъ не **вѣси откѫдоу приходитъ і КАЮ ідетъ (ЗОГр. ЄВ.). вь день слънце не ожежетъ тебе** ни **лоуна ноштиѭ** (Син. пс.). **остави ѭ... доньдеже ѭ окопаѭ окрьстъ** (Мар. єв.). **всѫ тварь ѥже видѣ сѣмо** и **онамо зыбьѭштѫсѧ** (Супр. рук.). **бѣ** же **близъ пасха июдейска** і **възидѫ мънози въ імъ отъ страны прѣжде пасхы** ДА **очистѧтъ сѧ** (Мар. єв.). **і҃с** же **поущъ гл҃съ велии издъше** і ОПОКА **цр҃квнаѣ** рдздърд **сѧ на дъвое** съ выше до ниже. **видѣвъ же сотьникъ стоѩи прѣмо емоу...** рече... **бѣахѫ же** и **жены издалече възрѧштѧ** (Мар. єв.).

10. Користуючись словником, перекладіть старослов'янські прислівники сучасною українською мовою, визначте значеннєві розряди їх: **беспрѣстани, быстрѣ, вьнѣ,** вельми, **врьхоу, вьсѫдоу, въторицеѭ, грьчьскы, годѣ, горѣ, долѣ, кдъва, кгда, кште, кдинако, зимѣ, инако, инъде,** искони, **искрь, исплънь,** КАКО, КДМО, **колижьдо, кольми, кромѣ,** кротько, **нынѣ, обаче, овогда, овъде,** ОНАМО, **онѫдоу, отврьнь, прокоѥ, прѣждѣ, прѣди, полъма, сѣмо, сико, сели, спыти, соугоубь, таи, тако, тдче, тоу, тоунік, тольма, толи, толико, тъкъмо, оуже, ѫтрь, ѩдро.**

11. З наведеного тексту випишіть прислівники, визначте їх значеннєвий розряд, походження, спосіб творення: **аште съгрѣшить братъ** твои **запрѣти емоу** и **аще покаетъ сѧ ѡтпоусти емоу** *η* **аще седмькратицеѭ дьнемъ съгрѣшить къ тебѣ** и **седмицеѭ обратітъ сѧ къ тебе гл҃ѧ каѭ сѧ ѡтъпоусти емоу** и **рѣшѧ а҃плі къ по҃ пріложі** и **намъ вѣрѫ** рече же **гь аще** висте **имѣлі вѣрѫ ѣко зрьно**

гороушьно г҃ла ли кисте CVKA. **мінѣ сеи въздері сѧ** і **съсади сѧ въ море послоушала бі васъ которы же отъ васъ раба имѣѩ оржць** ли **пасѫць** іже **прішедъшю емоу** ст. **села** речеть емоу **абие мінѫвъ възлѩзи** и не **речеть ли** емоу **оуготоваи чьто вечерѣѭ** и **прѣпоѣсавъ сѧ слоужі ми доньдеже ѣмъ** і **пиѭ** и по томъ **ѣсі** и **піеши** ты (Асс. єв.). **еда могѫтъ с҃нове брачьниі** постити **сѧ** доньдеже съ **ними естъ женихъ** елико **врѣмѧ** съ **собоѭ імѫтъ жениха не імѫтъ постити сѧ придѫтъ** же дьние егдд **отыметъ сѧ отъ нихъ женихъ** і **тъгда постѫтъ** СА **въ** ты **дьни никъто** же пристдвлениѣ плдтд не **бѣлена** не **приставлѣтъ ризѣ ветъсѣ аште** ли же ни **възыметь коньць отъ неѩ** новое отъ **ветъхаего** і **горьши диръ бѫдетъ** і никътоже не **въливаетъ вина** новд **въ мѣхы вьтъхы** дште ли же ни **просадитъ вино ново** і вино **пролѣетъ** СА і **мѣси погыбнѫтъ нъ** вино новое **мѣхы** новы **вълѣти** і **бысть** мимо **ходѧштоу емоу въ сѫботы сквозѣ сѣѣниѣ і начаша оученици его пѫть творити** (Зогр. єв.).

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

Прийменник

1. На які групи за походженням поділялися прийменники старослов'янської мови?

2. Чи були обмеження на сполучення прийменників із певними відмінковими формами імен? Наведіть приклади.

3. Які прийменники сполучалися лише з однією відмінковою формою імен? Наведіть приклади.

4. Які прийменники сполучалися з двома, трьома відмінковими формами? Наведіть приклади.

5. Наведіть приклади первісних і похідних прийменників, поясніть різницю між ними.

6. Розподіліть прийменники на первісні та похідні, поясніть походження похідних прийменників: при, **подъ, близъ, връхоу, безъ, вънъ,** въ, **кромѣ,** възъ, **междоу, до,** мимо, **за, окрѫгъ,** изъ, **окрьстъ,** къ, **подлъгъ, на, противѫ,** о, **ради, объ,** сквозь, отъ, **развѣ,** съ, **оу.**

7. Прочитайте речення, перекладіть їх. Визначте, з якими відмінковими формами імен вживалися прийменники, погрупуйте їх за цим показником. Поясніть походження їх: отъ **исплън'ениѣ** его мы **вси приѩхомъ. благодѣть въз благодѣть (Зогр.** єв.). **загыбнѫ за безаконие свое** (Син. пс). **тъ бѣ близъ** илм҃д (Зогр. єв.). **изити и҃с**

храма (Зогр. єв.). **вънидє на горѫ** (Мар. єв.). **придє** же **въ градъ... искрь** вьси (Мар. єв.). **прѣтъкнеши** о **камень** (Мар. єв.). **сѣдѣаше** о **нємь народъ** (Мар. єв.). **посъл'єтъ ихъ кромѣ страны** (Мар. єв.). **изидє отъ гроба** (Асс. єв.). **сѣдѣхъ окрѫгъ тѣлесоуюю** (Супр. рук.). **идє** по морю (Мар. єв.). при **девѧтѣи годинѣ** (Зогр. єв.). **вьсь градъ изидє противѫ исви** (Зогр. єв.). СТАТИ **прѣдъ градомъ** (Мар. єв.). **сѣдѧштє прѣмо гробоу** (Мар. єв.).

8. Із наведених прикладів випишіть прийменники у дві колонки: первісні і похідні. Поясніть, з якими відмінковими формами вони поєднуються і з яких частин мови утворилися похідні: **корабль** же **бѣ посрѣдѣ моріа погрѫжаѩ сѧ влънами** (Остр. єв.). **прѣжде шести дьни пасхы** прндє **ніс въ вифаниѭ** (Сав. кн.). **не нашихъ дѣлъ** рдди. **нъ обѣта** твоего рдді (Київ. лист.). повели **ми прити къ себѣ** (Сав. кн.). **ѣко единъ** есть і **нѣстъ іного развѣ его** (Асс. єв.). **потръпи** по **мънѣ** и **въсє ти въздамъ** (Асс. єв.). **сего дѣліа нынѧчоу въ глѫбинѣ неразоумьіа** плдвааѫ (Супр. рук.). І ГА ИМА **ідѣта вь вєсь ѣже прѣмо** вдмд (Мар. єв.). **ногама прѣднима опьръ сѧ** о **стлъпъ** (Супр. рук.). і емъше и **извѣсѧ вонъ** из **винограда** (Мар. єв.). і **обрѣтостє жрѣбьць привѧзанъ** при **двьрьхъ** (Зогр. єв.). **медъ** БО **каплєтъ отъ оустьноу** жены **блѫдьны** (Супр. рук.). **въ врѣмѧ** ЖАТВЫ **рекѫ дѣлателємъ съвѧжєтє ѩ въ** СНОПЫ (Зогр. ЄВ.). ЄГО **же** ПОСТАВИ **надъ домомь своимь** (Мар. єв.). **оузрѣ** же **ісъ мъногы народы окрьстъ** севе (Мар. єв.). і **поклоньшє сѧ прѣдъ нимъ на коленоу рѫгаахѫ сѧ емоу** (Зогр. єв.). не **помьнитъ скръби** ЗА **радость** (Мар. єв.).

Сполучник і сполучне **слово**

1. На які групи за будовою поділялися сполучники старослов'янської мови? Наведіть приклади.

2. Чим відрізнялися сполучники від сполучних **слів**?

3. Які сполучники за походженням є найдавнішими? Наведіть приклади.

4. Які сполучники виражали підрядні й сурядні зв'язки у реченні? Наведіть приклади.

5. Які інші частини мови могли виконувати функції сполучників? Наведіть приклади.

6. Як утворювалися складні сполучники? Наведіть приклади.

7. Наведіть приклади повторюваних та складених сполучників.

8. Наведіть приклади сполучних слів, поясніть їх походженння.

9. Поділіть сполучники на групи за будовою: прості, складні, складені: **бо,** дште ли **оубо, ацѣ,** дд, **аште** ли дд, ИБО, **а, прѣжде даже, али,** и, **или, ли,** ддже, **да** дште, нъ, нежели, **та,** тдже, **то,** не **тъкъмо...нъ** и, ниже.

10. Прочитайте приклади, знайдіть сполучники підрядності й сурядності. Випишіть їх у дві колонки. Поясніть, які значеннєві відношення оформляли сполучники сурядності (єднальні, розділові, протиставні) у наведених прикладах: **чьто єстъ слажде свѣтъ** ли или ТЬМА (Супр. рук.). егдд **твориши пиръ.** зови **ништаѭ** (Зогр. єв.). **ѣко покрывати сѧ кораблю влънами** д ты **съпаше** (Мар. єв.). **по** чьто съ **мъздоімьци** і **грѣшьникы оучитель вашь ѣстъ** (Мар. єв.). **ꙗ** съ **тобоѭ** готовъ **есмь** і въ **тьмьницѫ** і въ съмрьть іти (Зогр. єв.). ддмь ли или не **дамь** (Мар. єв.). **ины съпасе** дли севе **не можетъ** СЪПДСТИ (Зогр. єв.). **любо въ въторѫѭ** люко **въ третиѭ стражѫ придетъ** (Сав. кн.). **гнѣваите** СА А не **съгрѣшаіте** (Син. пс). **съвѣтъ** сътворьше дрхиереи и **старьци** (Мар. єв.). ли сътворите **дрѣво добро** и плодъ его **добръ.** ли сътворите **дрѣво зъло** и **плодъ** его **золъ** (Мар. єв.). не **оупиваите сѧ винъмъ. нъ** пдче **исплъняите** СА **доухъмь** (Охр. лист.). **повѣдѣ** ли се **іѡсифоу. или паче съкрыѭ таиноѥ се** (Супр. рук.). **азъ бѣса не імамь** нъ **чьтѫ оца** моего і вы не **чьтете** мене (Остр. єв.). не **осѫждаите** ДА не **осѫждени бѫдете** (Остр. єв.). **нѣстъ оумръла.** нъ спить (Мар. єв.). остдви і се **лѣто** дон'деже **ѭ окопаѭ окръстъ** (Зогр. єв.).

11. Прочитайте приклади, знайдіть сполучники і сполучні слова, поясніть відмінність між ними: **изиде сѣѩи сѣѩтъ сѣмене своѥго** и **егда сѣіааше.** ово **паде** при **пѫти...** д **дроугоѥ паде посрѣдѣ трьниꙗ** (Остр. єв.). того **дѣлѣ** и **противѫ** нзидє **народъ ꙗко** СЛЫШДША и створьшд **се знамение** (Сав. кн.). дд егдд **оскѫдѣте. приімѫтъ** и **вы въ вѣчныѩ** кровы (Зогр. єв.). и **имъше дѣлателе рабы** его **быша а дроугыѩ оубиша** (СаВ. КН.). **съвѧзавъше и по нозѣ** и по **рѫцѣ возъмѣте** и **въврьзѣте** и въ **тьмѫ кромѣцѫнѭѭ** (Син. тр.). дште **би** вылъ **сьде** не ви МОИ **братръ оумрълъ** (Зогр. єв.). егдд **зъванъ бѫдеши на бракъ** не **сѧди прѣдьнимь мѣстѣ** (Сав. кн.). нд **мѣстѣ** идєже **лежаше** СВАТЫИ **невидимь никымьже** (Супр. рук.). и се **просвьтѣша сѧ** кости **стыѩхъ вь водѣ.** дкы и **свѣтильници** (Супр. рук.). вы **истинѫ отъ нихъ** еси. ИБО **галилѣанинъ** еси (Мар. єв.). и

прозѧбъ оусъше. зане ие имѣаше влагы (Остр. єв.). дастъ имъ власть на доусѣхъ нечистыхъ да изгонать ѩ (Остр. єв.). не трѣбоуѭтъ съдрави балиѩ нъ болѧштеи (Мар. єв.).

Частка

1. На які групи за своєю роллю у слові чи реченні поділялися частки старослов'янської мови? Наведіть приклади.

2. Прочитайте приклади, знайдіть частки, визначте їх розряд (фразові, словотворчі, формотворчі) та семантику (стверджувальні, заперечні, питальні, підсилювальні): послѣдь же посъла къ нимъ сынъ свои (Мар. єв.). повелѣ господь его да продадѧть и (Асс. єв.). чьто оубо си сѧть (Остр. єв.). ты ли еси цр҃ь іюдѣіскъ (Зогр. єв.). не хотѣаше ни очию възвести на небо (Зогр. єв.). и стоуденьць глѧбокъ ѥстъ. отъкѧдоу оубо имаши водѧ живѫ (Остр. єв.). і приглАшь і рече емоу. чьто се слышѫ о тебѣ (Зогр. єв.). і гл҃а има ідѣта вь вєсь ѣже єсть прѣмо вама і абие въходѧшта вь нѫѭ обрѧштета жрѣбецъ привѧзанъ. на нь же нѣсть не оу никътоже отъ чл҃къ вьсѣлъ (Мар. єв.). еда можетъ слѣпьць слѣпьца водити (Зогр. єв.). ДАЖДЬ МИ сиѭ водѧ. да ни жаждѧ ни прихождѧ почьрьпатъ (Остр. єв.). никотеры же рабъ не можетъ дъвама гн҃ома работати (Зогр. єв.). не подобаше ли и тебе помиловати подроуга своего. гакоже и азъ тебе помиловахъ (Сав. кн.). ни ли сихъ есте кънигъ чьли (Мар. єв.). рече оц҃оу своюмоу се колико лѣтъ работаѭ тебѣ и николиже заповѣди твоѭѩ не прѣстѫпихъ и мънѣ николиже не далъ еси козьлѧте (Остр. єв.). такожде и левѣітъ. бывъ на томьжде мѣстѣ (Асс. єв.). гл҃а емоу хоштеши ли цѣлъ быти. отъвѣща емоу недѫжь ны. еи гн҃и чл҃ка же не имамъ. да еда възмѫтитъ са вода въвръжетъ мѧ въ кѫпѣль (Мар. єв.). слышиши ли чьто си гл҃ѫтъ іс҃ же рече имъ єі (Сав. кн.). онъ же рече кръстиѩныни ли еси. она же глагола. єн кръстиѩныни ѥсмь (Супр. рук.). бьдите і молите сѧ. да не вьнидете въ напасть. дх҃ъ во бодръ. А плъть немоштьна (Асс. єв.). не оу ли не чюете ни разоумѣте окаменено ли імате срьдьце ваше (Мар. єв.). азъ же ништь єсмь і оубогъ (Син. пс.). ст҃ыи же къ нимт». да к'то ѥстъ сіи аполонъ хотѣлъ быхъ оувѣдѣти (Супр. рук.). распѧтыи нашимъ родомъ ѥда можетъ силѧ имѣти (Супр. рук.). ничєсоже ли не отъвѣштаваеши (Мар. єв.). она же отъвѣштавъши рече емоу. еи господи іво пьси подъ трапезоѭ ѣдѧтъ отъ кроу-

пиць дѣтьскъ (Зогр. єв.). **въ тъ** ЧАСТ» **пристѫпишѧ оученици къ ис҃оу гл҃ште. къто оубо** колеи есть **въ ц҃рстви небесцѣмь** (Зогр. єв.).

Вигук

1. Прочитайте приклади, знайдіть у них вигуки, зробіть висновки про особливості їх вживання та семантику: о роде **невѣрьнъ** и **развраштенъ. доколѣ бѫдѫ въ васъ** (Асс. єв.). о **толикоу вашемоу безоумию** (Супр. рук.). **ѡле мѫка смрьти** (Супр. рук.). **ѡле безоумие** (Супр. рук.). **сѣ оубо и мы възлюбьии** (Супр. рук.). **волє же чьто сътворилъ тъгда владыка тъ** (Супр. рук.). **оувы мънѣ** (Супр. рук.). горе **вамъ кънижьници** и фдрисеи (Мар. єв.). оу горе **мьнѣ окаанѣи** (Супр. рук.).

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

1. Прочитайте речення, назвіть члени речення, визначте порядок слів у реченнях старослов'янської мови (позиція підмета і присудка; узгодженого означення і означуваного слова; додатка і керуючого слова): послѣдъ же посла къ нимъ сынъ свои глагола. оусрамлѣѭтъ сѧ сына моего (Мар. єв.). чл҃вкъ единъ сътвори вечерѭ велиѭ (Мар. єв.). оуподоблѭ его мѫжеви мѫдроу. иже створи храмъ своі на камене (Сав. кн.). виноградъ прѣдастъ инѣмъ дѣлателемъ (Мар. єв.). створи своѭ храминѫ на пѣсцѣ (Сав. кн.). ч҃лкъ етеръ съхождааше отъ ерс҃ма въ ерихѫ (Асс. єв.). господині» домоу рече рабоу своемоу (Мар. єв.). и рече гъ рабоу (Мар. св.). и сьниде дождь и придѫ рѣкы и възвѣашѧ вѣтри (Сав. кн.). рєчє гь прітчѫ сіѭ чл҃коу етероу оугобьѕі сѧ нива (Асс. єв.). і пристѫпи къ немоу єдина раєыни гл҃ѭшти (Зогр. єв.).

2. У наведених прикладах знайдіть головні члени речення, визначте особливості поєднання підмета і присудка у старослов'янській мові: приде исоусъ і оученици его (Зогр. єв.). милъ ми еси народъ сь. ѣко юже три дьни присѣдѧть мьнѣ. и не имѫть чесо ѣсти (Мар. єв.). дроуѕии бо ихъ изъ далече сѫтъ пришъли (Мар. єв.). і се весь градъ ізиде противѫ ісоусови і видѣвъше и молишѧ (Зогр. єв.). весь градъ изидѫ (Мар. єв.). мъногъ народъ отъ галилєіа по немь идошѧ (Мар. єв.). братиꙗ же пристѫпивъше падоша (Супр. рук.). и бѣ вьсь градъ събралъ сѧ къ двьремъ (Зогр. єв.).

3. Прочитайте речення, знайдіть у них підмети, поясніть засоби вираження їх у старослов'янській мові: оученици идошѧ въспѧть и падѫ на земи (Сав. кн.). не трѣбоуѭтъ съдравии врача (Асс. єв.) и слышавъше десѧть начѧшѧ негодовати (Зогр. єв.). и прогнѣвавъ сѧ господь его прѣдастъ и мѫчителемъ (Асс. єв.). чл҃вкъ единъ сътвори вечерѭ велиѭ (Мар. єв.). како ты отъ мене пити

просиши (Остр. єв.). азъ же послахъ вы ЖАТЬ (Остр. ев.). коликоу наимьникъ ѻ҃ца мокго избываѭтъ хлѣби (Остр. єв.). Н ТЪ НАЧАТЬ ЛИШАТИ СѦ (Остр. ЄВ.). ПАТЬ ЖЕ БѢ ОТЪ НИХЪ БОУИ и ПАТЬ МѪДРЪ (Остр. єв.). ова оубо падошѧ при пѫти ... дроуга же пддоша на каменнихъ (Зогр. ЄВ.). ѣко видѫштє НЄ ВИДАТЬ І СЛЫШАШТЄ НЕ СЛЫШАТЬ (Зогр. ЄВ.). ходѧи вѣ» тьмѣ не вѣсть КАМО идеть (Остр. єв.). сърѣтостє и дъва бѣсъна отъ гребнштъ іхъ ІСХОДАШТА ЛЮТА зѣло (Зогр. єв.). съвѣтъ сътворишѧ вси архиєреи и старци (Зогр. єв.). і АББЬЄ сьбрашѧ сѧ мнози (Зогр. єв.). смоковьницѫ ІМҐІДШЄ етеръ въ винограде своємь възсажденѫ (Зогр. єв.). приде ѥдина отъ рабынь архикреовъ (Мар. єв.). мъноѕи богдтии вьмѣтаахѫ многа (Мар. єв.). ѣдъшніхъ же бѣ хлѣбы пѧть тысѫштъ мѫжь (Зогр. єв.). и никъто же не можаашеть отъвѣштати ємоу словесе (Зогр. єв.). блаженыи же призъвавъ слоугѫ своего ГЛАГОЛА ѥмоу (Остр. ЄВ.).

4. Прочитайте речення, знайдіть у них присудки, поясніть будову та засоби вираження їх у старослов'янській мові: и овьцѧ гласъ его слышѧть н своѩ овьцѧ глашаетъ по имени и изгонитъ ѩ (Зогр. єв.). хотѣаше своима ОЧИМА видѣти аште то ѥстъ тдко (Супр. рук.). не мати ли его нарицаетъ сѧ марие (Мар. єв.). вы веселите сѧ смѣхомъ. азъ же пѣтиѥмъ (Супр. рук.). іде къ немоу і молѣаше і дд сънидетъ і цѣлитъ сн҃а его бѣ БО оумираѩ (Зогр. єв.). чловѣкъ етеръ бѣ богатъ іже імѣаше приставьникъ і тъ оклеветанъ быстъ къ немоу (Зогр. єв.). печальна доуша моѩ ѥсть (Супр. рук.). начѧть мочити нозѣ єго слъзами и власы главы своєіа отирддшє и облобызааше нозѣ его и мазааше мѵромъ (Мар. ЄВ.). И бѣ вьсь градъ събралъ сѧ къ дврьмъ и ицѣли многы недѫжьныѩ (Зогр. єв.). азъ же ништь есмъ и оубогъ (Син. пс.).

5. Із наведених прикладів випишіть прості присудки, поясніть засоби вираження їх (форма дієслова, час, вид, спосіб, особа, число): къто оубо естъ вѣрънь рабъ и мѫдры. его же ПОСТАВИ ҃ъ надъ домомь своимъ (Мар. єв.). мънози во сѫтъ зъвании. мдло же избраныхъ (Син. тр.). рече ґ҃ъ своимъ оученикомъ. вы ѥстє свѣтъ вьсемоу мироу (Остр. єв.). и тъ отъвѣщавъ речеть. не твори ми троуда. оуже двьри затворены сѫть (Остр. єв.). и рекѫ ѥмоу бче... сътвори мѧ ѩко кдного отъ наимьникъ твоихъ (Остр. єв.). бѣ чл҃вкъ тоу и рѫка десная ємоу бѣ соуха (Мар. єв.). въ оно призъва і҃съ оученикы свОА и рече імъ. милъ ми ѥстъ народъ ѩко третиі д҃нь присѣдѧть мѧ. и не имѫтъ чесо ѩсти. и не хоцѫ ихъ не ѩдъшъ отъпоустити. за не ослабѣѭтъ на пѫти (Сав. кн.). како ты отъ мене пити

просиши (Остр. єв.). остави же водоносъ свои жєна и иде въ градъ (Остр. єв.). и абие оустрьми сѧ стадо все по брегоу въ море і оумрѣшѧ и оутопошѧ въ водахъ (Зогр. єв.). чловѣкъ бѣ домовить іже насади виноградъ і оплотомъ і огрдди і ископа въ нємь точило і съзъда въ нємъ стлъпъ (Мар. єв.). мнози ко лъжисвѣдѣтельствааахѫ НА НЬ (Супр. рук.). въ грѣсѣхъ ты родилъ сѧ еси весь. и ты ли ны оучиши (Мар. єв.). и тогда ндчьнеши съ стоудомъ послѣдьнее мѣсто дрьжати (СаВ. КН.). покажите Н нынѣ единогласьѥ ваше и покорите сѧ въкоупѣ (Супр. рук.). аште ки кылъ пророкъ вѣдѣлъ ки оубо къто и какова жена прикасаатъ са ємь (Мар.єв.). отъкѫдоу оубо нмаашн водѫ (Остр. єв.). аште отъ мира кысте выли миръ оубо своѥ любилъ кы (Остр. єв.).

6. У наведених прикладах знайдіть складені присудки, поясніть особливості їх будови: и азъ ксмь вашего племене штоуждъ же васъ дѣломъ (Супр. рук.). мнози бо сѫтъ зъванин. малю же избраныхъ (син. Тр.). блаженыи григории поставьѥнъ кыстъ патриархъ свѧтѣи кожин цръкви римьстѣи (Супр. рук.). АЗЪ ксмь хлѣбъ животьныи грѧдыи къ мънѣ не имаать въждѧдати са никъгдаже (Остр. єв.). і наоучите сѧ ОТЪ мене ѣко кротокъ есмъ и съмѣренъ срдцмъ (Мар. єв.). азъ ко есмъ старъ и жєна моѣ заматорѣвъши въ дьнехъ своихъ (Мар. єв.). бѣ же іоанъ обльченъ власы вельбѫжди (Мар.єв.). твоѣ же сѫтъ вьсѣ небесьскаѣ і землькаѣ гі (Київ. лист.). не мати ли єго нарицаєтъ сѧ маріѣ (Мар. єв.). сє мѫжи носѧще на одрѣ чл҃вка иже бѣ ослаблєнъ (Остр. єв.). ово паде при пѫти и попьрано бысть (Остр. єв.). старѣишина бѣхъ корабникомъ (Супр. рук.). виждѫ пророкъ кси ты (Остр. єв.). єда и вы хоштете оученици его выти (Мар. єв.). азъ ксмь свѣтъ вьсемоу мироу (Остр. єв.). печальна доуша моѧ ѥсть (Сав. кн.). да видѧщеи слѣпи бѫдѫть (Остр. єв.). свѣдѣтельство мое нѣстъ істинъно (Зогр. єв.).

7. У наведених прикладах знайдіть присудки, визначте особливості їх вираження у старослов'янській мові та специфіку поєднання їх із підметом: идѣта въ вьсь гаже естъ прѣмо вама (Сав. кн.). пришьдъше поклониша сѧ емоу глѫште вь істинѫ сн҃ъ ЕЖИ еси (Зогр. єв.). пилатъ приимъ водѫ оумы рѫцѣ прѣдъ народомъ. гл҃ѧ неповиненъ есмь. отъ кръве сего прАвьдьникА (Зогр. єв.). поздѣ же бывъшю пристѫпишѧ кь немоу оученици его гл҃ѫште поусто естъ мѣсто (Зогр. єв.). н азъ ѥсмь вашего племене штоуждь же вдсь дѣломъ (Супр. рук.). бѫди ми помоштьникъ (Син. пс.). не вы бо есте гл҃ѫштеі. нъ дх҃ъ оц҃а вашего

гл҃ми въ васъ (Зогр. єв.). иє ѥвкоже ѣшѧо҃ци ВАШИ мдн'нж і оумрѣшѧ ѣдѧи хлѣбъ сь живъ бѫдетъ въ вѣкъ (Асс. єв.). бѣахѫ же ѥдини отъ кънижьникъ тоу сѣдѧше (Остр. єв.). и се бѫдеши МЛЬЧА Н не могы проглаголати (Остр. єв.). елико СА прикоснѫшѧ ЕМЬ (Зогр. єв.). вьсь народъ бѣшѧ при мори (Мар. єв.). се есть кръвь моѣ (Зогр. єв.). и молишѧ вьсь народъ ОБЛАСТИ ѢерѢесиньскыѩ отити ОТЬ нихъ (Сав. кн.). къто сѫтъ братриѣ моѣ (Зогр.єв.). рекошѧ же къ нѥмоу братиꙗ ѥго (Остр. єв.).

8. Прочитайте і перекладіть речення. У наведених прикладах виділіть головні члени речення, визначте будову та способи морфологічного вираження їх: и въскричавъше иже бѣахѫ въ кораби призъвашѧ КОрДБЛА НА помоштиꙗ имъ ПрИТИ (Супр. РУК.). ДА ѥгда отънемогѫ то безъ осѫждениꙗ бѫдѫ (Супр. рук.). многъ народъ отъ галилеѩ по немъ идошА (Зогр. єв.). се есть царъ июдеискъ (Сав. кн.). они же оумлъчашѧ и приимъ и исцѣли и. и отъпоусти и и отъвѣщавъ къ нимъ рече котораго васъ осълъ или волъ въ стѫденьць въпадеть и не абиѥ истрьгнеть ѥго. въ дьнь сѫботьныи и не възмогошѧ ѥмоу отъвѣщати кт» семоу гла҃ше же (Остр. єв.). ТОГДА шедъ єдінъ отъ обою НА ДЕСАТЕ нарицаемы ІЮДА іскариотъ. къ архіереомъ рече чьто хоштете ми ДАТИ (Зб. Кл.). братиꙗ же вьса пристѫпивъше падошѧ (Супр. рук.). въставъ възьми одръ твои і иди въ домъ твои (Остр. єв.). свѣтильникъ тѣлоу естъ око. Аѱє оубо око твое естъ просто. все тѣло твоє просто естъ аще ли око твое лѫкаво естъ. все тѣло твое тьмно есть (Сав. кн.). дзь ѥсмь хлѣбъ животьныи грѧдыи къ мънѣ не имаать възалъкати СА Н вѣроуѧи вь мѧ не имаать въждѧдати СА никъгдаже (Остр. єв.). аште речемъ отъ ч҃кь боѣахѫ сѧ людии вьси БО имѣахѫ иоана ѣко п҃рка (Мар. єв.). седмь БО ихъ имѣшѧ ѭ женѫ (Мар. єв.).

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Означення

1. Прочитайте речення, знайдіть у них означення. Визначте, які з них узгоджені, а які — неузгоджені. З'ясуйте морфологічне вираження їх.

даждь ми достоинѫѭ чьсть имѣниꙗ (Асс. єв.). выше того есть ЗАКОНА тѣлеснаго (Супр. рук.). слышатъ прѣмѫдрости СОЛОМОНА (Зогр. єв.). въ оно врѣмѧ законьникь приде (Асс. єв.). ицѣле отьрокь его въ тъ часъ (Асс. єв.).

и варити НА ономъ полоу (Зогр. єв.). съвѣдѣтельство всѣмъ АЗЫКОМЪ (Зогр. єв.). и егдд приближи сѧ къ горѣелеоньсцѣ посъла дъвд отъ оученикъ своихъ (Мар. єв.). тако без милости лѣвѫѭ рѫкѫ къ огню придѣѧ трьпѣаше донелиже оудове рѫчьныихъ пръстъ изгорѣвъше отъпадошѧ (Супр. рук.). иди братє даждъ ѥмоу блюдъ ть (Супр. рук.). и въврьгнѫ ѩ въ пещь огньнѫ (Зогр. єв.). по приключаю же иереи етеръ съхождааше пѫтемъ тѣмь (Асс. єв.). приде въ градъ самареискъ (Остр. єв.). бѣ же далече отъ нею стадо свинні много пасомо (Зогр. єв.). онъ же въставъ запрѣти вѣтроу івлъненню водъноумоу и оулеже і бысть тишина (Мар. єв.). ѿсъ видѣ же и единѫ въдовицѫ оубогѫ (Зогр. єв.). овьцѧ моѩ ГЛАСА моего слоушаѭтъ (Мар. єв.). и вьзѫшѧ ізбытъкы оукроухъ ѫ. кошьниць (Зогр. єв.). егда же придетъ онъ дхъ истинъныи (Мар. єв.). дѣланите не брашьно гыбнѫщее. нъ брашьно прѣбываѭщее въ животѣ (Асс. єв.). и КАКО понесетъ марию огнь божьства твоего (Супр. рук.). въ патое на десѧте лѣто владычьства тиберіѣ кесарѣ обладаѭштоу понтьскоумоу пилатоу июдѣеѭ і четвръторовластъвоуѭштоу галилѣеѭ иродоу (Мар. єв.). гласъ въпиѭштааго въ поустыни оуготовАите пѫть гнь правы творите стьзѧ его. вьсѣка дьбрь исплънитъ сѧ. и вьсѣка горд и хлъмъ смъѣритъ сѧ і бѫдѫтъ стръпътънаѣ въ правѣ і острии въ пѫти ГЛАДЪКЫ (Мар. єв.). каѣ есть заповѣдь пръва вьсѣхъ (Мар. єв.). изиде вѣсть си по всеи земи тоі (Зогр. єв.). бысть въ дьни ирода цра иоудеиска (Остр. єв.). бѣ свѣтъ истиньныи иже просвѣщаѥ всѧкого ЧЛКА (Остр. єв.). іштѧдинѣ єхидънова. къто съказа вамъ бѣжати отъ грѧдѫштааго гнѣва. сътворите оубо плоды достоины покдднню (Мар. єв.).

2. Прочитайте, знайдіть короткі прикметники, визначте синтаксичну функцію їх: въ чрѣвѣ китовѣ (Зогр. єв.). и даѧхѫ ѥмоу пити оцьтъно вино (Остр. єв.). и възложишА НА нь съплетъше трьновъ вѣнець (Остр. єв.). понеже сътвористе единоумоу отъ сихъ малыхъ братръ моихъ мьнъшихъ (Мар. єв.). прнде въ страны дальманоуфаньскы (Зогр. єв.). чьто иштете жывдго съ мрътвымн (Сав. кн.). изиди ѩдро на распѫтиѣ и стъгны града и ништѧѩ н бѣдьныѩ и храмьныѩ и слѣпыѩ въведи сѣмо (Мар. єв.). чловѣкъ нѣкыи стъвори вечерѫ великѫ (Остр. єв.). ВИДА же вѣтры крѣпкы оубоѣ сѧ (Зогр. єв.). къ рабє непорочьнѣ посланъ бысть свободь отъ грѣха (Супр. рук.). бысть гладъ крѣпокъ НА странѣ тои (Остр. єв.).

3. Прочитайте речення, знайдіть присвійні прикметники, визначте засоби вираження приналежності їх у старослов'янській мові, порівняйте із сучасними українськими: МОЛИТВА ништнааго (Син. пс). приближивъше же сѧ къ домоу ст҃ааго оударишѧ въ двьри (Супр. рук.). придѫ въ домъ симоновъ и аньдрѣовъ... тъшта же симонова лежааше огнемъ ЖЕТОМА (Зогр. єв.). рѫкѫ СВАТАААГО (Супр. рук.). ПЛАСА дъшти иродиѣдина по срѣдѣ (Мар. єв.). бѣ бо тоу стѫденьць иꙗковль (Остр. св.). обрѣтохомъ іс҃а сн҃а иосифова (Сав. кн.). петръ же идѣаше по немь издалеча до двора архиереова (Остр. єв.). придетъ господинъ рдЕА того (Мар. єв.). ГЛАВЫ иоана кръстителꙗ (Мар. єв.). призъвашѧ родителꙗ того прозьрѣвъшааго (Мар.єв.). пришедъше раби господиноу (Зогр. єв.). рѫка грѣшъніча да не подвіжітъ мене (Син. пс). иоанъ имѣаше ризѫ своѭ ѿ власъ вельбѫждь (Асс. єв.). ѣкоже бо въ дьни ноевы тако бѫдетъ і въ дьни СНА чс҃кааго (Мар. єв.). А дроугъ женихов стоѭ и послоушаѭ его (Мар. єв.). сні оубо богъ слово небесьнок. . . . . сн҃ъ. . . . кстъ . . . . . мѫдрость отьча . . . . . рук.). бысть ѣко оуслыша елизаветъ цѣлование мдрнино (Зогр. єв.). приближи сѧ къ вратомъ града (Асс. єв.). съпаси МА отъ оустъ львовъ (СИН. пс.). се чловѣкъ ѣдъца и винопица дроугъ мытаремъ и грѣшьникомъ (Мар. єв.).

4. Прочитайте, у наведених прикладах знайдіть неузгоджені означення: нъ ѣко прахъ егоже възмѣтаетъ вѣтръ отъ ліца землѭ (Син. пс.). вы же сътвористе и врътъпъ разбоиникомъ (Зогр. єв.). приде же и вьзѧтъ тѣло ісоусово (Зогр. єв.). молите сѧ оубо гн҃оу жѧтвѣ (Зогр. ЄВ.). И поѣсьѧ вьсь плодъ землѭ ихъ (Син. пс.). посъла рабъ свои в годъ вєчєрА решти зъванымъ (Мар. єв.). егда же приближи СА врѣмѧ плодомъ посъла рабы своѭ къ делателемъ (Мар. єв.). пришедъше же раби господина рѣшѧ емоу (Мар. єв.). тоу бѫдетъ ПЛАЧЬ и скръжътъ зѫбомъ (Сав. кн.). сѣ бысть въ главѫ ѭтълоу (Мар. єв.).

Додаток

1. Прочитайте, у наведених прикладах знайдіть додатки, визначте спосіб їх вираження: посъла и на села своꙗ пастъ свинии (Остр. єв.). и простьръ рѫкѫ своѭ на оученикы СВОІА (Зогр. ЄВ.). чловѣкъ бѣ домовитъ иже насади виноградъ и оплотомъ и огради и ископа въ немъ точило и създд въ немъ стлъпъ (Мар. єв.). вино ново въ мѣхы новы вливаѭтъ (Мар. єв.). приде видѣти гроба (Мар. єв.). никомоуже отъ чловѣкъ да не творите ПАКОСТИ (Супр. рук.).

А ты гнѣва своемоу братроу. не можеши отъпоустити (Зб. Кл.). възложи рѫцѣ на очи его (Зогр. єв.). і ВЄДОША исд къ архиєреоу каіфѣ і сънидж сѧ къ немоу вси дрхиєрєі і старьци і кънижьници (Зогр. єв.). да єгда възмѫтитъ сѧ водд въвръжетъ мѧ въ кѫпѣль (Мар. єв.). вьзьми одръ твои и ходи. въпросишѧ же и както есть чкъ рекы тебѣ вьзьми одръ твои и ходи ісцѣлѣвы же не вѣдѣаше кто естъ (Мар. єв.). и далъ ти БЫ ВОДЖ живѫ гл҃а кмоу жена м҃ ни почрьпальника имаши (Остр. єв.). и облѣкошѧ и въ багрѧницѫ и възложишѧ нд нь съплетъше трьновь вѣньць (Остр. єв.). ХОДА же при мори галилеісцѣмь видѣ симона і андрѣа брата того снмонд (Зогр. єв.).

2. У поданих прикладах визначте синтаксичну функцію іменних частин у формі родового та знахідного відмінків при перехідних дієсловах: въкоуси винд бывъшааго отъ воды (Зогр. єв.). и приде иштѧ плода на неи (Зогр. ЄВ.). въ врѣмѧ оно ишьдъшоу ніс҃ови нд землѭ гадариньскѫ. сърѣте и мѫжь нѣкыи отъ града. иже имѣ бѣсы отъ лѣтъ мъногъ (Остр. єв.). овьцѧ моѧ ГЛАСА моего слоушаѭтъ (Мар. єв.). котораго же отъ васъ о҃ць выпросить сн҃ъ СВОИ хлѣба. еда камень ПОДАСТЬ кмоу (Остр. СВ.). не имамъ къде събрати плодъ моихъ (Сав. кн.). и рече къ нимъ. както отъ васъ имать дроугъ. идеть къ нкмоу полоуноци (Остр. єв.). не достоитъ тебѣ имѣти жены филипа братра своего (Мар. єв.). рыдаахѫ же ВСИ І ПЛАКДАХѪ же СА еѧ (Сав. кн.). медъ во каплетъ отъ оустьноу жены блѫдьны (Супр. рук.). сѣдоста ОБА гасти хлѣбъ (Супр. рук.). вь вѣкы прогнѣваеши сѧ на ны (Син. пс.). очі моі изнеможете отъ ніштеты (Син. пс.). видѣті сілѫ твоѭ и славѫ твоѭ (Син. пс). единъ отъ васъ прѣдастъ мѧ (Зогр. єв.). дзъ же постдвленъ есмъ ц҃ръ отъ него (Син. пс). оутаити сѧ хоштж силъ небесъскыихъ (Супр. рук.). да единъ чкъ оумьретъ зд люди (Асс. єв.). въложи пръсты своѧ въ оуши его (Мар. єв.). і прѣтѣшѧ всѫ стрднж тѫ (Мар. єв.). къ г҃оу молитвж сътворж зд вы (Супр. рук.). мазаахѫ олеемъ мъногы неджжъны (Мар. єв.). и посълании бѣахѫ отъ фарисѣи (Мар. єв.). не надѣита сѧ избѣжати рѫкоу моюю (Супр. рук.). отъвръже сѧ потрѣбъ миръскыихъ (Супр. рук.). и приде ИШТА ПЛОДА НА неи (Зогр. єв.).

3. Поясніть граматичне значення давального відмінка у наведених прикладах: гл҃аше же и҃с къ вѣровавъшимъ въ нь іюдеомъ (Остр. єв.). не прѣдаждь звѣремъ д҃ша ісповѣдаѭштѭ сѧ тебѣ (СИН. ПС.). ГРАДЖШТДГО къ мънѣ не іжденж вънъ (Зогр. єв.). посъланъ бысть къ дѣвици (Супр. рук.). онд же ишедъши рече къ матери своеи

(Мар. єв.). отпоуштаѭтъ ти сѧ грѣси твои (Зогр. єв.). кънигы въдастъ слоузѣ (Асс. єв.). доухъ свѧтыи ничтоже не бесѣдоуютъ къ мьнѣ (Супр. рук.). подобаетъ сыноу чс҃коумоу много пострадати (Зогр. єв.). посълавъ оусѣкнѫ иоана вь темьници і принѣсѧ главѫ его на мисѣ и дашѧ дѣвици (Мар. єв.). въ оно ч҃къ етеръ приде къ ис҃ви именемь диръ... и пддъ прі ногоу ис҃воу молѣаше и въ домъ свои вънітї (Асс. єв.). дште не съгрѣшитъ къ тебѣ братръ твои (Остр. єв.). и ставъ ні҃съ възгласи га и рече чьто хощета ДА сътворѭ вама. гл҃аста ѥмоу. т҃ да отврьзета сѧ очи наю (Остр. єв.). і възбранихомъ ємоу ѣко не послѣдова намъ (Мар. єв.). плѣвѣлъ нѫждитесѧ пшеница мьнимъ выти. образъмь оубо къ пшеници оуподоблѣѭ сѧ (Хіл. ур.). положѫ врагъ твои» подъножию ногама твоима (Мар. єв.). егда іродъ рождьствоу своємоу вечерѭ творѣаше кънѧземъ своімъ і тысѫштьникомъ (Зогр. єв.).

4. Визначте граматичне значення орудного відмінка у наведених прикладах: принесошѧ ємоу ослабленъ жилами. нд одрѣ лежѫшть (Зогр. єв.). аггелъ съ дѣвами глаголетъ понеже къ женѣ ГЛАГОЛА змиѩ (Супр. рук.). плештемд своіма осѣнитъ ТА (Син. пс.). единъ отъ воинъ копиемь ємоу ребра проводе (Мар. єв.). оу тебе сътворѫ пасхѫ съ оученикы своими (Зогр. єв.). сльзами омочі нозѣ мої і власы своїми отьре (Зогр. єв.). ты огрдди море пѣсъкомъ (Син. пс.). великыи іѡсифъ плдкдвъ сѧ. прозьрѫ пророчьскыимь окомъ (Супр. рук.). обѣма рѫкама ѥго имъша за обѣ полѣ ризьнѣи. и закрываѭшта обнаженик скок (Супр. рук.). приїдете же тѣло іс҃во і овисте е ризами съ ароматы ѣкоже обычаи єсть іюдѣомъ погрѣівати (Асс. єв.). иде отъ тѫдоу въ странѫ близъ поустыни і тоу живѣаше съ оученикы своими (Мар. єв.).

Обставина

1. У наведених прикладах знайдіть обставини, визначте їх розряд та спосіб вираження: двие въходѧшта вь нѫѭ обрѧштета жрѣбецъ привѧзанъ (Мар. єв.). они же ишедъше проповѣдѣшѧ въсѫдѣ (Мар. єв.). бысть нѣкыи отъшълъцъ вь веснѣѣмь градѣ (Супр. рук.). ископа вь немь точило и съзъда кь немь стлъпъ (Мар. єв.). петръ же вьнѣ сѣдѣаше на дворѣ (Зогр. єв.). и ицѣлѣ отрокъ томь часѣ (Мар. єв.). и идетъ къ немоу полоуношти и речетъ ємоу (Мар. єв.). доидетъ мѣста того (Супр. рук.). ТАКО и вы вьнѣѫдоу оубо авлѣвате сѧ ч҃лвкомъ праведьни (Зогр. єв.). нѣстъ ми льзѣ инамо ити развѣ сьде (Супр.

рук.). **въистинѫ** отъ **нихъ** еси (Мар. єв.). приведи **ми** сынъ **твои сѣмо** (Асс. єв.). и искони **мѫжескъ** полъ и **женескъ сътворилъ** есть (Мар. єв.). чьто **оубо** ВЛАДЫКА **добрѣ рабе благыи** рече (Супр. рук.). прилежно молитвѫ **богови приношааше** (Супр. рук.). **въста** скоро и **иде къ нѥмоу** (Остр. єв.). онъ же **въставъ поѧтъ отроча** и **матерь ѥго ноштиѭ** и отиде **въ єгип'тъ** (Остр. єв.). трьми **дьньми создати ѩ** (Мар. єв.). и **ставъши** ЗАДИ при **ногоу** его (Мар. єв.).

2. Прочитайте, знайдіть обставини місця і часу, поясніть засоби вираження їх: и не по **мнозѣхъ дънехъ. сьбьравъ вьсе мьніи сн҃ъ** отиде **на странѫ далече** (Асс. єв.). **поимъше** же кго **воини** ВЄДОША нддъ **брѣгъ рѣкы** (Супр. рук.). нъ вьсе то подъ **нозѣ** подъложивъ **прѣштениѥ съ вьзвитиимъ сьмѣсивъ** (Супр. рук.). **вьзиде** нд **горѫ помолитиъ сѧ** (Сав. кн.). **се ѕвѣзда ѩже відѣшѧ** НА **въстоцѣ идѣаше прѣдъ німі** (Остр. єв.). по **въсръсновенні** его **вънидоша въ ст҃ы градъ** (Зогр. єв.). по **словесехъ сихъ** (Зогр. єв.). по **томь г҃ла томѣ** принеси **пръста** твоего **сѣмо** (Мар. єв.). і ВЄДОША і до **връхоу** горы (Асе. єв.). и **идѫ** етери **отъ насъ къ гробоу** (Зогр. єв.). **ишъдъшю** же **ємоу прѣдъ врата** (Сав. кн.). не **въ ѥдьномь мѣстѣ сѧ затворьше нъ въ многа мѣстѣ сѧ затворьше нъ въ многа мѣста сѫште** (Супр. рук.). **петръ** же **идѣаше** по немь **издалече** до **двора архиереовА** (Мар. єв.). не **въходѧи двьрьми въ дворъ овьчии** ТАТЬ есть и **разбоиникъ** А **въходѧи** двьрми **пастырь естъ овцамъ** (Зогр. єв.).

3. У наведених прикладах визначте синтаксичну функцію відмінків іменників, порівняйте їх з сучасними формами: **милосрьдовавъ** ЖЄ НЙС **прикоснѫ** СА **очию има** (Остр. ЄВ.). **каѩ** БО **бѣ бѣда словомъ исъхнѫти** СМОКВИ (Супр. рук.). по **чьто съ мъитари** и **грѣшьникы ѣстъ оучитель вашь** (АСС. ЄВ.). **Н ВЬСЬ народъ искааше прикасати СА ѥмь** (Остр. єв.). онъ же **запрѣштъ імъ повелѣ никомоуже** не **г҃лати сего рекъ ѣко подобаатъ сн҃оу чл҃коумоу много** пострадати і **искоушеноу** выти (Зогр. єв.). етери **же отъ стоѩштиихъ тоу слышавъше г҃лахѫ ѣко ілиѭ зоветъ** (Зогр. єв.). се **приближи сѧ година** и **сн҃ъ ч҃лскъ прѣдаетъ сѧ** вт» **рѫцѣ грѣшьникомъ** (Сав. кн.). **ізиде въ горѫ молити сѧ** и **бѣОБ** ношть въ **молитвѣ** (Мар. єв.). рече **г҃ъ** притьчѫ **сиѭ подобьно кстъ цр҃ствиѥ небеснок. десѧти дѣвъ ѩже приимъшѧ свѣтильникы своѩ. изидошѧ** противѫ **женихоу** и **невѣстѣ** (Остр. єв.). онъ же влдстыѫ **повелѣ** рекъ **имъ. никомоуже** отъ **чловѣкъ** дд не творите ПАКОСТИ (Супр. рук.). **приде** же і **никодимъ пришьды** къ **іс҃ви ноштиѭ** (Зогр. єв.). **бьдите оубо** не **вѣсте** во КОГДА **г҃ъ домоу придетъ.** вечеръ

ли въ полоуношти. ли въ кокотоглашеніе ли ютро (Мар. єв.). вь день слъньце не ожежетъ тебе. ни лоуна ношті́ѭ (Син. пс). єгдд же родить отроча къ томоу не помьнитъ скръби за радость (Мар. єв.).

ДАВАЛЬНИЙ САМОСТІЙНИЙ ВІДМІНОК

1. Поясніть, з яких елементів складався давальний самостійний зворот. Якими сучасними українськими формами він перекладається?

2. У наведених прикладах знайдіть давальний самостійний зворот, поясніть особливості вираження його у старослов'янській мові, перекладіть сучасними формами: въ оно врѣмѧ приходѧщю і ѿ γ въ странѫгадариньскѫ сърѣте і мѫжь единъ (Сав. кн.). наченъшю же емоу сътѧзати сѧ о словеси. привѣсѧ емоу длъжникъ єдині» длъженъ тъмоѭ талантъ. не имѫштоу же емоу чесо въздати. повелѣ господь его да продадѧтъ и. и женѫ его и чада и въсе елико имѣаше и отъдаті (Асс. єв.). і минѫвъшю часоу пристѫпьше къ немоу оученици его (Зогр. єв.). ютроу же бывъшю съвѣтъ сътворишѧ вси архиереи і стр҃ци (Зогр. єв.). слънцю въсиѣвъшю присвадѫ зане не імѣхѫ корениѣі исъхошѧ (Зогр. єв.). тъгда повелѣ затворити и вь тьмници. многомъ же дьнемь минѫвъшемъ сѫштоу кмоу вь тьмници. въ полоуношти пришъдъшоу кнѧзоу. изведенъ быстъ пакы блаженыи иринеи и различъны мѫкы сътрьпѣвъ... отъвѣшта... не приобрѧштѫ сьмрьти... жизнь приимѫ (Супр. рук.). иждивъшю же кмоу вьса. бысть гладъ крѣпъкъ на странѣ тон. и начѧтъ лишати сѧ (Остр. єв.). въ врѣмѧ оно исходѧщоу ісоу отъ иерихона по немъ и ИДОША народи мънози (Остр. єв.). исоусоу рождьшоу сѧ въ вифлѣеми иоудеистѣи вт» дьни ирода ц҃ра се влъсви отъ въстока придошА въ иерслимъ (Остр. єв.). ішьдъшю же емоу ВЪ врата. оузрѣ И дроугаѣ. І гл҃а емоу тоу І СЬ бѣ ЧѢЪ СЪ іс҃омь назарѣниномъ (Зогр. ЄВ.). І сѫштоу петрови низоу НА дворѣ. приде ЄДИНА отъ рабынь архиереовъ (Мар. єв.).

3. Прочитайте, перекладіть сучасною українською мовою, поясніть особливості перекладу: съпѧштемъ же чловѣкомъ приде врагъ его (Зогр. єв.). се изиде сѣѩи да сѣетъ. сѣѭштюмоу овд оубо падошѧ при пѫти (Зогр. єв.). кште же кмоу далече сѫщоу оузрѣ и оц҃ь его (Остр. єв.). не имѫштоу же емоу чесо въздати повелѣ господь его да продадѧтъ и (Асс. єв.). идѫштемъ же имъ коупитъ приде женихъ (Зогр. єв.). єште емоу глаголѭштю къ народомъ

се МАТИ і братриѣ его стоѣхѫ вьнѣ (Зогр. єв.). наченъшю же емоу сътѧзати сѧ о словеси. привѣсѧ емоу длъжникъ единъ (Мар. єв.). мѫдѧштю же женихоу вьдрѣмашѧ сѧ всѧ и съпаахѫ (Зогр. єв.). и бѫдѫтъ знамениѣ въ слъньци н лоунѣ и ѕвѣздахъ издыхаѭштемъ чл҃кмъ ѡтъ страха (Асс. єв.). толико же ѥмоу зъла нанесъшоу ни кд'ного гласа испоусти (Супр. рук.). ѣдѫштемъ же имъ приимъ и҃с хлѣбъ і бл҃гвивъ прѣломи (Зогр. єв.). оутроу же бывъшꙋ придоста нечьстива га мѫчителѧ (Супр. рук.). не имѫштоу же месо ВЪЗДАТИ повелѣ господь его да продадѧтъ и (Асс. єв.). і вълѣзъшема іма въ корабь. прѣста вѣтръ (Зогр. єв.). многоу же часоу минѫвъшоу и ношти оуже прѣполовѧшти сѧ не прѣстанѣѣше тлъкѫшти н великомъ гласомъ вьпиѭшти (Супр. РУК.). ПО вьсѧ дьни сѫщоу ми съ вами въ цр҃кви не пострѣсте рѫкы НА мѧ (Остр. єв.).

ВИРАЖЕННЯЗАПЕРЕЧЕННЯ

1. Поясніть засоби вираження заперечення у старослов'янській мові, порівняйте їх аналогічними засобами сучасної української мови.

2. Поясніть, яке заперечення називається подвійним. Знайдіть приклади подвійного заперечення у наведених реченнях: и никъто же не даѩаше ѥмоу (Остр. єв.). ни ГЛАСА его никъде же слышасте (Остр. єв.). без него ничьто же не бысть (Остр. єв.). никъто же плода сънѣждь (Зогр. ЄВ.). не отъпоуститъ СА емоу НИ ВЪ сь вѣкъ ни въ бѫдѫштии (Мар. єв.). і ніктоже възиде н҃бо. тъкмо съшеды с и҃ксе (Мар. єв.). і абие въходѧшта вь нѫѭ обрѧштета жрѣбецъ привѧзанъ. на н҃ь же нѣстъ не оу никтоже отъ ч҃къ вьсѣлъ (Мар. єв.). се колико лѣтъ работаѭ тебѣ и николиже заповѣди твоѭ не прѣстѫпихъ и мънѣ николиже не далъ еси козьлѧте. ДА съ дроугы моими възвеселилъ сѧ быхъ (Остр. єв.). вес притъчА ничьтоже глаше къ нимъ (Зогр. єв.). не вѣсте дьне ни ЧАСА (Остр. єв.). онъ же ни слышати того хотА гор'ко въздыхнѫвъ рече (Супр. рук.). никого же не оклеветахъ ни завидѣхъ никомоу же ни разгнѣвахъ сѧ НА КОГО НИ НА МАЛА НИ НА ВЄЛНКА (Ізб. Св.).

3. Прочитайте речення, перекладіть їх сучасною українською мовою. Знайдіть у них заперечення і порівняйте з сучасними формами: они же рѣшѧ хощеши ли дд шьдъша възберемъ ѫ. онъ же рече. ни (Остр. єв.). и отъвѣштавъши МАТИ ѥго рече: ни (Остр. єв.). вънемлѣте милостынѭ вашеѭ не творити прѣдъ ч҃кы да видимы бѫдете. аще ли ны мьзды не ИМАЄТЄ отъ о҃ца вашего (Остр.

єв.). онъ же гла імъ. азъ есмь не боіте сѧ (Асс. єв.). і никъто же възиде небо. тъкмо съшеды съ небсе (Мар. єв.). ѣко единъ єсть і нѣстъ іного развѣ его (Мар. єв.). ба никътоже не видѣ. николиже (Зогр. єв.). ник'тоже възможетъ помошти вама (Супр. рук.). ни рече почто гако нѣстъ ми повелѣно (Супр. рук.). съкрываіте себѣ съкровишта на небсе ідеже ни чръвь ни тьлѣтьлитъ ідеже ни татие подъкопаѭтъ ни краджтъ (Зогр. єв.). никътоже дадѣше емоу (Асс. єв.). дръжаахѫ і даби не ошьлъ отъ нихъ (Зогр. єв.). не по многоу же пристѫпьше стоѭштеи рѣшѧ петрови (Зогр. єв.). аште ли не отъпоущтаєте чл҃комъ съгрѣшени ихъ. ни отьць вашь отъпоуститъ съгрѣшении вашихъ (Сав. кн.). ѣко ѣзвьни съпешті въ гробѣхъ іхъже нѣсі помѣнѫлъ кътомоу (син. пс.). тогда ісповѣмъ імъ ѣко николиже знахъ васъ (Зогр. єв.).

ТИПИ ПРОСТИХ РЕЧЕНЬ

1. Прочитайте, визначте тип простих речень за такими характеристиками:

- мета висловлення (розповідне, питальне, спонукальне, окличне);
- структура (односкладне, двоскладне);
- наявність другорядних членів речення (непоширене, поширене).

гі не добро ли сѣмѧ сѣѭлъ еси на селѣ твоемъ (Зогр. єв.). не хотѣаше ни очи възвести нд небо (Зогр. єв.). і въпроси ікемонъ гл҃ѧ ты ли еси ц҃рь іюдѣіскъ. і҃с же рече емоу ты гл҃еши егда нд нь гла҃хѫ архиереи і старьци (Зогр. єв.). і рече емоу ис҃ БЛЮДИ никомоуже не повѣждь (Сав. кн.). се третиє літо отънелиже прихождѫ. иштѧ плода нд смоковьници сен (Зогр. єв.). въ оно врѣмѧ законникъ етеръ пріде къ и҃соу искоушаѭ и гл҃ѧ. оучітелю чьто сьтворь животд вѣчнааго наслѣдоуѭ (Асс. єв.). пристѫпи къ немоу единд рабыни гл҃ѫшти і ты бѣсъ к҃омъ галилѣіскымъ (Зогр. єв.). не азъ ли ТА видѣхъ въ градѣ (Сав. кн.). мати твоѣ і братрьѣ твоі вьнѣ стоѭтъ (Зогр. єв.). глагола имъ. чъто стоите сьде весь день праздьни (Мар. єв.). да наплънитъ сѧ домъ мои (Зогр. єв.). оу горе мнѣ гако жилиште ѥсмь диѧволе (Супр. рук.). отъкѫдоу пришла ѥси сімо кого ли иштеши (Супр. рук.). рече же господинъ рабоу. изиди на пѫти И халѫгы. И оубѣди вънити (Асс. єв.). начьнъ оутопати и възъпи гл҃ѧ ѿ спси мѧ (Остр. єв.). онѣмъ не дано есть імѫштюмоу во ДАСТЬ сѧ і избѫдетъ емоу (Зогр. єв.).

такъ бѫдетъ і родоу семоу лѫкавъноумоу (Зогр. єв.). мытдре ли тако творѧтъ (Зогр. єв.). полоуношти же въпль вы: се женихъ грѧдетъ (Зогр. єв.). и ГЛАГОЛА имъ чии есть образъ сь и напсание они же рѣшѧ емоу кесаревъ (Зогр. єв.). изнесѣте одеждѫ прьвѫѭ и облѣцѣте и (Остр. єв.). что же видиши сѫчець въ оцѣ братра твоего д бръвъна еже естъ в оцѣ твоемь не чюеши (Мар. єв.).

2. Прочитайте і перекладіть речення українською мовою, визначте типи односкладних речень, назвіть у них головні члени речення: ни вьливаѭтъ вина новы въ мѣхы ветъхы (Мар. єв.). не подобааше ЛИ И тѣбѣ ПОМИЛОВДТИ клеврѣта твоего (Асс. єв.). житиѥ прѣпрость отьца иоднд (Супр. руК.). егда зъванъ бѫдеши на бракъ не сѧди на прѣдьнимъ мѣстѣ (Сав. кн.). въ иероусалимѣ ѥсть мѣсто идеже кланѧти сѧ подобаѥть (Остр. єв.). възвеселити же сѧ и въздрадовати подобааше ꙗко братъ сь мрьтвъ бѣ и оживе (Остр. єв.). и рече имъ ꙗко тако писано есть и тдко подобааше пострдддти (Остр. єв.). село коупихъ и имамь нѫждѫ изити и видѣти е (Мар. єв.). ѣко оубо събираѭтъ плѣвелы і огнемь съжизаѭтъ (Мар. єв.). ст҃аго іѡана златооустааго слово нд благовѣштаниѥ Богородици (Супр. рук.). ТДКО БѪДЕТЪ И РОДОУ СЕМОУ ЛѪКАВЪНОУМОУ (Зогр. єв.). быстъ же въ единъ отъ дънеі (Зогр. єв.). сътвористе единомоу отъ сихъ малыхъ братръ моихъ мьньшихъ (Мар. єв.). и҃са не бысть тоу. ни оученикъ его (Мар. єв.). тдко во подобаетъ намъ исплънити всакѫ правдѫ (Сав. кн.). егда молиши сѧ не бѫди (АКО и лицемѣри (Сав. кн.). слышасте ѣко речено быс. око за око и зѫбъ зд зѫбъ (Мар. єв.). оци НАШИ ѣсѧ маннѫ въ поустыни. ѣко же есть писано (Асс. єв.). аще възможьно ѥсть. да мимо идеть отъ мене чдшд си (Остр. єв.). и не бѣ има ЧАДА (Остр. єв.). прѣданъ иматъ выти сынъ чл҃вчь въ рѫцѣ чл҃вкомъ (Остр. єв.). достоино ли ксть дати кинсъ кесареви или ни (Остр. єв.). оуне ксть ѥдиноумоу чл҃ку оумрѣти ЗА люди (Остр. єв.).

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

1. Прочитайте речення, перекладіть їх, визначте будову. Складні речення поділіть на частини, схарактеризуйте тип складного речення та засоби поєднання його частин: лисы ѣзвины имѫтъ и ПТИЦА НЄВЄСЬСКЫІА гнѣзда д сынъ чловѣчьскъ не иматъ къде главы подъклонити (Мар. єв.). исоусъ же рече имъ нє трѣбоуѭтъ отити дадите имъ вы ѣсти (Зогр. єв.). и пришедъ исоусъ въ

домъ петровъ видѣ тъштѫ его лежаштѫ огнемъ жегомѫ н прикоснѫ са ржца кіа н остави ѭ огнь н въста н слоужаше емоу (Мар. єв.). азъ оубо крьстихъ вы водоѭ. а тъ крьститъ вы доухомъ свѧтыімъ (Зогр. єв.). і никътоже не рече чесо іштешн ілн чьто глеши съ неѭ (Мар. єв.). еште малю врѣмѧ съ вами єсмь. і идѫ къ посълавъшюемоу мѧ (Зогр. єв.). і не НА лице зьриши. нъ въ істинж пжти бжію оучиши (Зогр. єв.). възьмъ одръ своі. изиде прѣдъ всѣми и дивлѣхѫ. сѧ вси (Сав. кн.). и прѣломь ДАСТЬ оученикомъ хлѣбы. А оученици народомъ (Сав. кн.). ли сътворите дрѣво добро і плодъ его добръ. ли сътворите дрѣво зъло і плодъ его зълъ (Асс. єв.). не вы мене избьрасте. нъ азъ избьрахъ вы (Остр. єв.). виноградъ чѧкъ насади. і огради и оплотомь. і ископа томило и созъда стлъпъ (Мар. єв.). ова оубо падоша при пѫти и придошѧ птица небесьскыѩ и позобашѧ ѩ (Мар. єв.). и сънидє дождь и придѫ рѣкы и вьзвѣашѧ вѣтри и нападѫ НА храминѫ тѫ и не ПАДЄ сѧ (Мар. єв.). приде женихъ и готовыѩ вьнидѫ съ нимъ НА бракъ и затворены бышѧ двьри (Зогр. ЄВ.). ДЗЪ ВА имамь мѫчити ДА никътоже възложетъ помошти вама (Супр. рук.). инъ кєть сѣѩи и инъ кєть жьнѩи (Остр. єв.).

2. Прочитайте речення, визначте тип відношення між частинами та засоби їх зв'язку. Проаналізуйте вживання сполучників, з'ясуйте, чи могли сполучники сурядності вживатися для поєднання частин підрядних речень: а бы сьде былъ не бы оумръльъ братъ наю (Супр. рук.). А бы не былъ влъхвъ. и насъ вы огньтъ пожеглъ (Супр. рук.). и мънѣ николиже не ддлъ еси козьлѧте дд съ дроугы моими възвеселилъ сѧ быхъ (Остр. єв.). и въ огнь въвьрже и въ водѫ дд БЫ погоубилъ и (Остр. єв.). мджи ми срьдьце на дльзѣ. да ми престанетъ одръжаштиѩ ма болѣзнь (Супр. рук.).

3. У наведених прикладах визначте тип підрядних речень зі сполучником ѩко (ѣко): дддите намъ отъ олѣѣ ВАШЄГО ѣко свѣтильници наши оугаснѫтъ (Зогр. єв). сь ли есть сынъ ВАW егоже вы глаголете ѣко слѣпъ сѧ роди (Зогр. ЄВ.). и възьрѣвъшѧ видѣшѧ ѣко отъваленъ бѣ камень (Мар. єв.). видѣвъ же народъ и ісъ милосрдва о нихъ ѣко бѣахѫ съмАтени и отъвръжени (Зогр. єв.). вѣдѣаше во гако ЗАВИСТИ ради прѣдашѧ и (Остр. єв.). онъ же рече ѥмоу ѩко братъ твои приде (Остр. єв.). съвѣтъ сътворишА архиереи и старьци НА ніса ѩко оубити и (Остр. єв.). прослави сна твоѥго дд и снъ твои прославитъ тѧ ѩко же ДАШЬ ѥмоу кси ВЛАСТЬ (Остр. єв.). сѣ же зракъ ѥго гакд мълъниии и одѣниѥ ѥго бѣло гако снѣгъ (Остр. єв.). маринѣ

же ꙗко приде... емоу на ногоу (Зогр. єв.). чьто сътворѭ ѣко гъ мої отьемлетъ строенье домоу отъ мене (Зогр. єв.). сърѣтосте и дъва бѣсъна. отъ гробиштъ іхъ ісходѧшта люта ѕѣло. ѣко неможааше ник'тоже минѫти пѫтемь тѣмь (Зогр. єв.). влъны же въливаахѫ са въ ладиѭ ѣко оуже погрѧзнѫти хотѣаше (Мар. єв.). азъ же тебе глѭ ꙗко ты єси петръ (Остр. єв.).

4. Прочитайте речення, перекладіть, визначте будову їх. У складнопідрядних реченнях виділіть головні та підрядні частини, тип підрядних речень, засоби їх приєднання до головних: того дѣльма стени. того плачи. поне и самъ господь нашъ того плака (Супр. рук.). въпрашааше и аште чьто видитъ (Зогр. єв.). ґи аште ты єси. повели ми прити къ тебѣ по водамъ (Зогр. єв.). і пришедъ къ неи ничесоже не обрѣте на неи тъкмо листвие не бѣ бо врѣмѧ смокъвамъ (Мар. єв.). бѫди тебѣ ѣкоже хоштеши (Зогр. єв.). тоу прѣбываіте. дондеже ізидете отъ тѫдѣ (Мар. єв.). вы истиноу отъ нихъ єси. ибо галилѣанинъ еси (Мар. єв.). излѣзи и СТАВИ ѩ въ малѣ. донелиже съвръшенок приметъ ицѣленьк старьць (Супр. рук.). бѫдетъ бо тъгда скръбъ велика ѣко же нѣсть была ѡтъ начала всего мира достѣле (Асс. єв.). се третие лѣто отънелиже прихождѫ ІШТА ПЛОДА (Зогр. єв.). оученици бо кго ошьли бѣахѫ въ градъ брашьно коупѧтъ (Остр. єв.). и се жена въ градѣ. ꙗже бѣ грѣшьница (Остр. єв.). подъпалити кмоу чрѣво и ребра. доньдеже плъть кмоу ако воскъ съжежена бывъши рестечетъ сѧ (Супр. рук.). радость бѫдетъ на небесе о единомь грѣшницѣ каѭштн сѧ неже о девѧти десѧтъ І О ДЄВАТИ правьдьникъ (Мар. єв.). дъвѣ жрътвѣ. въ тъ вечеръ дѣашета са. понєжє і спсенье глѭ. жївымъ і мрътвымъ бываше (Зб. Кл.). і іди елико ИМАШИ продаждь і даждь ништиімъ (Зогр. єв.). аште видиши осла врага твоего падъша подъ брѣменемъ не миноуи (Супр. рук.). видиши ли сьѭ женѫ гаже незъвана придє къ НАМЪ (Супр. рук.). въсхотѣхъ събьрати чада твоѣ ѣкоже събраатъ кокотъ птенъца своѭ (Мар. єв.). не оубоите сѧ оубо мнозѣхъ птиць лоучьше єстє вы (Зогр. єв.). толма же безвожьнин ти меташѧ каменик на правьдьника донелѣже наплъниша пештерѫ каменнꙗ (Супр. рук.).

5. Прочитайте і перекладіть складнопідрядні речення, визначте різновиди підрядних речень:

- з відносними займенниками иже, ꙗже, кже: бѣ свѣтъ истиньныи иже просвѣщаеть всякого чл҃ка (Остр. єв.). иже хощеть по мънѣ ити ДА отъвьржеть СА СЄБЄ (Остр. єв.). хлѣбъ бо нже азъ дамъ плъть моꙗ кєсть (Остр. єв.).

чловѣкъ бѣ ДОМОВИТЬ иже **насади виноградъ** (Мар. єв.). **идѣта** въ вьсь **ѣже** есть **прѣмо вама** (Зогр. єв.). **подобьно естъ зрьноу горюшноу еже вьзьмъ чловѣкъ вьсѣѣ** нд **селѣ** свокмь (Зогр. єв.). **чкъ етеръ съхождааше отъ ерс̃лима** вь **ерихѫ** и **въ разбоиникы вьпаде** иже **съвлъкъше** и и **ѣзвы възложьше на** нь отідж (Асс. єв.);

зі сполучниками во, ИБО, **оубо**, понеже, **зане**, имьжє: трость ко не **пишеть** САМА (Остр. єв.). **въ истинѫ** оть **нихъ** кси **ибо галилеи** кси (Остр. єв.). и **прозѧбъ оусъше зане не имѣаше влагы** (Остр. єв.). **слъньцю же въсиѣвъшю присвѧдѫ зане** не **імѣхѫ корениѣ** і **исъхошѧ** (Зогр. єв.). **посѣци ѭ оубо въскѫѭ** и **землѭ опражнѣтъ** (Зогр. єв.). весь **длъгъ** твои **отъпоустихъ тебѣ понеже оумоли мѧ** (Асс. єв.). **архиереі** же **приемъше сърєбро рѣшѧ не достоино естъ въложити** его въ **карванъ** понеже **цѣна кръве естъ** (Зогр. єв.);

зі сполучниками дште, ели: **Аѱє к'то бѣдоѭ оукрадетъ. сънѣдъно чьто .к.** денъ ДА **покаєтъ сѧ** (Син. тр.). **аще** не **вѣдѣлъ господинъ храмоу въ кѫѭ стражѫ** ТАТЬ **придеть бъдѣлъ оубо** вы (Остр. єв.). **сътворить плодъ аще** ли же нє **посѣчеши ѭ** (Остр. єв.). **аште възможьно естъ** ДА мимо **идетъ** оть мене **чаша** си (Мар. єв.);

зі сполучниками **егда, доньдеже**, донелиже, **донелѣже: егда званъ бѫдеши** НА **бракъ** НЄ САДИ НА **прѣдьниимь мѣстѣ** (Сав. кн.). **егда** же **приближи сѧ врѣмѧ плодомъ посъла рабы своѩ къ дѣлателемъ прѩти** плоды его (Мар. єв.). **вънемлѣте** жє **себѣ еда** КОГДА **отѧготѣѭтъ срдца** ВАША (Остр. єв.). **егда же с̃нъ твои съ издѣдъи твоѥ имѣниѥ съ любодѣицами приде закла кмоу тельць питомыи** (Остр. єв.). не **мимоидетъ родъ сь дондеже вьсѧ** си **бѫдѫтъ** (Остр. єв.). и **ероусалимъ бѫдетъ** попирдемъ **ѩзыкы доньдеже съконьчаѭтъ** СА **врѣмена ѩзыкъ** (Мар. єв.). **толма** же **безбожьнии ти меташа каменеѥ на** прдвъдьннкд **донелѣже наплъниша пештерѫ камениѩ** (Супр. рук.).

6. Прочитайте речення. Випишіть окремо складносурядні і складнопідрядні речення, підкресліть засоби зв'язку їх частин, виділіть головні члени. У складнопідрядних визначте тип підрядних речень: **аште** к'то **мъздѫ вьзъметъ** оть **кого.** ПОСТИСА зд нь. **аще** веды се **сътворилъ естъ.** ДА **алъчетъ за сѧ. елико** и **за одного.** і **еже естъ вьзѧлъ.** ДА ДАСТЬ **нищиимъ** (Син. тр.). и **сънидe дъждь.** и придж **рѣкы.** и **вьзвѣашѧ вѣтри.** и потькж СА **храминѣ тоі** и пдде. и **бѣ разорение** еі вєлие **зѣло** (Сав. кн.). д **дроузии оученици корабицьмь** ПрИДЖ **не бешѧ бо далече** ОТЬ ЗЄМЛА

(Мар.єв.). они же оть нихъ хотѣахѫ ѧти і нъ никтоже не възложи нл нь рѫкѫ (Сав. кн.). се трѫсъ великъ бысть въ мори. ѣко покрывати сѧ кораблю влънами (Мар.єв.). егда же прозѧбе трава і плодъ сътвори. тъгда ави сѧ і плѣвелъ (Зогр. єв.). чкъ етеръ бѣ богатъ. іже імѣаше приставьникъ (Зогр. єв.). онъ же не хотѣаше. нь ведъ і въсади вь тьмьницѫ. доньдеже въздастъ вь длъгъ свої (Сав. кн.). НЕО н земьꙗ мимо идетъ. д словеса моꙗ не мимо идѫтъ (Сав. кн.). и еже аште пріиждівеши. азъ еда възвраштѫ сѧ въздамъ ті (Асс. єв.). помилуи мѧ и прими. дд не бѫдѫ звѣрьми изѣдена (Супр. рук.). рьці ми. како подобаше створіті лоучъшъ (Зб. Кл.). и желааше насытити чрѣво своє отъ рожьць. ꙗже ѣдѣахѫ свиниꙗ (Остр. єв.). братъ же шедъ сътвори ꙗкоже повелѣ ѥмоу григории. и ддстъ маломошти .з. златицъ. и отиде (Супр. рук.). вѣдѣахъ ТА ꙗко жестокъ єси чкъ жьнєши иде же нѣси сѣꙗлъ. и събиракши оудоу же не расточивъ (Остр. єв.). нъ вода ꙗже ддмь ѥмоу. бѫдетъ въ нѥмь источьникъ воды истѣкаѭщаѭ въ животъ вѣчьны (Остр. єв.). вьсе клико ихъ приде прѣжде мене. татиѥ сѫтъ и разбоиници (Остр. єв.). повѣждь ми что ти ѥстъ (Супр. рук.). разоумѣшѧ во ѣко къ нимъ рече притъчѫ (Мар. єв.). аште и не дастъ ємоу въставъ зднє есть дроугъ ємоу нъ за безочъство его въставъ дастъ емоу елико трѣбоуоутъ (Мар. єв.). ТАКО вез милости лѣвѫѭ рѫкѫ къ огню придѣѧ трыпѣаше. донелиже оудове рѫчьныихъ пръстъ изгорѣвъше отъпадошѧ (Супр. рук.).

ЗАСОБИ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОЇ МОВИ

1. Поясніть особливості передачі чужої мови у старослов'янській мові. Чи вживалися інші форми, крім прямої мови, такі, як непряма, невласне пряма мова?

2. У наведених прикладах знайдіть пряму мову, встановіть дієслова мовлення у словах автора, які передують прямій мові: тъгда отъвѣшташѧ етериі отъ кънижьникъ і фарисѣи глѭште. оучителю хоштемь оть тебе зндмение видѣти. ѡнъ же отъвѣштавъ рече імь. рОДЬ лѫкавъ і любодѣи. знамениѣ іштетъ і знамениѣ не ДАСТЬ сѧ емоу (Зогр. єв.). молѭ ТА імѣі мѧ отърекъша сѧ (Зогр. єв.). пристѫпишѧ кь немоу. оученици его глѭште. поусто естъ мѣсто. і ГОДИНА минѫ юже. отьпоусти народы. да шьдъше вь ближьньаѧ градьца КОуПАТЬ брашьна себѣ. нс же рєчє імь. не трѣбоуѭтъ отити. дадите імь вы ѣсти. они же

глаша емоу. не імамъ сьде тъкмо д҃. хлѣбъ і в҃. рыбѣ (Зогр. єв.). і ѣдѫштемъ імъ рече. ѣко единъ отъ васъ прѣдастъ мѧ. і скръбѧште зѣло начаша гаѧги емоу. единъ кождо іхъ. едд азъ есмь т҃. ѡнъ же отъвѣштавъ рече. омочивыі съ мъноѭ въ солило ржкж. тъ мѧ прѣдастъ (Зогр. єв.). і азъ глѭ вамъ просите и дасть сѧ вамъ іштите и обрѧщете (Мар. єв.).

3. З наведеного тексту окремо випишіть конструкції з прямою і непрямою мовою, перекладіть українською мовою, поясніть особливості передачі чужої мови у наведених прикладах: рече бо ѣко бжіи сн҃ъ есмь (Зогр. єв.). і пакы отъвръже сѧ сь клѧтвоѭ ѣко не знаѭ чл҃ка (Зогр. єв.). молѭ ТА імѣі мѧ отрекъша сѧ (Зогр. єв.). она же ндвджденд материѭ своеѭ даждь ми рєчє сьде нд мисѣ главѫ ноднд кръстителѣ (Мар. єв.). рьцѣте зъванымъ. се обѣдъ мои оуготовахъ (Син. тр.). и рече имъ идѣте (Сав. кн.). і гд҃ імд ідѣта въ вьсь. иже есть прѣмо вдмд (Зогр. єв.). онъ же отъвѣштавъ рече. ѣко вамъ дано естъ разоумѣти. о нѣмъ не дано есть (Мар. єв.). мышлѣаше вь себѣ глѧ чьто сътворѭ ѣко не імамь къде събирати плодъ моіхъ (Зогр. єв.). глагола ки ніс҃оусъ даждь ми пити (Остр. єв.). петръ глагола кмоу ты еси Христосъ (Остр. єв.). рече же етеръ къ немоу мт҃ти твоѣ і братриѣ твоѣ. вьнѣ стоѧтъ хотѧште глати къ тебѣ онъ же отъвѣштавъ рече къ глѭштоумоу. къто есть мати моѣ... і простьръ ржкѫ своѭ нд оученикы своѧ рєчє. сє мати моѣ і братриѣ моѣ (Зогр. єв.). і въпрашаахѫ народи глѭште. чьто оубо сътворимъ. отъвѣштавъ же гл҃а имъ. імѣѩи дъвѣ ризѣ да подасть неимѫштоумоу і имѣѩи брашьна такожде да творить (Мар. єв). глѭ вамъ. ѣко слоушаѩи словесе моего и вѣрѫ емлѧ посълавъшюмоу мѧ. іматъ живота вѣчънааго. і на сждъ нє приде ть (Мар. єв.). и рече кмоу. иди оумыи сѧ въ кѫпѣли силоуамьстѣ кже съказакть сѧ посъланъ шьдъ же и оумы сѧ и приде вида сѫсѣди же и иже и бѣахѫ видѣли прѣжде ꙗко слѣпъ бѣ гл҃аахѫ не сь ли кєть сѣдѧи и просА. дроузии же гл҃аахѫ подобьнъ кмоу кєтъ онъ же гл҃аше гако азъ кємь. гл҃аахѫ же кмоу како ти сѧ отьврьзостА очи отъвѣща онъ и рече чл҃вкъ... брьник сьтворн и помаза очи мои. и рече ми иди въ кѫпель силоуамлѭ и оумыи сѧ. шьдъ же и оумывъ сѧ прозьрѣхъ рекошА же кмоу. къто сь кєть. гл҃а не вѣмь (Остр. єв.). тъгда начать ротити са и клати сѧ ѣко не знаѭ чл҃ка (Зогр. єв.).

ПРАВИЛА ЧИТАННЯ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ТЕКСТІВ

Сучасне читання старослов'янських текстів є досить умовним, оскільки немає єдиної загальноприйнятої вимови окремих графем. Учені не можуть з повною достовірністю кваліфікувати особливості звучання фонем, які функціонували у старослов'янській мові, проте існує загальноприйнята традиція, якої слід дотримуватися.

Основні правила старослов'янської орфоепії:

у старослов'янській мові голосні звуки слід вимовляти однаково виразно, незалежно від позиції у слові — наголошеної чи ненаголошеної;

літери ь, ъ (редуковані голосні) старослов'янської мови, перебуваючи у сильній позиції, позначали короткі голосні звуки: ь ("єрь") передавала короткий звук [*ě*], схожий на перший голосний у російському слові *белизна,* а ъ ("єр") — короткий голосний [*ŏ*], як в українському слові *боротьба.*

У слабкій позиції вони не мали фонетичного вияву й уживалися лише для штучного відкриття складів.

Сильна позиція редукованих голосних :

а) під наголосом — шьпътъ;

б) перед складом з редукованим у слабкій позиції — сънъ;

Слабка позиція:

а) в абсолютному кінці слова — дьнь;

б) перед складом з голосним повного творення — дъва;

в) перед складом з редукованим у сильній позиції — въздъхъ.

Позиція редукованих у слові визначається, починаючи з кінця слова.

У сполученнях ръ, лъ, рь, ль складотворчим міг виступати сонорний. Сполученням, у яких складотворчим був сонорний, у сучасних східнослов'янських словах-відповідниках аналогом буде зворотний порядок елементів, тобто голосний стоїть перед сонорним: грълo — горло; врьхъ — верх.

Літери ѫ ("юс великий") і ꙋ ("ук") позначали різні звуки: ѫ [ρ], а tf [у]. При цьому "ук" міг писатися двома способами — як лігатура оу і як tf. Пізніше ѫ перейшов у звук [у], збігшись з давнім голосним [у], що зумовило сплутування цих літер, якого припускалися переписувачі: доубъ, дꙋбъ замість дѫбъ. Тому

для нормалізації вживання цих літер у пізніших пам'ятках ѫ взагалі не писався, лігатура оу вживалася тільки на початку слова (оутро), а ꙋ — у середині чи кінці слова (рꙋка, несꙋ).

Літери А ("юс малий") та га ("аз йотований") теж позначали різні звуки: "юс малий" передавав *[ę],* а "аз йотований" — звук [а] після м'якого приголосного (земла) або сполучення [äа] (ласно) подібно до літери *я* сучасної української мови. Пізніше "юс малий" став вимовлятися як звук [а] після м'якого приголосного і тому переписувачі сплутували літери ѧ і га. У пізніших пам'ятках для чіткого розмежування цих літер га стали писати на початку слова (лаость), а ѧ — в середині та кінці слова (МАСО, НМА) незалежно від того, яка літера (А, ла) стояла в цій позиції у ранніх пам'ятках. Виняток становило розрізнення значень слів з різними літерами: слово газыкъ мало значення "язик, орган мовлення", а слово ѧзыкъ мало значення "народ, нація".

Літера ѣ у старослов'янській мові передавала звук, схожий на перший голосний звук у слові *свято,* тобто такий же звук, як і літера ꙗ. Це підтверджується тим, що у глаголиці була одна літера, яка писалася в усіх словах, де в кирилиці стояли літери ѣ чи ꙗ. Подібне звучання колишнього ѣ збереглося нині у деяких словах болгарської мови (під наголосом перед твердим приголосним): *бряг, свят* — ст.-сл. брѣгъ, свѣтъ.

Йотовані голосні ю, га, ѥ, ꙗ, ѩ вживалися за тим же принципом, що й у сучасній українській мові *ю, я, є* — вони могли передавати голосні *у, а, е* після попереднього пом'якшеного приголосного або сполучення [*jу*],[*ja*], *[Je].*

Звук [о] позначався двома літерами: о ("он") і w ("от" — гр. "омега"_, які вживалися досить довільно. Прийменник "від" пишеться ѿ.

Літера v ("іжиця") могла позначати приголосний *[в]* після літер а, е (лаѵръ, еѵаггелие), а в інших позиціях — голосний [z] (муро, моѵсей).

Літери ѳ ("фіта"), ѱ ("псі"), ѯ ("ксі") вживалися лише у словах, запозичених з грецької мови, і вимовлялися ВІДПОВІДНО ЯК *[ф],* [пс], *[КС]* (ѳеодоръ, самѱонъ, алеѯандръ). Інколи літера ѳ могла передавати звук [т] (назареѳъ).

СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКІ ТЕКСТИ

З Савиної книги

Савина книга — кириличне євангеліє апракос, віднайдене І. Срезневським і назване так ним через приписку на 49 ст. **поп сава ѱалъ**. Деякі дослідники датують його X ст. Наводиться за хрестоматією Ст. Стоянова і М. Янакієва[1].

рече **гь притъчѧсиѭ.** ПОДОЕЬНО есть **цр҃ствие** не҃кое **чл҃коу цр҃ю. иже изколи съвѣщати слово съ рабы своіми. зачънъшю** же **емоу сърицати слово.** приведе **сѧ емоу единъ длъжъникъ тьмѣ таланьтъ.** и не **имѫщю емоу что въздати. повѣлѣ емоу гь** проддти СА. и **женѫ** и все **имѣние свое. падъ же рабъ онъ кланѣаше сѧ емоу. гл҃ѧ ги҃ потръпи о мнѣ.** и все ти **въздамь. милосрьдовавъ** же **гь раба того. отъпоусти і и длъгъ отъдастъ емоу. и шъдъ рабъ тъ обрѣте** единого **отъ подрꙋгъ своихъ.** иже **бе длъжънъ емоу .р҃. мъпѣнѧзъ. и имъ. его биѩше. и гл҃а въздаждъ ми имьже еси длъжънъ. падъ** же **подроугъ онъ молѣше** і гл҃А. **потрьпи** о **мнѣ** и **въздамъ** ти. **онъ** же не **хотѣше. нъ ведъ** і **въсади вь тьмницѫ. доньдеже въздастъ** всь **длъгъ свої. видѣвъше же подроузи его бываѭщаѩ съжалишѧ си зѣло. н пришъдъше съказашѧ** геи его. **вса бывъшаѩ тогда призъвавъ** его **гь гл҃а емоу. рабе лѫкавы. въсь длъгъ твої оставихъ тебѣ понеже моли ма. не подобаше ли и тебе помнловатн подроуга своего.** гакоже и **азъ** ТЄЕЄ **помиловахъ.** и **прогнѣвавъ сѧ гь** его. **прѣдастъ** і **мѫчительмъ. доньдеже въздастъ всь длъгь свої. такоже и о҃ць мої н҃бскы створить вамъ. аще не** отвдсте **къждо братоу своемоу отъ ср҃дць вашихъ прѣгрѣшенні аминъ.**

(Матфей, XVIII, 23—25)

[1] *Стоянов Ст., Янакиев М.* Старобългарски език: Текстове и речник. — Софія, 1972.

З Ассеманійового євангелія

Глаголичне євангеліє апракос, назване на честь графа Ассемані, який вивіз його з Ієрусалима. З 1736 р. зберігається у Ватиканській бібліотеці, тому його часто називають ще Ватиканським євангелієм. Написане у другій половині X — на початку XI ст. Наводиться за хрестоматією Ст. Стоянова і М. Янакієва.

въ оно прішед ѿсъ въ домъ петровъ и видѣ тъштѫ его лежѧщѫ огнемъ жегомѫ. н прикоснѫ сѧ рѫцѣ еѩ. н остави ѭгнь н въста н служааше емоу. поздѣ же бывъшю прівѣсѧ кь немоу бѣсъныи многы. н изгна словом доухы н въсѧ неджжьныѩ ицѣлі. да събѫдетъ сѧ реченое исаиемъ прѿромъ глѿемъ. ть неджгыи НАША пріѩтъ н болѣзни понесе. оузьрѣвъ же ѿсъ многь народъ окръстъ себе повелѣ иті на онъ полъ. и пріступлъ едінъ отъ кънижьнікъ рече емоу. оучителю идѫ по тебѣ ѣмже коліждо идеши. и гл҃ емоу ѿсъ. лисі ѣзвины имѫтъ н пьтицѧ нбсныѩ гнѣзда. с҃нъ чл҃чь не иматъ къде главы подъклониті. доугы же отъ оученикъ рече емоу. гі повели мі прѣжде нтн и погреті ѻ҃ца моего. ѿсъ же гл҃а емоу. по мьнѣ иді и оставі мрътвъиѩ погрети своѩ мрътвьцѧ. и вълѣзьшю емоу въ корабъ. по немъ идѫ оученици его.

(Матфей, VIII, 14—23)

З Маріїнського євангелія

Глаголичне четвероєвангеліє назване Маріїнським тому, що до 1845 р. зберігалося у монастирі св. Богородиці Марії на горі Афон. Написане в XI ст. у Македонії, нині зберігається в Державній бібліотеці у Москві. Наводиться за хрестоматією М. Каринського[1].

Текст 1

вьсякъ оубо иже слышить словеса моѣ си н творить ѣ. оуподоблѭ н мѫжьѭ мѫдроу. нже созъда храминѫ своѭ на камене. ї сьниде дождь н придѫ рѣкы н вьзвѣаша врѣтри. ї нападѫ на. храминѫ тѫ. н не паде сѧ основана во бѣ НА камене. и вьсѣкъ слышѧи словеса моѣ си н не творАН ихъ. оуподобитъ СА мѫжѫ боуѭ. їже созъда своѭ храминѫ на пѣсцѣ. н сьнндє дождь н придѫ рѣкы н възвѣашѧ вѣтри н опьрѣшѧ сѧ храминѣ тои. і паде сѧ. І бе разроушение еѩ велие ѕѣло.

(Матфей, VII, 24—27)

[1] *Каринскій Н.* Хрестоматія по древне-церковно-славянскому и русскому языкамъ. — СПб., 1904. — Ч. 1.

Текст 2

ПОДОБНО ЕСТЪ ЦЕРСТВИЕ НЕБЕСКОЕ ЧЛВКОУ ДОМОВИТОУ. иже изиде КОУПЬНО VТРО НАЬЖТЬ ДѢЛАТЕЛЬ ВИНОГРАДОУ СВОЕМОУ. СЪВѢЩАВЪ ЖЕ СЬ ДѢЛАТЕЛЬЫ ПО ПѢНЯЗОУ НА ДЕНЬ. ПОСЬЛА ІА въ ВИНОГДЪ СВОИ. и ИШЕДЪ ВЪ ТРЕТИЮ ГОДИНЮ. ВИДѢ ННЫ НА ТРЬЖИЦИ СТОЬЮШТА ПРАЗЪДНЫ і ТѢМЪ РЕЧЕ ИДѢТЕ и ВЫ ВЪ ВИНОГРАДЪ МОИ. І ЕЖЕ БЮДЕТЪ ПРАВЬДА ДАМЪ ВАМЪ. ОНИ ЖЕ ИДЮ. ПАКЫ ЖЕ ИШЕДЪ ВТ» ШЕСТЮЮ ГОДНЮ И ВЪ ДЕВЯТЮЮ годинЮ СЪТВОРИ ТАКОЖДЕ. ВЪ ЕДИНЮЮ же НА десете годинЮ ИШЕДЪ. ОБРѢТЕ ДРОУГЫЮ СТОЬЮШТА ПРАЗДЬНЫ. І ГЛА ИМЪ ЧЬТО СТОИТЕ СЬДЕ ВЕСЬ ДЕНЬ ПРАЗДЬНИ. І ГЛАШЮ ЕМОУ ѢКО НИКЪТОЖЕ НАСЪ НЕ ПОЬЯТЬ. ГЛА ИМЪ ИДѢТИ И ВЫ ВЪ ВИНОГРАДЪ МОИ Ї ЕЖЕ БЮДЕТЪ ПРАВЪДА ПРИИМЕТЕ. ВЕЧЕРОУ ЖЕ БЫ(ВЬ)ШЮ. ГЛА ГНЬ ВИНОГРАДА КЪ ПРИСТАВЬНИКОУ СВОЕМОУ. ПРИЗОВИ ДѢЛАТЕЛЮ. Ї ДАЖДЬ ИМЪ МЬЗДЮ ЕАЧЕНЬ ОТЪ ПОСЛѢДНИИХЪ ДО ПРЬВЫИХЪ. ПРИШЕДЬШЕ же ВЪ ЕДИНЮЮ НА ДЕСЯТЕ ГОДИНЮ. ПРИЬЮСЮ ПО ПѢНЯЗЮ. Ї ПРИШЕДЪШЕ ПРЬВИИ МЬНѢАХЮ СА ВЮШТЕ ПРИЬЯТИ. Ї ПРИЬЮСЬЮ ПО ПѢНЯЗОУ. ПРИЕМЪШЕ ЖЕ РЪПЪТААХЮ НА ГНЪ ГЛЮШТЕ. КАКО СЫА ПОСЛѢДЬНЮЮ ЕДИНЪ ЧАСЪ СЪТВОРЬША Ї РАВЬНЫ НАМЪ СЪТВОРИЛЪ ЬЮ ЕСИ. ПОНЕСЬШЕИМЪ ТЮГОТЮ ДЬНЕ И ВАРЬ ОНЪ же ОТЪВѢШТАВЪ РЕЧЕ ЕДИНОМОУ ИХЪ ДРОУЖЕ НЕ ОБИЖДЮ ТЕЕЕ. НЕ ПО ПѢНЯЗОУ ЛИ СЬВѢШТАХЪ СЬ ТОБОЮ. ВЪЗЬМИ СВОЕ И ИДИ. ХОШТЮ. АШТЕ ОКО ТВОЕ ЛЖКАВО ЕСТЬ. ѢКО АЗЪ БЛАГЬ есмь...

(Матфей, XX, 1—15}

Текст 3

се же ВѢДИТЕ. ѢКО АЩЕ БИ ВѢДѢЛЪ ГНЪ ХРАМА. ВЪ КЮЮ СТРАЖЮ ТАТЬ придеть. БЬДѢЛЪ ОУБО БИ Ї не БИ ОСТАВИЛЪ ПОДЬРЪТИ ХРАМА своего. ...кто ОУБО ЕСТЬ ВѢРЪНЫЪ РАБЪ и МЮДРЫ. ЕГО ЖЕ ПОСТАВИ ГНЬ НАДЪ ДОМОМЬ СВОИМЬ. ДА ДАСТЬ имъ вь ВРѢМЮ ПИШТЮ ИХЪ. БЛАЖЕНЪ РАБЪ тъ. егоже пришедъ ГНЪ СВОИ ОБРЮШТЕТЪ ТАКО ТВОРЮШТА. АМИНЬ ГЛЮ ВАМЪ. ѢКО НАДЬ ВЬСѢМЬ ИМѢНИЕМЬ ПОСТАВИТЪЫ И. АШТЕ ЛИ РЕЧЕТЬ ЗЬЛЫ РАБЪ ВЪ СРЬДЦИ СВОЕМЬ. ВЬСБИТЬ МОИ ГНЪ ПРИТИ. Ї НАЧЬНЕТЪ БИТИ КЛЕВРѢТЫ СВОІА. ѢСТИ ЖЕ И ПИТИ СЬ ПИѢНИЦАМИ. придеть ГНЪ РАБА ТОГО ВЪ ДЕНЬ ВЪ НЬЖЕ НЕ ЧАЕТЪ. Ї ВЪ ЧАСЬ ВЪ НЬЖЕ НЕ ВѢСТЪ. Ї ПРОТЕШЕТЪ і ПОЛЪМА. Ї ЧАСТЬ ЕГО СЬ VПОКРИТЪЫ положить тоу ЕЖДЕТЬ ПЛАЧЬ и ск(р)жетъ зѫбомъ...

(Матфей, XXIV, 43, 45—51)

Текст 4

Чл҃къ единъ съхождааше отъ не҃ма въ ерихѫ. ї разбоинъıкы въпаде. иже и съвлъкъше и. и ѣзвъı възложъше отидѫ. оставльше елѣ живъ сѫштъ. по приключаю же иереи единъ сьхожддде пѫтемь тѣмь. ї видѣвъ і мимо иде. такожде же и левъ ѣнитъ. бывъ(въ) нд томь мѣстѣ пришедъ и видѣвъ і мимо иде. самарѣнинъ же единъ грѧдъı приде надъ нь҃ї видѣвъ і милосрдва. ї пристѫпь оказа строупъı его възливаѭ олѣи и вино. въсаждъ же и на свои скотъ приведе и въ гостиницѫ. ї прилежа емъ ї нд оутрьни ишедъ изьмь дъва пѣнѧза дастъ гостиньникоу. ї рече емоу прилежи емь. ї еже аште приждивеши. азъ егдд възвраштѫ сѧ въздамь ти.

(Лука, X, 30—35)

Текст 5

і рече къ нимъ къто отъ васъ иматъ дроугъ. ї идетъ къ немоу полуношти ї речетъ емоу дроуже даждь ми въ заимъ три хлѣбы. їде дроугъ ми приде съ пѫти къ мьнѣ. ї не имамъ чесо положити прѣдъ нимъ. ї отт» из ѫтръждѫ отъвѣштавъ речетт» не твори ми троудъ. юже двьри затворены сѫтъ. ї дѣти моꙗ съ мъноѭ на ложи сѫтъ. не могѫ въстати дати тебѣ. гл҃ѭ вамъ аште и не дасть емоу въставъ зане есть дроугъ емоу нъ за безочъство его въставъ дастъ емоу елико трѣбоуоутъ. ї азъ гл҃ѭ вамъ. прОСИТе и не дастъ СА вамъ. їштите и ОБрАШТете тльцѣте и отвръзетъ СА вдмт». вьсѣкъ ко просѧи приемлетъ. ї иштѧи обрѣтаатъ. ї тлъкѫщоумоу отвръзетт» сѧ.

(Лука, XI, 5—10)

Текст 6

чл҃вкъ единъ сътвори вечерѭ. и зъва мъногы. и посъла рабъ свои въ годъ вечерА. решти зъванъıмъ грѧдѣте. ТІКО оуже ГОТОВА сѫтъ вьсѣ ї ндчАСА въкоупъ отърицати СА вьси. пръвъı рече емоу. село коупихъ и имамъ нѫждѫ изити и видѣти е. молѭ ТА имѣи МА отърочъна. и дроугъı рече сѫпрѫгъ воловънъıихъ коупихъ пѧть. И грѧдѫ искоусихъ ихъ. молѭ ТА имѣи МА отьрочънд. и дроугъı рече женѫ поѭсъ и сего ради не могѫ прити. и пришъдъ рдкъ ть повѣдѣ се гс҃пдиноу своемоу. ТОГДА разгнѣвавъ сѧ господинъ домоу. рече рабоу своемоу. изиди ѭдро на распѫтнѣ и стьгнъı града і ништѧѭ н бѣдъны и хромы и СЛТІПЫ въведи сѣмо. ї рече рдкъ. т҃ бысть ѣкоже повелѣ:

и еще мѣсто естъ. и рече гъ рабоу. изиди на пѫти и халѫгы. и оубѣди вьнити да наплънитъ сѧ домъ мои.

(Лука, XIV, 16—23)

Текст 7

чл҃къ единъ добра рода иде нд странѫ далече. приѩти себе цр҃ствие. ї възврати сѧ. призъвавъ же и дєсать рабъ своихъ. ї дастъ имъ дєсать мънасъ. ї рече къ нимъ. коуплѫ дѣите доньдеже придѫ. граждане же его ненавидѣахѫ его. посълашѧ молитвѫ въ слѣдъ его глѫще не хоштемъ семоу дд цр҃ствоуоутъ надъ нами. ї бысть егдд сѧ възрати. приимъ цр҃ствие. ї рече да пригласѧтъ емоу рабы ты. їмъ же дасть сърєбро. дд оувѣстъ какѫ коуплѭ сѫтъ сътворили. приде же пръвы гл҃ѧ гн҃. мънъ твоѣ придѣла дєсать мьнасъ. ї рєчє емоу благы рабє и добры. ѣко о малѣ вѣренъ бысть. бѫди ОБЛАСТЬ имы надъ десѧтыѭ градъ. ї приде въторы *гл҃а.* мънасъ твоѣ гн҃. сътвори д҃. мънасъ. рече же и томоу. ї ты бѫди надъ пѧтиѭ градъ. ї дроугы приде гл҃ѧ гн҃. се мънасъ твоѣ ѩже имѣхъ. положенѫ въ оуброусѣ боѣахъ бо сѧ тебе. ѣко чл҃вкъ ѣръ есн. вь землеши его же не положъ. ї жьнеши его же не сѣвъ. гл҃а емоу отъ оустъ твоихъ сѫждѫ ти зълы рабе. вѣдѣаше ѣко азъ чл҃вкъ ѣръ есмъ. въ землѧ его же не сѣхъ. ї почьто нє въдастъ моего сърєбра пѣнѧжьникомъ. ї азъ пришедъ съ лихвоѭ истѧзалъ е бимъ. ї прѣдъстоѭштиимъ рече. вьзьмѣте отъ него мънасѫ. ї дадите имѫштѫоумоу. ї. мънасъ ї рѣшѧ емоу гн҃ иматъ ї мънасъ.

(Лука, XIX, 12—25)

Із Зографського євангелія

Глаголичне четвероєвангеліє назване за іменем Зографського монастиря на Афоні, де воно довго зберігалося. Написане в кінці X — на початку XI ст. У 1860 р. євангеліє подарували Олександру II, який передав його у дар Публічній бібліотеці С.-Петербурга (нині бібліотека ім. М. Салтикова-Щедріна), де воно і зберігається. Наводиться за хрестоматією Ст. Стоянова і М. Янакієва.

Текст 1

по неже оубо мнози начѧшѧ. чинити повѣсть. о ізвѣстъныхъ въ насъ вештехъ. ѣкоже прѣдашѧ намъ. бывъшеі іскони самовидьци. і слоугы словеси. ізволи сѧ і мьнѣ

хождьшю. І С пръва ПО всѣхъ. въ істинѫѫ по рѧдоу. псати тебѣ. славъны т'еофиле. да разоумѣеши. о нихъже наоучилъ сѧ еси словесехъ. оутвръжденье. бысть въ дьни іРОДА цр҃ѣ. іюдеіска.

(Лука, І, 1—5)

Текст 2

і по сихъ ізиде і оузрѣ мытарѣ. іменемь леѵhиѭ. сѣдѧ шть на мьздьници. і рече емоу ідн по мьнѣ. і оставь в'сѣ. въставъ вь слѣдъ его іде. і сътвори чрѣжденье велико. леѵhиі емоу. въ домоу своемь. І бѣ народъ многъ мытарь І инѣхъ іже бѣахѫѫ съ инемь вьлежѧште.

(Лука, V, 27—29)

Текст 3

СЕ ізиде сѣѩі ДД сѣетъ. сѣѭштюмоу ОВД оубо падошѧ при пѫти. ї придошѧ птица нб҃скы ї позобашѧ ѣ. дроугаѣ же ПДДОША НД каменніхъ. ѣко не їмѣшѧ землѧ многы. Г АВИЕ прозАБОША. зан'є не їмѣаше глѫбины земл'ѣ. слъньцю въсиѣвъшю присвѧдѫ. . . . . ї мѣхѫѫ корениѣ исъхошѧ. Д дроугаѣ ПДДОША въ трънні. Г вьзиде трънне ї подави є. дроугаа же ПДДОША НД земл'и добрѣ. ї даахѫ плоды. ово съто. ово десѧтъ ово ѳ҃ ... вы же оуслышите притъчѫ сѣвъшаего...

(Матфей, XIII, 3—8, 18)

Текст 4

інѫ притъчѫ прѣдъложи ї҃мъ г҃лѧ. оуподоби СА цр҃ствие нб҃ское. ч҃коу сѣвъшюмоу доброе сѣмѧ НД селѣ своемь съпѧштемъ же ч҃комъ. приде врагъ его. і всѣ плѣвелъ. по срѣдѣ пьшеницѧ Г отиде. єгдд же прозѧбе трѣва. Г плодъ сътвори. тъгда ави сѧ ї плѣвелъ. пришедъше раби ї҃моу рѣшѧ. г҃и нє добро ли сѣмѧ сѣлъ еси НД сѣлѣ твоемъ. отъкѫдоу оубо ї҃матъ плѣвелъ. онъ же рече ї҃мъ врдгь ч҃къ се сътвори. раби же рѣшѧ емоу. хоштеши ли оубо да шьдъше ї҃сплѣвемъ. онъ же рече ни. еда всътръгаѭште плѣвелъ. въстръгнете коупъно съ нимь ї пьшеницѫ. оставите коупъно рдсти обое до жѧтвы. ї въ врѣмѧ жѧтвѣ рекѫ дѣлател'емъ. съберѣте пръвѣе плѣвелъ. съвѧжате ІА въ снопы ѣко жєштн ьѧ пьшеницѫ съберѣте въ житьницѫ моѭ ї҃нѫ притъчѫ прѣдъложи ї҃мъ г҃л'ѧ подобьно естъ цр҃со нб҃ское зръноу горюшьноу. еже вьзьмъ ч҃къ вьсѣѣ на селѣ своемь. еже мьне есть всѣхъ сѣменъ. егда же въздра-

стетъ. бол'е єсть зел'нї. ї бываетъ дрѣво. ѣко прити птицамъ нбскъїмъ. ї витати на вѣтьхъ его.

(Матфей, XIII, 24—32)

Текст 5

і дѣвъ же принмъша свѣтильникы своѩ ІЗИДОША противжж женихоу ї невѣстѣ. ПАТЬ же бѣ отъ нихъ боуі ї ПАТЬ мждръ. боу БО приемъша свѣтильникы своѩ. не вьзѧша БО СЬ собоѭ І олѣѣ. А мждрыѩ приѩшаїолѣі. ї въ съсждѣхъ свѣтильникы своїми. моудѧштю же женихоу. вьздрѣмѧша сѧ ВСА: ї съпаахж. полоу ношти же въпль бы. се женихъ грѧдетъ. їсходите въ срѣтение его. тъгда въсташа вса дѣвы ты. оукрасишѧ свѣтильникы своіа. А боуѩ рѣшѧ мждрымь. дадите намъ отъ олѣѣ вдшего. ѣко свѣтильници наши оугасаѭтъ. ѡтъвѣшташѧ же мждрыѩ гл'ѭшта. еда како не достанетъ вамъ ї намъ. їдѣте же паче кь продаѭштнимъ ї коупите себѣ. їдѫштамъ же їмь коупитъ. приде женихъ. ї готовыѩ вьнидж. съ нимь нд бракъ ї затворены бышадвьри. послѣдь же придошѧ прочаѩ дѣвы гл'ѭшта га пі отвръзи намъ. онъ же отъвѣштавъ рече. амнн. глѭ вдать не вѣдѣ васъ.

(Матфей, XXV, 1—12)

ЗОстомирова євангелія

Кириличне євангеліє апракос, переписане у 1056—1057 рр. руським дияконом Григорієм з південноболгарського оригіналу для новгородського посадника Остромира. Наводиться за хрестоматією М. Каринського.

въ оно врѣмѧ приде ніісъ въ градъ самареискъ нарицаемы соухарь. близь вьси ѩже дасть иѩковъ иосифоу сыноу своемоу. бѣ же тоу стждень иѩковль ніісъ же троуждь СА отъ пѫти сѣдѣаше тако на стждень. година же бѣ ѩко шестаѩ приде жена отъ самарѩ почрѣтъ воды гла ки ніісъ даждь ми пити оученици бо его ошьли бѣахж въ градъ. да брашьно коупѧть гла емоу жена сдмдраныни како ты иоудеи сы. отъ мене пити присиши жены самарѧныня сѫщѧ не прикасаѭтъ бо сѧ иоудеи самарѣнехъ отъвѣща ніісъ и рече аще бы вѣдѣла даръ бжии. и къто єсть глдголіан ти дждь ми пити. ты БЫ просилд оу него. и далъ ти бы водж живж. гла емоу жена ги. ни почрьпальника имаши. н стоуденьць глѫбокъ єсть. отъкждоу оубо имааши водж живж. еда ты болни кси оца нашего ніякова. иже дасть намъ сто-

уденьць. и **тъ** из **нѥго** пи и **сынове кго** и **скоти кго. отъвѣща нїсъ и рече ки вьсѧкъ пиѭи отъ воды сеѩ въжѫждетъ са** пдкы. д иже **пиетъ отъ** воды **ѩже** дзъ **дамь кмоу** не **имать въждѫдати са въ вѣкъ нъ вода ѩже дзъ дамь кмоу. бѫдетъ въ нѥмь источьникъ воды истѣкаѩщѩѩ въ животъ вѣчьныи.**

(Іоанн, IV, 5—14)

ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКІ **ТЕКСТИ**

Перед роботою з церковнослов'янськими текстами ознайомтеся з деякими особливостями їх читання, якими вони відрізняються від старослов'янських:

приголосні ц, ж, **ш** уже стверділи, тому **після них стоїть ъ,** а не **ь;**

у церковнослов'янських текстах літера **ѫ** не вживалася, лігатура **оу** стояла лише на початку слова, а **ꙋ** — в середині чи в кінці слова, незалежно від того, якій старослов'янській літері вони відповідали;

літера А деназалізувалася, тому позначала звук [а] після м'якого приголосного і стояла в середині чи в кінці слова, а літера **ꙗ** стояла на початку слова і позначала сполучення *[ja].* Винятком було лише вживання обох цих літер на початку слова для розрізнення значень у словах: газыкъ — *мовний орган* і **ѧзыкъ** — *нація, народ;*

літера **ѣ** передавала звук [*е*];

у церковнослов'янській мові з старослов'янських йотованих залишилися лише га, **ю,** а замість **ѥ, ьѧ** стали писатися відповідно є, А, замість **ѩ** — літера **ю;**

звук [о] міг передаватися двома літерами: о, **ѡ;** прийменник *від* передається лігатурою ГО;

літера *v* після букв *л, е* читається як приголосний [в], а в решті фонетичних оточень позначає голосний [*і*];

якщо у старослов'янській мові голосний [і] та приголосний [*j*] позначалися однаковими літерами, то у церковнослов'янській для позначення [*j*] вживається спеціальна літера й;

літери з і з, на відміну від старослов'янської мови, позначають один звук [з];

у деяких словах, запозичених з грецької мови, літера г перед літерами г, ϰ, χ читається як *[н]* — **еваггеліє, сугклитъ;**

у церковнослов'янській мові, на відміну від старослов'янської, було суворо регламентовано правила вживання титла: так, церковнослов'янське слово **бг҃ъ** (З ТИТЛОМ) означає Єдиного Бога християн, іудеїв і мусульман, а слово **богъ** без титла — ідола, якому поклонялися язичники; слово **аг҃глъ** — ангел, посланик Божий, а **аггелъ** — демон, посланик Сатани (при цьому **аг҃глъ** читається як "ангел", а **аггелъ** — як "аггел").

Уривки з Євангелія від Матфея[1]

Глава 2 (1—23)

Іисꙋ же рождшꙋсѧ въ виѳлеемѣ іꙋдейстѣмъ, во дни ирѡда царѧ, се волсви ѿ востѡкъ пріидоша во іерлимъ, глаголюще:

в. гдѣ есть рождейсѧ црь іꙋдейскій; видѣхомъ бо ѕвѣздꙋ егѡ нд востоцѣ и прідохомъ поклонитисѧ емꙋ.

г. слышавъ же ирѡдъ царь смꙋтисѧ и весь іерлимъ съ нимъ.

д. и собравъ вса первосвѧщенники и книжники людскіѧ, вопрошаше ѿ нихъ: гдѣ хртосъ раждаетсѧ;

е. они же рекоша емꙋ: въ виѳлеемѣ іꙋдейстѣмъ. тако бо ПИСАНО есть прокомъ:

ѕ. и ты, виѳлееме, земле іꙋдова, ни чимже менши еси во владыкахъ іꙋдовыхъ: из тебе во изыдетъ вождь, иже оупасетъ люди моѧ іилѧ.

з. тогдд ирѡдъ тай призва волхвы, и испытоваше ѿ нихъ время ѧвлшіѧсѧ ѕвѣзды.

и. и пославъ ихъ въ виѳлеемъ, рече: шедше испытайте извѣстнѡ ѡ отрочдти: егдд же ѡбрѧщете, возвѣстите ми, акѡ дд и азъ шедъ поклонюсѧ емꙋ.

ѳ. они же послꙋшавше царѧ идоша: и се, ѕвѣзда, иже видѣша нд востоцѣ, идѧше пред ними, дондеже пришедши СТА верхꙋ, идѣже бѣ отроча.

т. видевше же ѕвѣздꙋ, возрадовашасѧ радостію велію

аі. и пришедше въ храминꙋ, видѣша отрочд съ мріею мтріею егѡ и падше поклонишдсА емꙋ: и ѿверзше сокрѡвища своѧ, принесоша емꙋддры, злато, и лівані», н смꙋрнꙋ.

МОЛИТВИ[2]

Молитва Святому Духу

Црю нбный, оутѣшителю, дше истины, иже везде сый, и вса исполнѧѧй, сокровище блгихъ, н жизни подателю, пріиди н вселиса въ ны, н ѡчисти ны ѿ всакіа скверны, и спаси бже дꙋшы наша.

---

[1]Текст подано за виданням: Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета на церковнославянском языке с паралельними местами. По благословлению Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Алексия II. — М.: Российское Библейское общество, 1993.

[2]Текст молитв подано за виданням: Правило ко Святому Причащению. — М.: Издательский отдел Московского Патриархата, 1993 (репринт).

Молитва Господня

Оче нашъ, иже еси нд небесѣхъ, дл ст҃итсѧ имѧ твое, да пріидетъ ц҃ртвіе твое, дд бꙋдетъ вола твоа, ꙗкѡ нд небеси и на земли. Хлѣбъ нашъ насꙋщный даждь намъ днесь, и ѡстави намъ долги наша, ꙗкоже и мы ѡставлѧемъ должникѡмъ нашымъ: и не введи ндсъ во искꙋшеніе, но избави насъ ѿ лꙋкавагѡ.

Символ віри

fi'feptfio во единаго бг҃а оц҃а вседержителА, творца небꙋ И земли, видимымъ же всѣмъ и невидимымъ. И во единаго гд҃а іс҃а хр҃та, сн҃а бж҃іѧ, единороднаго, иже ГО оц҃а рожденнаго прежде всѣхъ вѣкъ: свѣта ѿ свѣта. бг҃а ИСТИННА ѿ бг҃а истинна. рожденна, не сотворенна, единосꙋщна оц҃ꙋ, имже всА быша. Насъ ради человѣкъ, и нашегѡ ради СПДСЄНІА сшедшаго съ небесъ, и воплотившагосѧ ѿ дх҃а ст҃а, и мр҃іи дв҃ы, и вочеловѣчшасѧ. Распѧтаго же за ны при понтійстѣмъ пілатѣ и страдавша и погребена. И воскресшаго въ третій день, по писаніемъ. и возшедшаго нд небеса, и сѣдѧща ѡдесноꙋю оц҃а. и пакы грѧдꙋщаго со славою, сꙋдити живымъ и мертвымъ, егѡже ц҃ртвію не бꙋдетъ конца. И въ дх҃а ст҃аго, гд҃а животворѧщаго, иже ѿ оц҃а исходѧщаго, иже со оц҃емъ и сн҃омъ спокланѧема и сславима, главшаго пр҃роки. Во единꙋ ст҃ꙋю соборнꙋю и апл҃ьскꙋю ц҃рковь. Исповѣдꙋю едино кр҃щеніе во ѡставленіе грѣхѡвъ. Чаю воскр҃нія мертвыхъ: и жизни бꙋдꙋщагѡ вѣка, аминь.

ЗРАЗКИ КОМПЛЕКСНОГО АНАЛІЗУ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ТЕКСТІВ

/. Прочитати уривок з тексту для аналізу, перекласти сучасною українською мовою.

II. Зробити графічний та фонетичний аналіз:

1. Розшифрувати слова під титлами, пояснити значення діакритичних знаків та числове значення літер.

2. Визначити кількість літер і звуків в аналізованих словах, кількість складів, охарактеризувати їх. Виявити складотворчі сонорні та йотовані голосні.

3. Дати повну артикуляційну характеристику голосних і приголосних звуків у їх конкретних фонетичних виявах у слові.

4. Визначити сильну й слабку позиції редукованих голосних. Виявити слова, в яких відбувся занепад ре-

дукованих чи утворилися нові (секундарні) [о] [е] на місці колишніх ь, ъ.

5. Визначити у словах позицію голосних ы, и — повного творення чи редуковану; для редукованих — сильну чи слабку.

6. Виявити у словах фонетичні зміни, які відбулися внаслідок занепаду редукованих.

7. Знайти у словах фонетичні зміни пізнього періоду, не зумовлені долею редукованих.

8. Визначити походження старослов'янських звуків і звукосполучень ж, ч, ш, з, ц, с, жд, шт, ра, ла, рѣ, лѣ, бл, вл, мл, пл.

III. *Зробити морфологічний аналіз.*

Іменник — початкова форма, рід, число, відмінок, давні основи, синтаксична функція.

Займенник — початкова форма, родовий/безродовий, розряд за значенням, рід (для тих, що мають), число (для тих, що мають), відмінок, синтаксична функція.

Прикметник — початкова форма, розряд за значенням, форма (коротка/повна), ступінь порівняння (для якісних), рід, число, відмінок, синтаксична функція.

Числівник — розряд за значенням, рід (для тих, що мають), число (для тих, що мають), відмінок, група за будовою, синтаксична функція.

Дієслово — спосіб, стан, основа, клас, час, вид, число, особа, синтаксична функція.

Дієприкметник — стан, час, форма (коротка/повна), рід, число, відмінок.

Прислівник — розряд за значенням, спосіб творення (походження).

Прийменник — первісний чи похідний, з якими відмінками поєднується.

Сполучник — сурядності чи підрядності, група за будовою, значення.

Частка — розряд за значенням, семантика.

IV. *Зробити синтаксичний аналіз.*

1. Визначити тип речення (просте/складне; двоскладне/односкладне; поширене/непоширене).

2. Складне речення поділити на частини, визначити відношення між частинами (сурядні/підрядні), засоби синтаксичного зв'язку.

3. Визначити тип односкладних речень.

4. Знайти головні та другорядні члени речень, пояснити морфологічні засоби вираження їх.

5. Знайти у тексті конструкції з "давальним самостійним" відмінком.
6. Виявити засоби вираження заперечення.
7. Визначити засоби передачі чужої мови.

Зразок розбору

чл҃вкъ единъ бѣ богатъ. иже насади виноградъ и ископа вь немь точило. и прѣдастъ і дѣлательмъ и отиде. и егдд же приде врѣмѧ емати е посъла рабы своа къ дѣлательмъ иматъ вина своего. и имъше дѣлателе рабы его киша. а дроугыѧ оубишѧ. овы же камениемь поеиша. пакы посъла ины рабы множѣишѧ прьвыхъ. и тѣмъ створишѧ такожде. послѣди же посъла с҃на своего къ нимъ г҃лѧ. постыдѧть са с҃на моего. делателе же видѣвъше с҃на его рѣшѧ къ себѣ. се есть наслѣдъникъ придѣте да оубиемъ сего. и оудрьжимъ наслѣдие его.

(Савина книга)

Переклад уривка

Один чоловік був багатим. Він посадив виноград і закопав у ньому прес для видавлювання соку, залишив його робітникам і пішов. І коли настав час збирати його (виноград), він послав своїх рабів до робітників, щоб взяти своє вино. І схопивши рабів його, робітники одних побили, а других убили, третіх же камінням побили. Знову він послав інших рабів, більше, ніж перших. І з ними повелися так само. Нарешті послав сина свого до них, кажучи: "Посоромляться сина мого". Робітники ж, побачивши сина його, вирішили між собою: "Це — спадкоємець. Підемо вб'ємо його і заволодіємо його спадком".

Характеристика уривка

Савина книга — це збірник євангельських читань. Свою назву одержала за двома приписками, що містять згадку про попа Саву. Складається із 129 аркушів. Книга віднайдена І. Срезневським. За палеографічними даними, це одна з найдавніших кириличних пам'яток, яка, найвірогідніше, була написана в XI ст. у Східній Болгарії. У пам'ятці відсутня йотація А, Є, замість ꙗ часто вживається ѣ. Однак лексичний склад та морфологія пам'ятки фіксує нові явища старослов'янської мови порівняно з Маріїнським та Зографським євангеліями.

У 1903 р. Савина книга була видана В. Щепкіним у Петербурзі у збірнику "Памятники старославянского

языка". Фототипічна копія цього видання вийшла у 1959 р. у м. Граці. Пам'ятка зберігається у Москві в Центральному архіві давніх актів.

Найважливішими особливостями мови Савиної книги є такі:

- у середині слів фіксується зникнення слабких **ъ, ь** — створи (сътвори), **мнѣ (мънѣ)**;
- редуковані ъ, **ь** у сильній позиції не переходять у голосні повного творення;
- після шиплячих спостерігається заміна **ъ>ь** — **възложъше;**
- носові голосні вживаються закономірно, відхилення фіксуються лише у двох випадках: **стоѧшта** замість
- **СТОІАШТА.**

Графічний і фонетичний аналіз

1. Слова під титлами: **чл҃къ** — **чловѣкъ; гл҃ѧ** — ГЛАГОЛА; **сн҃а** — **СЫНА.**

2. **чловѣкъ** — 7 букв, 7 звуків. Назви літер:

- ч(**чрьвь**) звук приголосний, передньоязиковий, шумний, глухий, африката, постійно м'який;
- л (**людиѥ**) — звук приголосний, передньоязиковий, сонорний, плавний, твердий;
- о(**онъ**) — звук голосний, повного творення, заднього ряду, середнього піднесення, лабіалізований, чистий;
- в (**вѣди**) — звук приголосний, губно-зубний, шумний, дзвінкий, щілинний, позиційно пом'якшений;
- **ѣ** (гать) — звук голосний, повного творення, переднього ряду, низького піднесення, нелабіалізований, чистий;
- к(**како**) — звук приголосний, задньоязиковий, шумний, глухий, проривний, постійно твердий;
- **ъ (кръ)** — звук голосний, неповного творення (редукований), заднього ряду, середнього піднесення, лабіалізований, чистий, стоїть у слабкій позиції.

3. Складотворчий плавний [р] у тексті вживається у словах **прьвыхъ, оудрьжимъ.**

4. Редуковані голосні ъ, **ь** перебувають у слабкій позиції у таких словах тексту:

- єдині», **богатъ,** винограді», вь **немь, прѣдастъ** — у кінці слова;
- **посъла, имъше, видѣвъше, наслѣдъникъ** — перед складом з голосним повного творення.

Редукований голосний ь перебуває в сильній позиції у слові **дѣлательмъ** перед складом з редукованим у слабкій позиції.

У тексті спостерігається втрата слабкого редукованого [ъ] у словах **множѣишѧ** (замість **мъножѣишѧ**), СТВО**ришѧ** (замість **сътворишА**). Тут зафіксована заміна **ъ>ь**, зумовлена асиміляцією до наступного складу у сполученні вь **немь** (замість **въ немь**).

5. У словах **единъ**, насади, **виноградъ, рабы, пакы, прьвыхъ, постыдѧть** голосні **ы**, и повного творення, а в словах **дроугыѧ, камениемь, оубиемъ, наслѣдие** — неповного творення (редуковані), бо перебувають у позиції перед наступним [*j*]. У слові **дроугыѧ** редукований **ы** перебуває в сильній позиції, оскільки він наголошений.

6. Поділ слів на склади: **чло-вѣ-къ, е-ди-нъ, бо-га-тъ**, и-же, **на-са-ди, ви-но-гра-дъ** та ін.

7. Унаслідок занепаду редукованого **ъ** у слові **мъножѣишѧ** поряд опинилися **м** і **н**, утворилася раніше неможлива сполука мн.

8. Приголосні ж, ч, ш утворилися із задньоязикових г, ϰ, χ внаслідок першої палаталізації: **множѣишѧ, иже**, точило, ВИША, **оубишѧ** та ін.

У тексті зафіксовані характерні для старослов'янської мови сполучення **гы, кы (дроугыѧ, пакы)**, бо задньоязикові були постійно твердими і не могли поєднуватися з голосними переднього ряду. Сполучення **-рѣ-** у середині слова між приголосними утворилося у південнослов'янській групі мов унаслідок дії закону відкритого складу на місці давнього сполучення -*er- (пор. сучасну українську повноголосну форму *передати)*.

У слові **врѣмѧ** внаслідок дії закону відкритого складу дифтонгічне сполучення праслов'янської мови -*en монофтонгізувалося, перетворившись на носовий голосний А. Аналогічний процес спостерігається у словах **ВИША, оубишѧ, множѣишѧ** та **ін.**

Сполучення **ра-** на початку слова (**рабъ**) утворилося в старослов'янській мові на місці колишнього сполучення "голосний + плавний сонорний" перед приголосним.

Морфологічний аналіз

чл҃къ (чловѣкъ) — іменник, чоловічий рід, однина, називний відмінок, -*ŏ основ, твердий варіант, підмет;

единъ — числівник, кількісний, чоловічий рід, однина, називний відмінок, простий, означення;

бѣ (быти), — дієслово, особове, **дійсниий** спосіб, V клас, минулий час, імперфект, 3-тя особа однини, присудок;

богатъ — прикметник, якісний, коротка форма, нульовий ступінь порівняння, чоловічий рід, однина, називний відмінок, твердий варіант, присудок;

иже — займенник, родовий, відносний, утворився **від** вказівного займенника и додаванням частки же, м'який варіант, чоловічий рід, однина, називний відмінок, підмет;

насади (НАСАДИТИ) — дієслово, особове, дійсний спосіб, активний стан, IV клас, минулий час, доконаний вид, сигматичний аорист, 3-тя особа однини, присудок;

виноградъ — іменник, чоловічий рід, однина, знахідний відмінок, -*ŏ основ, твердий варіант, додаток;

и — сполучник сурядний, простий, єднальний;

ископа (ископати) дієслово, особове, дійсний спосіб, активний стан, III клас, минулий час, доконаний вид, сигматичний аорист, 3 особа однини, присудок;

въ — прийменник, первісний, поєднується з формою місцевого відмінка;

немь — и **(онъ)** займенник, родовий, вказівний, м'який варіант, чоловічий рід, однина, місцевий відмінок, додаток (давня форма **кмь**);

точило — іменник, середній рід, однина, знахідний відмінок, -*б основ, твердий варіант, додаток;

і — і займенник, родовий, вказівний, м'який варіант, чоловічий рід, однина, знахідний відмінок, додаток;

же — частка, фразова, підсилювальна, енклітик;

иматъ — неособова дієслівна форма, супін;

имъше — неособова відмінювана дієслівна форма, дієприкметник, активний, минулий час, коротка форма, чоловічий рід, множина, називний відмінок, утворений від дієслова **ѩти** (називний відмінок однини **имъ**);

пакы — прислівник часу, відприкметниковий;

прьвыхъ (прьвыи) — числівник, порядковий, повна форма, простий, чоловічий рід, родовий відмінок, множина.

Синтаксичний аналіз

Просте речення

имъше дѣлателе рабы его виша. а **дроугыѧ оубишѧ. овы** же **камениемь** побиша. Речення просте, розповідне, стверджувальне, поширене, двоскладне, повне, ускладнене однорідними присудками.

Підмет — **дѣлателе**, простий, виражений іменником у формі називного відмінка множини.

ПрИСуДКИ — ВИША, оуБиша, побиша ОДНОрІДНІ ПрОСТІ, виражені дієсловами у формі минулого часу.

Другорядні члени речення: **имъше** — обставина умови; **рабы** — прямий додаток; его — неузгоджене означення; **дроугы, овы** — прямі додатки; **камениемь** — непрямий додаток.

Складне речення

и егда же придѣ врѣмя емати є посъла рабы своя къ дѣлателмъ иматъ вина своего. Речення складне, складнопідрядне, складається з двох частин. Головна частина — **посъла рабы** скол **къ дѣлателмъ иматъ вина** своего. Речення просте, розповідне, стверджувальне, поширене, двоскладне, неповне, контекстуальне. У ньому пропущений головний член речення — підмет, **який** визначається з контексту. Присудок — **посъла** простий, виражений дієсловом у формі 3-ї особи однини, минулого часу. До присудка належать прямий додаток **рабы** з узгодженим означенням **своя**, непрямий додаток **къ дѣлателмъ**, обставина мети **иматъ**, додаток винд з узгодженим означенням своего. Підрядна частина — и **егда же** придє **врѣмя емати** є — підрядне речення часу, яка приєднується до головної за допомогою підрядного сполучника **егда**. Речення просте, розповідне, стверджувальне, поширене, двоскладне, повне. Підмет — **врѣмя** простий, виражений іменником у формі називного відмінка. Присудок — **придє** простий, виражений дієсловом у формі 3-ї особи однини минулого часу. До підмета належить неузгоджене означення **емати**, а до присудка — прямий додаток **є**, виражений займенником.

СЛОВНИК
СКОРОЧЕНИХ НАПИСАНЬ СЛІВ У ПАМ'ЯТКАХ

А

анґи — ангели
архиепа — архиепископа

Б

ба — бога
бви — богови
бже — боже
бжне — божие
бжинхъ — божинхъ
ваго — благо
блгсви — благослови
боу — богоу
бъ — борь
бъі — бъістъ

Г

га — господа, господина
гви — господеви, господинови
гдноу — господиноу
гдь — господь
ги — господи
гла — глагола
глаахж — глаголаахж
глааше — глаголааше
глеши — глаголеши
глъ — глаголъ
гла — глагола
глѭ — глаголѭ
глѭште — глаголѭште
гна — господина
гноу — господиноу
гнъ — господинъ
гъ — господинъ
гь — господь

Д

да — дасть
дхъ — доухъ
дши — доуши
дшѫ — доушѫ

Є

е — єстъ
евглє — евангелиє
епипъ — епископъ
ерсмла — иероусалима

И

иль — израиль
има — иероусалима
исво — иисоусово
исъ, іс̾ъ — иисоусъ
иха — иисоуса христа

К

коц, кц — коньць

М

млсрдова — милосрьдова
мка — мѫченика

Н

ибо — небо
нбское — небесьское
не — не єстъ

О

оно — оно врѣмѧ
отьчство — отьчьство
оца — отьца
оцоу — отьцоу
оць — отьць
оче — отьче

П

пове — попове
пп̾ь — попъ
прокъ — пророкъ

Р

ре — рече

С

сна — сына
снове — сынове
снъ — сынъ
спи — съпаси
спеник — съпасеник

стаго — свѧтаго
стмь — свѧтымь
стыихъ — свѧтыихъ

Х

ха — христд

хвъ — христовъ
хмь — христомь
хоу — христоу

Ц

црь — цѣсарь
црствие — цѣсарствие

Ч

чкъ — чловѣкъ
члкъ — чловѣкъ
члвкоу — чловѣкоу
чскъ — чловѣчьскъ

А

д — і (сполучник)
абик, абьк — відразу, в той же час
абъі — якби
авва — **отьць** — батько
авѣ — явно
авление — явище
аворъ — явір
аггелъ, ангелъ — ангел, янгол
агньць — ягнятко
агнѧ — ягня
адъ — пекло
аеръ — **въздоухъ** — повітря
аеръныи — **въздоушьнъ** — повітряний
аже — що
азно — шкіра
азъ — я (займенник)
ак, анце — яйце
акъ, ако — як
акридъ — **прѫгъ** — сарана
алавастръ — **стьклѧница** — алебастрова посудина
алек(ъ)торъ — **кокотъ, коуръ, пѣтель** — півень
алилоуіа, аллилоугиіа — алілуя
ал(ь)гоуи — алоє
ал(ъ)дии, ладии — човен
дл(ъ)тдрь, **ол(ъ)тарь** — **трѣбьникъ, жрьтвьникъ** — олтар
ал(ъ)чьба — піст, голод
алъканик — піст
алъкати — голодувати
алъчьнъ — голодний
аминъ, аминь — **вь истинѫ** — справді, дійсно
анагность — **чьтьць** — читець, читальник
анаѳема — прокляття, відлучення від церкви
апостолъ — **посьланьникъ** — проповідник
ароматъ — **благовоньнаіа масть** — пахуча речовина, пахощі
архангелъ — ангел
архидиаконъ — старший диякон
архикреи — **старѣишина жрьчьскъ, прьвосвѧштеникъ** — архієрей
архисинагогъ — **старѣишина събора** — старійшина собору
архистратигъ — воєначальник
архитриклинъ — **старѣишина пироу** — розпорядник на бенкеті
асарии, ассарии — дрібна монета
аснѣк — ясний
аспида — отруйна змія
ацѣ — хоч, дарма що
дште, **аштели да** — якщо, якщо ж
дште ли **оубо** — отже, якщо
ашоуть, ашють — **вьсоук, спъти, тоуне** — даремно, марно

Б

баг(ь)ріаница — **порфира, прапрѫдъ** — багряниця, пурпуровий одяг
баг(ъ)ранъ, баг(ь)рѣнъ — пурпуровий, темно-червоний
балии — врдчь — лікар
бальство — **врачьство** — ліки, лікування
вдати — ворожити, замовляти

багрѣница — пряжа багряного кольору
безь, бежь — без
безаконик — злочин, безправ'я
безаконьникь — **законопрѣстѫпьникъ** — злочинець
безаконьнъ — безправний
бездъна — безодня
безженьць — **хлакъ** — нежонатий, холостий
безочьство — невідступне прохання, безсоромність
безчѧдьнъ — бездітний
беспосагаꙗ — незаміжня
беспрѣстани — **беспрѣсмени** — **прѣсмѧ** — безперестанно, невпинно
бестоудьнъ, бестъыдьнъ — безсоромний
бесчиньство — безладдя
бесѣда — розмова, місце сидіння
бисьръ — перли
БЛАГО — **добро**
благоволеник — ласка
БЛАГОВОЛИТИ — доброзичливо ставитися, робити ласку
благовоник — **благожѫханик** — пахощі
благоврѣменьнъ — вигідний, корисний
благовѣстити — благовістити, мати добру звістку
благоговѣник — побожність, шанобливість, благоговіння
благодѣть, БЛАГОДАТЬ — благодать, ласка, милість
благодѣтель — добродій, доброчинець
благодѣти — чинити **добро**
благолѣпик — краса, ліпота
благообразик — врода, краса
благоподативъ — щедрий
благыни — добро
благочьстик — побожність
благъ — **добрий**
блаженъ — щасливий, блаженний
БЛИЗЬ — близько, поблизу, біля
ближика — родич, родичка
блѣдъ — **блідий**
БЛЮДО — миска
влюсти, **блюдѫ** — стерегти, пильнувати, оберігати
блѧдь, блѫдь — помилка, обман, брехня
власти, **блѧдѫ** — помилятися
блѫдьникъ, блѫдьница — блудник, блудниця
бо — бо
Богини — богиня
болии, боле, больше — більший, більше
больма, больми, большьми — більше
болѣзнь — хвороба
БОСТИ, **бодѫ** — битися, буцатися, б'юся, буцаюся
брада — борода
брадъı, брадъве — сокира
бракъ — весілля
бранити, браньѫ — **боронити**, захищати
брань — війна, битва
брати — бороти, воювати
братръ, братъ — брат
братиꙗ, братриꙗ — браття, товариші
брачьнь — весільний
брашьно — їжа
бридъкъıи — гіркий, гострий, жорстокий, суворий
бръвъ — брова
брьзо — швидко
брьник — глина, бруд
брѣмѧ — тягар
брѣшти — берегти, турбуватися
боуи — дурний, нерозумний, сміливий, нахабний
боукость — безумство
боуквати, боути — буйствувати, бешкетувати
боукъı — літери, письмена
бъдръ — бадьорий
бьдѣти — не спати, бадьоритися
бъръ — бір, дерево, кедр, сосна
бьхъма, бьхъмъ, бьшьѭ — цілком, зовсім
бъчела — бджола
бълик — трава
бѣдити — переконувати
бѣдьнъ — каліка, скалічений
бѣжьство, бѣзьство, бѣство — втеча
бѣлоризьць — світська людина
бѣлота — білизна
бѣсъ — **демон, біс**
бѣсьнъ — біснуватий, шалений

в

вабити — приманювати
вадити — сперечатися, обмовляти
КАЗНЬ — щастя
вапъ, вапа — фарба
вдритн, **варѧти** — випереджати, приходити раніше, передувати
варъ — спека
ведро — ясно, гарна погода
вельбѫдъ — верблюд
вельми — дуже, занадто
вельрѣчевати — гарно говорити, багато говорити
верига — ланцюг, пута
ветъхъıи — старий, давній
верѣꙗ — засув
вечерд — вечеря, бенкет
вещь — справа, факт, річ
видѣниѥ — видіння, привид; примара
вина — провина, причина
винарь — виноградар
витати — мешкати, перебувати, проживати, гостювати
вити — плести
владати – володіти
владъıка — вельможа, володар
владъıчьнъ — сильний, владний
власмивлѣти — ганьбити, богохульствувати
власти – володіти
власфимиꙗ, власвимиꙗ — блюзнірство, осуд, богохульство.
власъ – волос, волосся
власѣница — грубий одяг
влъна — хвиля
влъхвъ, влъхва — чарівник, ворожбит, волхв
влъкъ – вовк
влѣшти — волокти
водоносъ — відро, посудина для води
врабии — горобець
врагъ — ворог
вранъ — ворон
вратъ — комір
врачьва — лікування, ліки
врачевати — лікувати
враштати — повертати
връвъ, врьвь — мотузка, вірьовка
врьба — верба
врьста — вік, зріст
врѣдъ — зло, хвороба, шкода
врѣдьнъ — пошкоджений, хворий
врѣмѧ — час
врѣтено — веретено
врѣтиште — мішок, грубий одяг
врѣштати — верещати
въврѣшти — вкинути
въжделѣниѥ — бажання
въжешти — запалювати
възбранити — заборонити, заперечити
възбраньникъ — захисник
възвестисѧ — піднятися, володарювати
въздати — віддати, повернути
въздрастъ — вік
въздрашениѥ — перебільшення
въздрьжати сѧ — утриматися
въздѣти, въздѣѭ — піднімати, протягувати
възлагати — класти, покласти
възлежати — напівлежати за столом, засідати
възмощи — могти, бути сильним, зміцнитися
възмѫтити, възмѫштѫ — збентежити, хвилювати, підбурювати
възмьздиѥ — відплата, помста
възъпити — закричати
възѧти – взяти
въинѫ — завжди
въкоупѣ — разом
въкоусити — вкусити, скуштувати
въразъ – вхід
въметати — вкидати
въмѣнити — поставити
вънегда — коли
вънезаапѫ — раптом, несподівано
вънити — увійти
въноушити, въоушити — слухати
вънъзнѫти — встромити, вколоти
вънѫтрь, ѫнтрь — усередині
въображати — уявляти, зображати
въоружати — озброювати
въпити — кричати, голосити
въпль — крик, зойк
върѣснити — укорінитися, утвердитися

въскорѣ — скоро, швидко
въскран — скраю
въскрилие — пола, край одягу
въскѫѭ — для чого? чому? навіщо?
въсприѩти — сприйняти, прийняти
въспѣти — оспівати
въспѧть — назад
въставити — піднімати, ставити на ноги
въстѧѕати — сперечатися
въстѫга — ремінь
въсоуе — даремно, марно
въсхытѣти, въсхыштѫ — схопити, викрасти
въсѫдь — причастя
въторъ — другий
въсходьница — верхній поверх, горище
въсчоудити сѧ — дивуватися
въчисти — врахувати
въкати, въкнѫти – **вчитися**
вынѫ — завжди
въспрь — вгору
выѩ — шия
вьрѣти — кипіти
вьсеѣдьство — всеїдність
вьсь — увесь
вьсь — село, поселення
вьсьникъ — поселенець, сільський житель
вьсѫдѣ — всюди
вѣ — гілка
вѣдѣти — знати, відати
вѣжда – віко
вѣнити — продати, цінити
вѣно — придане
вѣньць — вінок
вѣрьникъ — довірений
вѣсть — звістка
вѣтвь — гілка
вѣтии — проповідник
вѣтьскъ — казковий
вѣтрило — вітрило, парус
вѣтръ — вітер
вѣтъ — порада, договір
вѣщати — говорити, проповідувати
вѣште — рада, нарада
вѣштии — мудрий, знаючий
вѣтии — оратор, проповідник
вѧште – більше
вѧштии — великий

Г

гадити — ганьбити
гатати — гадати, натякати, не визначено говорити
гекна, геона — пекло
глаголати – говорити
глаголъ – слово
гладавъи — ненаситний, жадібний
гладъ — голод
гласъ – голос
глашати — називати
глоумити сѧ — забавлятися, насміхатися, непокоїтися
глоумъ — жарт, насмішка
гнести, **гнетѫ** — тиснути, **гнітити**
гнесь — злочин, ганьба
гнои — гній
гноусити, гноушѫ — гидувати
гноусьнъ — гидкий, бридкий
ГОБИНО — достаток плодів
гобьзие — врожай, достаток
гобьзъ — плодоносний, рясний
говорити — шуміти, голосно говорити
говоръ — зойк, шум, мова
говѣти — говіти, поститися
говѣинъ — благоговійний, поважний, шановний
година — пора, час
годѣ быти — подобатися, бути до вподоби
гонезнѫти — позбавлятися, спасатися
горни, **горьши, горе** — гірший
гороушьнъ — гірчичний
горьница — гірська країна, помешкання
горі — вгору
горько чадьнъ — який димить, чадіє
господа – житло
господь — господар, хазяїн, володар
госпожда — господиня, хазяйка
господъини — володарка
гостиньць — дорога
гостьникъ — господар, хазяїн житла
гражданинъ — міський житель
гребище, гробище — могила, склеп
грети — гребти

гробъ — яма, могила
грохотати — голосно сміятися, реготати
гръдъ — гордий
грълица — горлиця
гръньчарь — гончар
грьсть — жменя
ГрАСТИ, грѧдѫ — ГТИ, ЙДУ
гоудити — насміхатися, лихословити
гънати, женѫ — гнати, гонити, жену, гоню
гыбати — гнути
гѫстъ — густий
гѫсь — гуска

Д

ДА — хай, нехай
ДА аште — ЯКЩО
давьць — той, хто дає
ДАВИТИ — душити, давити
даръ — подарунок
датель — той, хто дає
даѩти — давати
движити — турбувати, непокоїти, совати
двьри — двері
двьрьникъ — воротар
дебелъый — товстий
девѧтьдесѧтъ — дев'яносто
демонъ — ЗЛИЙ дух, біс
десити, дешѫ — знайти, застати
десница — десниця, правиця
деснъый — правий
десѧтина — десятина
диаволъ — злий дух
диаконъ — церковнослужитель
дивии — дикий
диво — диво
динарь — срібна римська монета
длань — долоня
длъгота — довгота, довжина
длъгъ — 1) довгий; 2) борг
добль — хоробрий, міцний
доброговение — благоговіння, страх
довольнъ — великий, достатній
довьлѣти — бути достатнім
доврѣшти — докинути
догъматъ — догма
доилица — годувальниця
донти — годувати груддю
долоу — униз
домовить — господар дому, хазяїн
доньдеже — доти, доки
ДОСАДИТИ, ДОСАЖДА — образити, скривдити, досадити
досели, **доселѣ** — досі, до сих пір
достоѣние — спадщина
дрАГА — долина
драгъ — дорогий
дрожди — дріжджі
дроугонде — в іншому місці
дроугонци — інколи, іншим разом
дръзати — бадьоритися, бути в гарному настрої, відважитися
дръзость — бадьорість, сміливість
дръколь — палиця, жердина, тичка
дрьзомѫжьскъı — мужньо
дрѣвле — у давнину, колись
дрѣводѣлѧ — столяр, тесляр
дрѣвьнъ — дерев'яний
дрАзгд — гай, ліс
дъвадесѧти — двадцять
дъвашьдъı, дъвонцеѭ — двічі
дъждь — дощ
ДЪСКА — дошка
дъхнѫти, дъхнѫ — дихнути, зітхнути
дьньсь — сьогодні
дѣ, идѣ — де
дѣлъ — частина
дѣлатель — робітник
дѣльма — для, внаслідок, через те що
дѣла — для
дѣтищь — дитя
дѣѩти — робити
дѫти, дъмѫ — дути, дму

Є, ІЄ

еваггелие, еуангелие — євангеліє
кгда — КОЛИ
кгуптъ — Єгипет
едд — якби, що б не
единакъ — однаковий
единомъслие — згода
единоѭ — одного разу
едъва — мало не
клен, олен — олива, оливка, оливкова олія
клень — олень
кликъ — який, який великий

клинъ — грек
кльма — наскільки
кльха — вільха
епистолиꙗ — лист
епитафиꙗ — надгробний напис
крихѫ, икрихонъ — місто Ієрихон
ксень — осінь
кстьство — природа, сутність
етеръ — хтось, дехто
ехидьна — отруйна змія
кште — ще

Ж

ЖАБА — жаба
жадати, жаждѫ — хотіти
ждль — 1) горе, печаль; 2) гробниця
желѣник — плач
женитва — одруження
женьнъ — жіночий
женьство — жіночість
жестовъ — упертий
жешти — палити
животъ — життя
животьнъ — життєвий
жилиште — житло
жителинъ — житель
житьница — склад, стодола
жладьба — пеня, штраф
жрънъ, жрнъве — жорна
жрьдь — палиця, жердина
жрьтва — жертва
жрѣти — приносити жертву
жоупелъ — сірка
жоупелънъи — сірчаний
жѫждати, жаждѫ — відчувати спрагу
ЖАЛО — жало
ЖАТВД — жнива

S

ѕвиздати — свистіти
ѕѣло — дуже, занадто

З

зл — внаслідок, через те щ(
забъвеник — забуття
здвндд — заздрість
завидъливъ — заздрісний
завѣтъ — заповіт
зажешти — запалити
зади — ззаду
задѣти — заставляти, накладати
зазьрѣти, зазирати — осуджувати
заимъ — позика
заклати — приносити в жертву, колоти тварин
закленѫти, замъкнѫти — замикати, зачиняти
законьникъ — священик
залазъ — небезпека
зане — тому що, бо, оскільки
заповѣдь — доручення, наказ, заповідь
запоустѣник — спустошення, запустіння
ЗАПАТИ — заважати, ставити сіті, спіймати в пастку
застоꙗти — заважати, докучати, набридати, мучити
заступити — захищати, допомагати
засѣдъникъ — наклепник, обмовник
ЗДІАТИ — зайняти
звѫшти — дзвеніти, гавкати
земьскъ — земний
зизаник — бур'ян, трава
зинѫти — розкрити рот
златикъ, златица — золота монета
злачьнъ — зелений, свіжий
змурна — пахуче масло
знакмъ — відомий, знайомий
знаменати — позначати, вказувати
знаменик — знак, вказівка
зрьно — зерно
зрьцало — дзеркало
зълъ — погана пристрасть, порок
зьдати — будувати
зѣло — дуже, надто
зѣница — зіниця
зѧбнѫти — рости, сходити

И

и — і (сполучник)
ибо — бо, тому що, оскільки
игемонъ — римський начальник, правитель області
иго — ярмо
игоуменъ — настоятель монастиря, ігумен
иде — де

идолъ — ідол, статуя язичницького бога
икрен — священик
икрархъ — архієрей
иждеконьнъ — дуже давній, істинний
иждити — витрачати
иждитик, ижитик — витрати
ижє — який, котрий
избесѣдовати — висловлювати, виражати
изборъ — вибір
избыти — звільнитися від чогось, бути достатнім
избьрати — вибирати
избытик — вихід, уникнення
изволеник — воля, бажання, вибір
извѣстьно — точно, детально
извѣстьно дрьжати — берегти, пам'ятати щось
извѣщати сѧ — твердити
издати, издаѩти — віддати, витратити
изити — вийти
издрѣшеник — відпущення гріхів
измьждати — знесилювати, виснажувати
изница — грізно говорити, неприязно дивитися
изрѧдьнъ — особливий, неординарний
изоувенъ — роззутий
изоути — роззутися
изѣсти — з'їсти
ИЗАТИ — вибирати, виривати, звільняти
икона — образ, ікона
имати — брати
имьже — тому що, оскільки
инако — інакше, по-іншому
инъгда, иногда — колись, одного разу
иногдоѫ — разом, у той самий час, раптом
инодоушьно — з бажанням, охоче
инокость — чужа країна
инокъ — чернець, монах
инорѣчьнѣ — натякати, непрямо говорити
иностанъ — постійно
иночѧдъ — єдинородний
инъ — 1) інший; 2) один; 3) один з, якийсь
инъде — в якомусь місці
инѫде — в іншому місці
иподромъ, иподрома — місце для перегонів, іподром
ИПОСТАСЬ — особа, істота
искладати — викладати
искони — з самого початку
исконьнъ — з початку існування
исконьчавати — наповнювати до країв, заливати
искрь — поблизу
исплѣти – виполоти
искоусити — випробувати, перевірити
исповѣдь — сповідь
иставити — змарніти
истовъ — істинний, справжній, правильний
истовок — по-справжньому
НСТЬЕА — хата
исходити — виходити
исъхнѫти — висохнути
ити — йти
иштисти — перераховувати
иштѧдик — породження

К

кадити, каждѫ — запалювати, кадити
каженикъ — євнух
казаник — виховання, навчання, переконання
КАЗАТИ — 1) казати, повчати; 2) перекручувати
казити — скопити, псувати
каменик — каміння (збір.)
КАМО — куди
камъкъ — камінь
каменъи — кам'яний
канонъ — церковне правило, канон
капиште — язичницький храм
капъ — образ, зображення
карвана — церковна скринька
катапетазма — завіса, заслона
кашица — каша
келиѩ — келія, кімната ченця
кентоурионъ — командир загону із 100 воїнів, сотник
кивотъ — ящик з цінної породи дерева
кинъсъ — податок
кипьсъ — податки
КЛАДА — колода
кладѧзь — колодязь, криниця
класъ – колос

клатити сѧ — колотитися
клеветарь — наклепник, ябедник
клеврѣтъ — помічник, спільник, товариш
клепати — обмовляти, наговорювати
клиросъ — 1) нижчі служителі церкви, півчі, читальники; 2) місце в церкві для півчих
клѣтъка — клітка
клѣщити — затискати, тіснити
ключимъ — зручний, підходящий
ключити сѧ — трапитися, статися
клѧчати — стояти на колінах
ковъ — чарування, ворожіння
ковъ — злий намір, підступність
ковчегъ — корабель, ковчег, ящик
кокотъ — півень
колижьдо — коли, якщо, скільки
иже колиждо — хто б не
идеже колиждо — де б не
колико — скільки
коликъ — такий великий, який, котрий
коло — колесо, коло
колѣно — плем'я, покоління
КОЛАДА — коляда
конъ — початок, кінець, межа
коньчьнъ — нарешті
коръвана — церковна скарбниця (казна)
которА — спір, сварка
которивъıи — спірний, лайливий
которичь — той, хто сперечається
котъка — 1) кішка; 2) якір
кошь, **кошница** — кошик, корзина
крабии — КОрОб
крдвд — корова
крада — вогнище, вогонь
крадоводити — викрадати, обманювати, спокушати
кражьда, крадьба — крадіжка
краи — кордон, берег, край
крастѣль — деркач (птах)
кратъ — раз
кривъ — кривий, дурний
кринъ — лінія
кровъ — дах, дім, скарбниця
кромѣ — поза, далеко, збоку
кромѣшьнь, кромѣщьнь — зовнішній
кръма — корма човна, корабля
кръмило — кермо, весло
кръмчии — керманич
кръчии — коваль
крѣпъ, крѣпъкъ — міцний
коупъ, въкоупъ, въкоупѣ — разом, у той самий час, у тому самому місці
коуръ — півень
коустодиꙗ — охорона, караул
къзнь — хитрість, злий намір
книга — літера, письмо
книгъчии — книжник
къснѣти — затримуватися, не поспішати
кѫпина — терновий кущ, купина
кѫпѣль — місце для купання
кѫща — намет, землянка, хижа

Л

ЛАДИИ, **алъдии** — човен
лакати, алкати — жадати
лакомьство — жадібність, жадоба
лакъть — лікоть, міра
ЛАНИТА — щока
легеонъ — військовий загін із 6000 воїнів
лентии — пояс, рушник
ЛЄПТА, **лѣпта** — грец. найменша мідна монета
лешти — **лягти**
ли — або
ливанъ — ладан
ликостоꙗниѥ — хор
ликы — танці, гуляння
литоургиꙗ — богослужіння
лихва — прибуток, відсоток
лихотъкъ — достаток
лихъ — надмірний, поганий, злий
ЛИШАТИ **сѧ** — потерпати, злидарювати
лобъзати — цілувати
ловъ, ЛОВИТВА — полювання
ложе — ложе, постіль, місце відпочинку
лозьнъ — виноградний
локва — сильний дощ, злива
лоно — груди; НА лоно — на коліна
льзѣ — можна
льнѣнъ — льняний
льстити — вводити в оману, дурити
льсть — обман, спокуса
лѣнъ — лінивий
лѣпо — добре
лѣпота — краса, прикраса

лѣть — можна, слід; не **лѣть** — неможливо, не слід
лѣха — ряд, борозна
лѣчьба — ліки, лікування
любодѣи — розпусник
любодѣница — розпусниця
любъ — любов
лютъ — жорстокий, злий
лѫка — хитрість, лукавство
лѫкавъи — диявол, лукавий
лѫкавьнъ — поганий, злий, підступний
лѫчити — розлучити, відділити

М

МАЛО — мало часу; по МАЛІ; — незабаром, ненадовго
маломошть — бідняк, злидар
МАМОНА — багатство
манастыръ — монастир
манѫти, манѫ — махнути, зробити знак
МАСТИТЬ — масний
межда — межа
МИЛОСТИВІ» — співчутливий
милостъıни — мілость, милосердя, дар
милъ — вартий співчуття, дорогий, милий
мирт» — 1) мир; 2) світ
мирьнъ — світський
мнсд — блюдо, чаша
младъ — молодий
млатъ — молот
млъва — галас, шум, крик
млъвити — галасувати, непокоїтися
млънии — блискавка
млъчати — мовчати
млѣко — молоко
млѣти — молоти
мнихъ — монах, чернець
мнишица — монахиня, черниця
могъıла — могила, курган
мождан — товстий
молохъ — язичницький бог
мошьна — гаманець, сума
мошьнъникъ — пройдисвіт, шахрай
мошти — 1) могти, бути в змозі; 2) бути здоровим; 3) мощі
мразъ — мороз
мракъ — морок, темрява
мраморьнъ — мармуровий
мрьзнѫти — мерзнути
мръзъкъ — гидкий, бридкий
мръкнѫти — меркнути
мрътвъ — мертвий
мрѣжа — сітка, мережа
мрѣти — помирати
моудити — баритися, зволікати
моуринъ — ефіоп
мъкнѫти сѧ — проноситися, протікати
мъногострьпьтьнъ — з багатьма труднощами
мъногочьстьнъ — дорогоцінний
мъножидеѥ — часто, багато разів
мъхъ — мох
мъшица — комар, мошва
мъıтарь — збирач податків
мъıто — податок, мито
мъıтьница — митниця, місце для збирання податків (мита)
мьзда — гроші, плата, вигода
мьгнѫти — мигнути, блимати
мьнии — менший, молодший
мьнити сѧ — зменшуватися
мьнѣти — думати, гадати
мьстити — мститися, карати, захищатися
мьсть — покарання, помста
мьша — обідня
мьчьтъ — примара
мѣхъ — шкіряний міх, мішок
мѣзинъ — молодший, менший
мѣзиньць — мізинець
мѣрило — ваги
муро — миро (речовина з благородних складників)
муроѫханьнъ — той, що пахне миром
мѫжатица — заміжня жінка
мѧкъкъ — м'який
мѧкънѫти — м'якнути
МАСТИ, **мѧтѫ** — непокоїти, бентежитися, хвилюватися
МАТЄЖЬ — заколот

Н

набъдѣти — спостерігати, зберігати
наваждати — говорити з кимось, наговорювати
наваждениѥ — наклеп, обмова

навыкнѫти — звикнути, привчитися
навыцати — навчати
наглашати — проголошувати
нагъ — голий
надѣати сѧ — надіятися, довіряти
надѫти, надьмѫ — надувати
назирати — спостерігати, назирати, слідкувати
назнаменованиѥ — позначення
назнаменати — позначити, відзначити, виділити
наимьникъ — наймит
наитиѥ — пришестя
наказати, наказывати — виховувати, наставляти, навчати
НАКОВДЛЬНО — ковадло
належати — наполягати
намѣстъникъ — намісник, заступник
напасть — спокуса
наречениѥ — назва
нарочитъ — відомий, певний
наслѣдовати — наслідувати
наслѣдьникъ — спадкоємець, наступник
настольникъ — продовжувач
насѫштьнъ — насущний
НАЧАЛО — початок
небесьнъ, небесьскъ — небесний
неврѣшти — зневажати, нехтувати
невѣгласъ — невіглас, неук
невѣста — наречена, молода дівчина
неджгъ — хвороба, недуга
недѣлѧ — неділя
неимѫштии — убогий
неистлѣньнъ — нетлінний, безсмертний
неистовъ — шалений, скажений
нелѣпъ — непристойний, соромітний
немошть — неміч, безсилля
немѫдръ вѣдиѭ — некомпетентний
неплодыі — безплідна
непраздьнаꙗ — вагітна
непріꙗзнь — диявол, зло, ворожнеча
непрѣбрьдомъ — нескінченний
непрѣмѣньнъ — незмінний
непьштеваниѥ — причина
непьщевати — думати, мислити, уявляти
несъгласьньъ — негармонійний, неоковирний
неоубожьно — безбідно
нетьлѣниѥ — вічність, безсмертя
неꙗсыть — пелікан
низвръшти — знищити, звергнути
низвѣсити — спустити вниз
никнѫти — проростати
николи, николиже – ніколи
ници, ниць — ниць, вниз
ништь — жебрак
ножьница — піхви
носило – носилки
ногъть — ніготь
нынѣ, нынꙗ, нынѣчоу — нині, зараз, недавно
нынѣштьнъ — нинішній
ныръ — башта, вежа
нѣкъто — дехто
нѣкѫдъ — нікуди
нѣга — задоволення
нѣдра — пазуха, груди, лоно
нѣмъ — німий
нѣмьць — той, хто незрозуміло говорить; людина, що говорить іншою мовою
нѣсть — немає

О

ОБДВНТН — показувати, з'ясовувати
ОЕДЧЄ — але, однак, проте
обаꙗти, овдвдтн — замовляти, заклинати
обидъливъ — напасник
обилиѥ, изобилиѥ — достаток, багатство
обиль, обильнъ — пишний, багатий, численний
ввити — проходити мимо (повз), обходити
обитель — житло, оселя
облакъ — хмара
ОБЛАСТЬ — 1) влада, можливість, повноваження; 2) область, округа
облачениѥ – одяг
облешти – оточити
обличениѥ — викриття, звинувачення
облобызати — цілувати багаторазово

облъгати — оббрехати, обдурити
обльстити — спіймати, обманути, перехитрити
облѣшти — одягати
обок — той і інший, обоє
обоꙗко — взаємно
образъ — рід, вид
обратити сѧ — повернутися, відвернутися
обрътити — примушувати мовчати, приборкати
обрѣсти — знайти
обоутелъ — взуття
обоуꙗти — збожеволіти
обштиѥ — спілкування
обьштьникъ — учасник, спільник
обѣтъ — прохання, бажання
обонѧниѥ — запах
обонѧти — нюхати
обоюдоу — з обох боків
обѣсити – повісити
овдмо — в інше місце; **сѣмо**
ОВАМО — туди й сюди
овогдд — інколи
овъ — той, цей
овьнъ — баран
овьнь — баранячий
овьсъ — овес
огнило, огниште — жаровня, вогнище, багаття
огнь — вогонь, гарячка, жар
оглашати — наставляти, вчити
огрАСТи — обходити
одесноую — праворуч, по праву руку
одолѣти — пересклити
одръ — ложе, постіль, ноші
одръжаниѥ — володіння
одръжати — оточувати, мати в собі
одѣниѥ, одѣꙗниѥ — одяг
ожєстити — озлобляти
озълобити — робити зло, шкодити
окаꙗнъ — нещасний
окришьлъ — намет, шатро
окрьстъ — навколо, біля, навкруги
окоушати — спокушати
олеи, клеи — оливкова олія, масло
оловѣнъ — олов'яний
онагръ — дикий осел
онако — так
онамо — там
онъ – той
онъгда — у той час, тоді
онъси, онъсица — такий-то
онѫдоу — туди
опакы — назад
оплотъ — огорожа, тин
опона — завіса
опражнꙗти — залишати без дії
ОПАТИ — обтягнути
орало — плуг, соха
орати — орати
оръпътити — непокоїти, турбувати
орьлъ — орел
оружиѥ — зброя
ОСАНА — слава! спаси! врятуй!
ОСКОМИНА, **скоми**на — оскома
оскѫдити, оскѫждѫ — збідніти, ослабнути
особѣ — окремо
особьнѣ — самотньо, відлюдно
осъпа — віспа
остававъшеѥ — решта, інше
ОСТАВИТИ — забувати, залишати, зневажати, гордувати
острогъ — частокіл, загострений кілок
остѫпати, отъстѫпати — відступати, ухилятися
осьлъ – осел, віслюк
осьлѧ – осля, вісленя
осѣнениѥ — тінь, покров, прикриття
осѧзати — доторкнутися, помацати
осѫдити — звинуватити, засудити
отди — таємно
отинѫдь — однак, зовсім
отишиѥ — тиша в морі, спокій, гавань, пристань
отокъ — острів
отровениѥ — отруєння
отроковица — дівчина
отрокъ — 1) хлопець; 2) дитя, немовля; 3) відмова, відречення;
отъвѣштати, отъвѣщевати — відповідати, говорити
отъврѣшти — кидати геть, відкидати
отъданиѥ — прощення, закінчення
отъметати сѧ – відмовлятися, не визнавати

отъмьщеник — відплата, відшкодування
отънждоуже — звідки
отънждь — цілковито, абсолютно
отърада — відпочинок, втіха, заспокоєння
отърешти — відповісти, відмовитися
отърочьнъ — звільнений
отъшьльць — пустельник, самітник
отъщетити — завдавати шкоди, карати
отьць — батько; **отьнь, отьчь** — батьківський
оубожати — збідніти
оцьтъ—винний оцет
оцьтьнь — оцтовий
оцьтѣнъ — зроблений з оцту, кислий, приправлений оцтом
очрьнати — ослабляти, засмучувати
очютити — пізнавати
ошоуюю — зліва, ліворуч

П

пагоуба — пагуба, згуба, зло
пажить — пасовище, трава
ПАЛИЦА — палиця
пазногъть — крайня фаланга пальця
пакость — неприємність, тягар
пакта — знову
панихида — церковна служба по покійнику, панахида
панъсъръ — панцир
парити — літати
паръдосъ, паръдоусъ, паръдъ — барс, леопард, пантера
ПАСТВА — отара овець
пастъырь — пастир, пастух, духовна особа
патриархъ — родоначальник
паче — більше, краще
пажкъ — павук
пеклъ — смола, пекло
пелынъ, пелынь — полин
печаль — турбота, заняття
пещи сѧ — турбуватися, печалитися, журитися
пира — торба
ПИСМА — літера
питѣти — живити
пиѧница — п'яниця, пияк
плавалиште — корабель
плавъ — білий, жовтуватий, зрілий
пламы — полум'я
пламенъ — полум'яний, палкий
плдсА — смуга
платъ — клапоть, шматок
плаха — поліно, колодка
плащаница — полотно, покривало, плащаниця
плашть — плащ
пленсьць — взуття, черевик
плєште — плече
плоути — пливти
плъзти — повзти
плъсть — повсть, повстина
плъть — м'ясо, тіло, плоть
плѣвелъ — бур'ян
плѣвьница — приміщення для соломи, сарай
плѣти — полоти
повѣдѣти — дослідити, дізнатися
поганъ — язичницький
погрети — поховати
погыбати — нищити, губити
подаѧти — давати можливість
подвигнѫти — пересунути, пересуватися, поспішати, переконувати
подвизати — трясти, хитати, спонукати
подлъгъ — уздовж
ПОДОБА — подоба, подібність
подобьнъ — зручний, відповідний
подроугъ — товариш, близька людина
подроужик — товариш, близька людина, дружина, чоловік
пожрѣти — пожертвувати
поздѣ — пізно
поздьнъ — пізній
позобати — з'їдати, клювати
позориште, позоръ — видовище, зборище
понмати — взяти, зловити
понстинѣ — насправді
ПОКАЗАТИ — показувати, навчати, виправляти, карати
покоръ — покірність, сумирність
покосьнъ — зручний, вдалий
покровъ — покрівля, дах
покоусити — випробувати

полагати — класти
полъ — сторона, берег
польма — навпіл
польѕа — користь
ПОМАЗАНИК — масло, мазь
поманѫти — давати знак, кивати
помѣслъ — помисел, думка
поманѫти — згадати, пригадати
понѫдити, понѫждѫ — примусити, наказати
попелъ, пепель — попіл
понѣ — хоча б
понѣвица — клапоть, покривало, саван
понѩвица — саван, шматок тканини
попьрати — знехтувати, потоптати
пораждати сѧ — відроджуватися
порождьство — відродження
порокъ — вада, хиба
порфира — пурпуровий дорогий одяг
послоушаниѥ — послух
послоушьствовати — підтверджувати, свідчити
послѣди, послѣдъ — після, пізніше
поспѣхъ — напруження, намагання, енергія
потворити — виправити, змінити, поміняти
потрѣбьнъ — зручний
потѣщати — турбуватися, прагнути
потѧжьбьнъ — той, хто висміює, насміхається
пооучениѥ — порада, пересторога
похваштати — схоплювати, ловити
похотѣти — хотіти
похоухнаниѥ — насмішка, глум
почитаниѥ — читання
почьсть — пошана
поѩти — узяти
прагъ — ПОрІГ
прамъ — ПОрОМ
прасѧ — порося
прахъ — порох, пил
пращта — праща
прналъчьнъ — голодний
пригласити — кликати, запрошувати, видавати звук
призрѣти НА кого — глянути на когось, звернути увагу
принждити — перевитратити
приключаи — випадок, пригода
прилежаниѥ — пильність, догляд
прилежати — турбуватися, старатися
прилогъ — додаток до чогось
прилоучити сѧ — трапитися
прилѣпити сѧ — приєднатися, мати щось спільне
приницати — нахилятися, заглядати
припасти, ПРИПАДАТИ — трапитися, статися
присвѧнѫти, присвѧдати — в'янути, прив'ядати
прискръбьнъ — дуже сумний
присно, присьно — завжди, постійно
присьносѫшть — вічний
присни — рідня
приснъ — ближній, особливий, щирий
приспѣти — приходити, спішити, встигати
приставьникъ — управитель
присѣдѣти — сидіти біля, бути близько
присАГА — клятва, присяга
присѧшти — торкнутися
притворъ — галерея, критий хід
притъча — притча
притъкати — наштовхуватися, уподібнюватися, приєднуватися
притѧжаниѥ — майно, володіння
причастиѥ — участь у чомусь
причастити — зробити когось учасником, залучити до чогось
причастьникъ — спільник, співучасник
прнѩти — любити, сприяти
прогонити — прогнати, відкинути
продлъжениѥ — продовження, додаток, збільшення
прозѧбати — проростати, давати сходи
проказьство — хитрість, підступність
прокоѥ и **прокоѥ** — і так далі...
прокъ — залишок
промѣсльнъ — передбачливий
прорешти — пророчити, передбачати
пророкъ — пророк
просворА — проскура
просвѣштениѥ — освітлення

прослоутиѥ — прославлення
простити **сѧ** — звільнитися
пространити — розширити, поширити
простъ — простий, прямий, чистий
пространъ — просторий, широкий
противлении — непокора
противѫ — проти
протръзати — проривати, розривати
прочеѥ — отже, однак
прочии — наступний
прьвъ — перший
прьвѣѥ — раніше, спершу, колись
прьстъ — порох, земля, плоть, палець
прысньти — бризнути
прьси — груди
прѣдѣлъ — межа
прѣдати — зрадити
прѣзоривь — гордий, хвалькуватий
прѣзорьство — гордість, бундючність, пихатість
прѣложениѥ — зміна, переміна, перетворення
прѣложити — докласти щось, змінити щось
прѣмо — навпроти, назустріч
прѣмоудити — згаяти
прѣмѣрити — зважувати
прѣобидети — ображати, зневажати
прѣподобиѥ — святість
прѣподобьнъ — святий
прѣпрость — просто, прямо
прѣпрѫдь — тканина, багряниця
прѣпрѣти — переконати, перемогти
прѣрѣковати — суперечити
прѣспѣти — переважати в чомусь
прѣставлениѥ — переміна, смерть
прѣстѫпити — проходити мимо
прѣтити — суперечити
прѣщати — наказувати, вимагати, погрожувати
прѫдати, прѫдаѭ — стрибати, стрибаю
прѫдиво — льняне волокно
прѫжда — пряжа
прѫслица — веретено
прѫжати — мучити
прѫгъ — сарана
псалъмъ – пісня
псалтырь — книга псалмів
поуштa, поустыни — пустеля
поуштати, поустити — пускати, пустити
пъта, пътица — пташка
пътьньць — пташеня
пьнь — пень
пьрати, перл — летіти, лечу
пьсати — писати
пьсъ — пес
пьрьць — прохач у справі
пьхати — штовхати
пьшено — борошно
пѣнѧзь — дрібна монета
пѣнѧжьникъ — міняйло, лихвар
пѣстовати — виховувати
пѣстоунъ — вихователь
пѣсъкъ — пісок
пѫдило — опудало
пѫдити — гнати
пѫто — пута, ланцюги, окови
падь – п'ядь
ПАТД — п'ята
ПАТИ — розтягати

Р

раба, рабыни — раба, невільниця
рдБОтд — рабство, неволя
работати — бути рабом, слугувати, працювати
равьнъ — рівний, однаковий
равьви, равви — рабин, учитель
радити — піклуватися про когось
раждати — народжувати
раждениѥ — розпалювання
разарати — руйнувати, відкидати
разбои — убивство, кровопролиття
развѣ — крім, за винятком
раздрѣшениѥ — відпущення гріхів
раздрѣшити — звільнити, простити, знищити
различь — різноманітно
размышлениѥ — роздуми, думки
разоумиѥ — розуміння, знання
разоумъ — розум, смисл, думка
разоумѣти, разоумѣвати — тримати в умі, мати на увазі, думати, мислити

рака — гробниця, труна
рало — соха
рамо — плече
раскошь — розкіш
расмотрьливъ — розсудливий
раснъ — різний
распѫтие — вулиця
расточити — витратити
растоати — відстояти, відділитися
расоудити — розбирати, судити, обговорювати
ратити сѧ — ворогувати, воювати
рдть — війна
раченик — любов, пожадливість
рачитель — прихильник
рдчити — любити, піклуватися, турбуватися
рекъше — тобто
реть — пильність, запал
решти — сказати, говорити
ризд — верхній одяг
ризьница — місце, де зберігається одяг
ринѫти — посилати, прагнути, намагатися
риторъ — оратор, промовець
рогъ — сила
рожанъ — роговий
рожаникъ, рожаньць — лук, самостріл
рождие — гілки
рожьць — стручок ріжків
ротд — клятва, присяга
ротити СА — клястися, божитися
роумѣнъ — рум'яний
роуно — шерсть
роути, ровѫ — ревіти, реву
ръжда — іржа
ръдръ, рьдръ — червоний
ръпътъ — гомін, нарікання
рыбитьникъ — рибалка
рылица — лопата
рѣдъкъ — рідкий
рѣпии, рѣпие — будяк, будяки
рѣснота — істина
рѣснотивьнъ — істинний, ясний, дійсний
ржбъ — кусок дерева
ржгъ — лайка, сварка
ржковѧть — зв'язка
рѧдъ — порядок, лад
рАсд — одяг ченців

G

садъ — дерево, рослина
садовие — дерева, сад
сажень — одиниця довжини, сажень
сажда — сажа
санъдалие — сандалі
сапогъ — взуття
сатана — сатана
свара — лайка, сварка
сварити — лаяти
сватьба — весілля
свекръ — свекруха
свирити — грати на сопілці
свирьць — той, хто грає на сопілці
свѣрѣпъ — жорстокий, лютий
свѣтило — світило, джерело світла
свѣтильникъ — факел, світильник
свѣтьльство — блиск
свѣшта — свічка
свѣштьникъ — свічник
свѧтъ — святий
сє — ось, тут
седмица — тиждень
сенци — нині, тепер
селикъ — такий, такий великий
село — поле, село
сельнъ — польовий
сеукло — буряк
серафимъ — вищий ангельський чин, серафим
сила — сила, доблесть
синклитъ — верховний уряд
сирь — осиротілий
сиць — такий
скарѧдъ — брудний, поганий
сквозѣ — через, крізь
скваръ — жар, вогонь
скиниа — намет, шатро
скора — шкіра
скотъ — свійська худоба
скрамъ — жир
скриница — ящик
скрннд — ящик, шкатулка, скриня
скѫдѣль — черепок, черепиця
скѫдѣльникъ — гончар
слама — солома
сланьникъ — рибалка на морі
слина — слина
словити — говорити, називати
словѣнинъ — слов'янин
СЛОТА — негода, моква, сльота

слоужьба — рабство, служба, літургія, жертва
слъза, сльза — сльоза
смирьна — пахуча смола
смокъ — смоківниця, фігове дерево, інжир
смрьдѣти — смердіти
смрѣча — кедр
сноути, сновѫ — снувати, сную
сокачии — кухар
сопьць — музикант, який грає на сопілці
сотона — диявол, сатана
спира — військовий загін, третина когорти
сподъ — гурт, коло людей
спѫдъ — міра сипких речовин, посудина
срамѫживъ — сором'язливий
срачица — нижній одяг, сорочка
срьпъ — серп
срѣсти — зустріти
срѣтениѥ — зустріч
стволик — кропива
стлъпъ — колона, вежа, оплот
СТОДОЛА — сарай
СТОПА – СЛІД
страдьба – ПОДВИГ
страсть — нещастя, страждання, мука
стратигъ — полководець, воєначальник
стрижьникъ — духовна особа
стрижьници — духовенство
стришти — стригти
строїть — рана, струп
стръво, стръвь — падло
строупъ — рана, труп
стрѣбити — виконати
стрѣкало — жало
стрѣха — край солом'яної стріхи
стрѣшти — стерегти
стоуденьць — джерело, колодязь
стоудъ — сором
стьгнд — широка вулиця
стьза — стежка, шлях
стѣнь – ТІНЬ
соулѣе, соулии — краще
соухъ — сухий
соуета — марнота, обман
съблазнъ — спокуса, помилка
съблюсти — зберегти, дотриматися
съборище — збори, зборище, синагога
съвлѣщи, съвлачити, съвлѣкати — роздягати, знімати
съвръшати — здійснити, виконати
съвръшити сѧ — упокоїтися
съвѣдѣтель — очевидець, свідок
съвѣстовати – повідомляти, оголошувати, сповідати
съвѣтъ — порада, нарада, рішення
съвѧзъ, съвѧзь — пута
съвѧзати — заковувати, ув'язнювати
съвѧзьнь — в'язень
съдоушьнъ — натхненний, одухотворений
съказаниѥ — пояснення
съказати — пояснювати, перекладати, тлумачити
съконьчати сѧ — закінчитися, звершитися, здійснитися
съкровище — місце, де зберігаються скарби, скарбниця
съкровъ — таємне місце
сълагати, съложити — з'єднати, порівняти
сълдти, **слѭ** — посилати, посилаю
слъ – ПОСОЛ
съмирѧти сѧ — миритися, підтримувати мир
съмотреніѥ — огляд, нагляд, указ
съмотрьливьнъ — те, що стосується благоустрою
съмѣра — міра, розпорядок монастиря
съмѧшениѥ — безлад, збентеження
съмѧсти — збентежити, стурбувати, занепокоїти
снабъдѣти — охороняти, рятувати, зберігати
сънниѥ — сновидіння
сънити — вийти, зійти
сънмище — зібрання
сънмъ — зібрання, з'єднання
сънѣдь — їжа, корм
сънѣсти — з'їсти
сънѧти — знімати, відділяти
съпасъ — порятунок
съпона — перепона, перешкода

съпрѣмлати — бути спрямованим, уподібнюватися
сърєбро — срібло
сътворити — робити, створювати
сътворицеѭ — в сто разів
състѧзати сѧ — сперечатися, бесідувати, розмовляти
съсѫдъ — посудина
сътѫжати (сѧ) — мучити (мучитися), гнітити, знемагати
съзьдати, създати — будувати
сьде — тут
сѣдалиште — місце для сидіння, престол
сѣмо — сюди
сѣнь — тінь, шатро, житло
сѫдии — суддя
сѫдъ, съсѫдъ — посудина
сѫмьнѣти (сѧ) — сумніватися, остерігатися
сѫпрь — супротивник, відповідач на суді
сѫпрѫгъ — упряж, пара волів
сѫсѣдъ — сусід
сѧтъ — каже, кажуть

Т

тажде — потім
тди — таємно
талантъ — металеві гроші
ТАТЬ. — злодій
таче — для чого, нащо
твръдь — твердиня, оплот
тектонъ — столяр
телѧ — теля
тенето — сітка, пастка
тети — бити
тешти — бігти
тлѣшти — стукати, бити, товкти
тожде и — і потім
толико — стільки
точило — прес для винограду
троути — годувати
тръгъ — площа, базар
тръжище — село, поселення, площа, базар
тръжьникъ — торговець
трьпѣти — терпіти, переживати, бути терплячим
трѫсъ — землетрус
трьниѥ — терни
трьпѣти — терпіти, витримувати, переживати
трѣба — жертва
трѣбъ — близький, потрібний
трѣва — трава
трѣзвовати — бути тверезим
трѣти — ТерТИ
трѧсавица — гарячка, лихоманка
тржба — труба, сурма
трждъ — хвороба
тржтъ — варта, військо
тоу — там, тут
тоуждь — чужий
тоужде — там же, тут же
тоукъ — жир, сало
тоуне — даремно, марно
тоучьнъ — жирний, товстий
тъкмо — тільки, лише
тъчьнъ — рівний
тъщивъ — швидкий, гарячий
тыщь — пустий, даремний, нікчемний
тыкы — гарбуз
ТЫСАШТД — тисяча
тъзьнъ — однойменний
тьлити — псувати, нищити
ТЬМА — десять тисяч
тьмьница — в'язниця
тѫжати — працювати, обробляти
ТАЗАТН — питати, вимагати
ТАТИ, **тьнѫ** — рубати, рубаю
тѫга — сум, горе
тѫча — хмара

ОУ, Ȣ

оу — вже; не **оу** — ще не
оубо — отже, адже, так, оскільки
оубогъ — бідний
оубои — вбивство
оуброусъ — хустина
оугль — вугілля
оугобьзити — вродити, збагатити
оугълъ — куток
оудавити — давити, тиснути, задушити
оудебелѣвати — міцніти
оудоблати — підкоряти собі, міцніти
оудобреніѥ — приборкання
оудобреніѥ норовоу — приборкання характеру, досконалість
оудобрити — зробити красивим, покращити, поліпшити
оудъ — фаланга руки, частина тіла

оужасьнъ — лякливий
оукроухъ — шматок
оулоучити — досягти, отримати
оумаленъ — смиренний
оумилениѥ — смирення, зворушення
оуне — краще
оунылъ — недбайливий, недбалий
оупитанъ — відгодований
оуправити — керувати, направляти, впорядковувати
оупъваниѥ — надія, впевненість
оусерѧгъ, оусерѧзь — сережка
оусмарь — кожум'яка
оуста — рот, вуста
оуставити — ставити, встановлювати, утримувати
оустьна — губа, вхід
оусѫдити — споряджати покійника
оутворити _ давати лад, влаштовувати
оутрь — уранці
оутѫгати — мати можливість, бути в змозі
оучительство — повчання, настанова
оучрѣдити — гостинно прийняти, пригостити
оушидь — втікач
оуштедрити — помилувати

Ф

фарисѣи — фарисей
финикъ — фінік, фінікова пальма
форь — данина

Х

халѫга — стіна, паркан, огорожа
хероувимъ — чин ангела, херувим
хитонъ — хітон, туніка
хламида — плащ
хлъмъ — пагорб, могила
хлѫбь — водоспад, потік
хоботъ — хвіст
ХОДАТАИ — посередник, заступник
храбъръ — воїн
храмъ, ХРАМИНА — будинок
хоудъ — малий
хоудооумнъый — дурний
хоула — наклеп, звинувачення
хоуловати — богохульствувати, лаятися, лихословити
хѫдогъ — вправний, тямущий

Ц

цвисти, цвьтѫ — цвісти, цвіту
црькъы — церква
цѣлити — лікувати
цѣлованиѥ — привітання
цѣловати — вітати
цѣста — вулиця
цѧта — монета

Ч

часъ — пора, час
чаѩти — чекати
чезнѫти — затухати, зникати
челѫдинъ — раб, слуга
чесати — чесати, гладити
четыре **десѧте** — сорок
чисменитъ — числовий
ЧИСМА — ЧИСЛО
чисти, **чьтѫ** — вшановувати, вшановую
ЧИСТИНА — щирість, правдивість
чловѣкъ — людина
чрьвльнъ — червоний
чрьвь — черв'як
чрѣво — живіт, шлунок, черево
чрѣда — череда, черга, порядок
чрѣсла — боки, стегна
чюждати сѧ, чюдити сѧ — дивуватися
чьсть — знак, прикмета, честь, свято, торжество
ЧАДО — дитина
чѫдь — ЛЮДИ
ЧАСТЬ — частина, частка

Ш

шаръ — фарба
шиѩ — шия
штоуждь — чужинець
шоуи — лівий
ШАТАНИИ — хвилювання, сміливість
шѧтати сѧ — підніматися, хвилюватися, обурюватися

Ѱ

ѱоуждь — чужий, сторонній

южьскъ — південний
юньць — теля
юноша — юнак
ютро — ранок

Га

гав^Ь — явно, неприховано
гадт» — отрута, трунок
гадь, гасти — їжа, їсти
гадьца — ненажера
газвина — нора, лігво звіра
гако — як, коли, щоб, що
гамо — куди
имо **колиждо** — куди б не
принд — вовна
гарость — гнів
гарт. — сердитий

А, ѧ

ѧдро — швидко, скоро
ѧза — хвороба, рана
ѧзъыкоболевати — мати хворобу язика
ѧзъыкъ — 1) язик; 2) рід, плем'я

ѧти сѧ — братися, **триматися**
ѧти — **взяти**
ѧтро — печінка
ѧтьникъ — в'язень

жглъ — кут
жгль — вугілля
жда — вудка
ждолъ — долина, балка
ждоу, ѩдоу — де
жже — мотузка, канат, ланцюг
жжика — родич
жза — окови, пута
жзилиште — в'язниця
жзъкъ — вузький
жтроба — **живіт**
жхати — пахнути
жтрь — усередині
жтрьнь, вънжтрьнь — **внутрішній**

У

упокритъ — лицемір
упостась — предмет, особа; істота

Слов'янські азбуки: глаголиця і кирилиця

Глаголиця: Літера	Глаголиця: числ. знач.	Кирилиця: Літера	Кирилиця: числ. знач.	Звук	Назва літери	Глаголиця: Літера	Глаголиця: числ. знач.	Кирилиця: Літера	Кирилиця: числ. знач.	Звук	Назва літери
ⰰ	1	а	1	[а]	азъ	ⰦⰦ	500	ф	500	[ф]	фрьть
ⰱ	2	е	—	[б]	боукы	ⰧⰧ	600	х	600	[х]	хѣръ
ⰲ	3	в	2	[В]	вѣди	ⰨⰨ	700	о	800	[о]	отъ
ⰳ	4	г	3	[г]	глаголи	ⰩⰩ	800	ѡ	—	[шт]	шта
ⰴ	5	А	4	[А]	добро	ⰪⰪ	900	ц	900	[ц]	ци
ⰵ	6	є	5	[е]	єсть	ⰬⰬ	1000	ч	90	[ч]	чрьвь
ⰶ	7	ж	—	[ж]	живіте	ⰭⰭ	—	ш	—	[Ш']	ша
ⰷ	8	s	6	[А3]	ѕѣло	ⰮⰮ	—	ъ	—	[б]	кръ
ⰸ	9	3	7	[3]	земла	ⰯⰯ	—	ы	—	[ы]	кры
ⰹ	20	Н	8	[і]	иже	ⰰⰰ	—	ь	—	[ě]	крь
ⰺ	10	і	10	[і]	ижеи	ⰱⰱ	—	ѣ	—	[ä]	ать
ⰻ	30	(ѣ)	—	Н	гервь	ⰲⰲ	—	ю	—	['у, jу]	ю
ⰼ	40	к	20	[К]	како	ⰳⰳ	—	ꙗ	—	['а, ja]	а
ⰽ	50	л	30	[л]	людиѥ	ⰴⰴ	—	к	—	['е, je]	ѥ
ⰾ	60	м	40	[М]	мыслите	ⰵⰵ	—	ѧ	(900)	[ę]	юс малий
ⰿ	70	Н	50	[Н]	нашь	ⰶⰶ	—	ѩ	—	['ę, ję]	юс малий йотований
ⱀ	80	0	70	[о]	онъ	ⰷⰷ	—	ж	—	[9]	ЮС великий
ⱁ	90	п	80	[п]	покои	ⰸⰸ	—	ѭ	—	['9, jǫ]	юс великий йотований
ⱂ	100	Р	100	[р]	рьци	ⰹⰹ	—	ѯ	60	[кс]	кси
ⱃ	200	с	200	[с]	слово	ⰺⰺ	—	ѱ	700	[пс]	пси
ⱄ	300	Т	300	[Т]	твьрдо	ⰻⰻ	800	ѳ	9	[ф]	ѳита
ⱅ	400	«Y	400	[у]	оукъ	ⰼⰼ	—	v	400	II.В]	нжица

Таблиця голосних старослов'янської мови

Піднесення	Ряд		
	Передній	Середній	Задній
Високе	Н	ъ	оу
Середнє	Ь, А, Є		о, т», ж
Низьке	ѣ		а

Позиції редукованих голосних ъ, ь

Сильна

- під наголосом — шь′пътъ
- перед складом із редукованим у слабкій позиції — правьдьнъ

Слабка

- в абсолютному кінці складу — сънъ
- перед складом із голосним повного творення — дъва
- перед складом із редукованим у сильній позиції — дьньсь

Позиції голосних ы, и

Редукована *Повного творення*

перед j, и — знамєниє, выта; в усіх інших випадках — пити, сынъ

Таблиця приголосних старослов'янської мови

Спосіб творення		Місце творення	Губні	Язикові		
				передньо-язикові	середньо-язикові	задньо-язикові
Шумні	проривні	дзвінкі	Б	А		г
		глухі	п	т		к
	щілинні	дзвінкі	Б	з, ж	ѝ	
		глухі	(ф)	с, ш		х
	африкати	дзвінкі		s		
		глухі		ц, ч		
	складні	дзвінкі		жд		
		глухі		шт		
сонорні	носові		м	Н		
	плавні			р, л		

Групи приголосних старослов'янської мови за твердістю / м'якістю

Постійно тверді	Постійно м'які	Тверді, м'які, пом'якшені	Тверді, пом'якшені
г, к, х	ж, ч, ш	р, л, н	Б, П, Б, М
	жд, шт		А, т, с, з
	ц, 5, з, j		

Складотворні сонорні ρ, л

Сполучення **ръ, лъ, рь,** ль могли мати у слові два вияви:

1. Нескладотворчий сонорний + складотворний редукований голосний — **плътъ, кръвь, крьстъ** (у сучасних словах-відповідниках східнослов'янських мов голосний стоїть після сонорного — *плоть, кров, хрест);*

2. Складотворчий сонорний + нескладотворчий редукований голосний — **гръло, влъкъ, врьхъ** (у сучасних словах-відповідниках голосний стоїть перед сонорним — *горло, вовк, верх).*

Формування фонетичної системи праслов'янської мови

Система голосних праслов'янської мови у її відношенні до праіндоєвропейської

праіндоєвропейські *ā *ă *ō *ŏ *ē *ĕ *ī *ĭ *ū *ŭ

праслов'янські *a *o *ě(ѣ) *e *i *ь *y *ъ

Система приголосних праслов'янської мови у її відношенні до праіндоєвропейської

сп.-сл. ρ b t d g k ch s z i j v m n ът ъп г l ъг ъl ьт ьп ьг ьl

праіндоєвр. ρ b t d g k\kh š z i j u m n m̥ n̥ r̥ l r̥ l̥

ph bh th dh gh kh

I перехідна палаталізація задньоязикових

g ——> dž > ž

k — е, ь, а, ѣ, и —> č

ch ——> š

сп.-сл. *rǫka — *porǫčiti ст.-сл. **рѫка — пор'ѫчити;**

сп.-сл. *grechь — *grešiti ст.-сл. **грѣхъ — грѣшити;**

сп.-сл. *bogь — *božьskь ст.-сл. **богъ — божьскъ.**

II перехідна палаталізація задньоязикових

g ——> z' **нога — нозѣ** <сп.-сл. *nogai;

k — ѣ,и —> c' **рѫка — рѫцѣ** <сп.-сл. *ranrai;

ch ——> s' **блъха — блъсѣ** < сп.-сл. *blъchai;

III перехідна палаталізація задньоязикових
(закон Бодуена де Куртене)

g —> z'

и, ь, А, ρ — k —> c' (якщо в наступному складі не було **ъ, ы)**

ch —> s'

сп.-сл. lice<*likon — ст.-сл. **лице;**

сп.-сл. vьsь<*vьchь — ст.-сл. **вьсь;**

сп.-сл. penędzь<*pfenning — ст.-сл. **пѣнѧзь;**

сп.-сл. mьr̥cati<*mьr̥kati — ст.-сл. **мрьцати.**

Доля приголосних у сполученні з наступним *j*

4, lj, nj

rj>r'j>r'>r' *bourja > боурꙗ;
lj>l'j>l'>l' *volja > воли;
nj>n'j>n'>n' *konjь > конь.

bj, pj, mj, vj

bj>b'j>b'>b'' >bl' *bjudo > БЛЮДО;
pj>p'j>p'>p'' >pl' *pjujǫ >плюю;
mj>m'j>m'>m >ml *zemja > земля;
vj>v'j>v'>v >vl *lovjǫ > ловлю.

zj, sj

zj>z'j>z'>ž^z>ž сп.-сл.*lizjǫ>ližǫ; ст.-сл. лизати — лижѫ;
sj>s'j>s'>š' >š сп.-сл.*nosjǫ>nošǫ; ст.-сл. носити — ношѧ.

gj, kj, chj

gj>g'j>g'>g^ž>ž' сп.-сл.*lъgja
kj>k'j>k'>k^č'>c' сп.-сл.*sekja — ст.-сл. сѣча;
chj>ch'j>ch'>ch^š>š' сп.-сл.*suchja — ст.-сл. соуша.

skj, stj, zgj, zdj

skj>šť сп-сл.*iskjǫ — ст.-сл. иштѫ;
stj>šť сп-сл.*pustjǫ — ст.-сл. поуштѫ;
zgj>žd' сп-сл.*dьzgjь — ст.-сл. дъждь;
zdj>žd' сп-сл.*prigvozdjǫ — ст.-сл. пригвождѫ.

dj, tj

dj>d'j>đ' <*medja
- d^ž'
  - сх.-сл. Ж укр. *межа*
  - болг. жд *межда*
  - серб. ђ *мѐђа*
  - словен. j *meja*
- пол. *Аг* *miedza*
- чес. z *meze*

tj>ťj>ť <*svetja
- ť^č'
  - сх.-сл. ч укр. *свічка*
  - болг. шт *свешт*
  - серб. I) *свéђа*
  - словен. c *sveca*
- ť^c' — зах.-сл. с пол. *swięca*

Звукові процеси праслов'янської мови, зумовлені дією закону відкритого складу

Монофтонгізація дифтонгів

*äi̯ *äi *ōi̯ *ŏi *ēi̯ *ěi̯ *äu̯ *ău̯ *ōu̯ *ŏu̯ *ěu̯ *ěu

V " Y " V v v v "

*äi̯ *ōi̯ ěi̯ ău̯ ou̯ ěu̯

ǫi eı ou eu

ѣ и ǫу ю

лит. *kaina* — ст.-сл. **цѣна**;
гр. *cheima* — ст.-сл. ЗИМА;
лит. *ausis* — ст.-сл. **оухо**;
нім. *Leute* — ст.-сл. **людиѥ**;
нім. *Kaiser* — ст.-сл. **цѣсарь**;
лит. *kreivas* — ст.-сл. **кривь**;
лат. *taurus* — ст.-ст. **тоуръ**;
лит. *liaupse* — ст.-сл. **любъ**.

Зміна дифтонгічних сполучень «голосний + ***m, *n***»

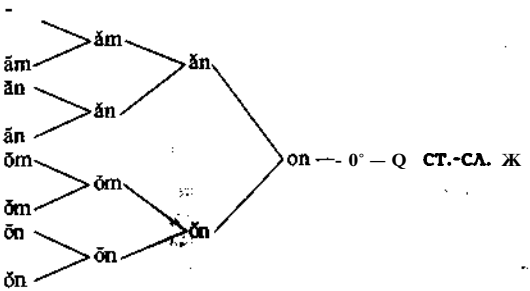

двн. *gans*; лат. *anser*; **ст.-сл. гѫсь**
лат. *pons*; д-інд. *panthan*; **ст.-сл. пѫть**

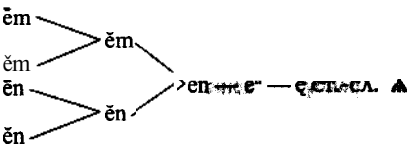

лит. *penki*; гр. *pente*; ст.-сл. **пѧть**
лит. *zentas*; лат. *genitor*, ст.-сл. **зѧть**

Зміна сполучень ***torł, *tolt, *tert,* *telt***

сп.-сл.	пд.-сл.	зах.-сл.	сх.-сл.
*tort	trat	trot	torot
*tolt	tlat	tlot	tolot
*tert	tret	tret	teret
*telt	tlet	tlet	tolot (рідко telet)

МОРФОЛОГІЯ

ІМЕННИК

Давні основи на голосний

Зразок відмінювання

*Основи на *-a, *-ja*

	Однина				
Н.	жена	земля	доуша	богыни	змиꙗ
Р.	жены	земльѧ	доушѧ	богынь	змиѩ
Д.	женѣ	земли	доуши	богыни	змии
З.	женѫ	земли;	доушѫ	богынь	змиѭ
О.	женоѭ	землею	доушкоѭ	богынкоѭ	змикоѭ
М.	женѣ	земли	доуши	богынн	змии
Кл. ф.	жено	земле	доуше	богыне	змиѥ

Множина

жін. рід.

Н.	жены	землѧ	доушѧ	богынѧ	змиѧ
Р.	женъ	землъ	доушь	богынь	змии
Д.	женамъ	землгамъ	доушамъ	богынгамъ	змигамъ
З.	жены	землѧ	доушѧ	богынѧ	змиѧ
О.	женами	землгами	доушами	богынгами	змигами
М.	женахъ	землгахъ	доушахъ	богынгахъ	змигахъ

Двоїна

жін. рід.

Н.—З.—Кл. ф.	женѣ	земли	доуши	богыни	змии
Р.—М.	женоу	землю	доушю, (-оу)	богиню	змию
Д.-О.	женама	землгама	доушама	богынгама	змигама

*Основи на *-ŏ, *-jŏ*

Однина

	чол. рід		сер. рід	
Н.	рабъ	конь	лѣто	поле
Р.	раба	конга	лѣта	поля
Д.	рабоу	коню	лѣтоу	полю
З.	рабъ	конь	лѣто	поле
О.	рабомь	конемь	лѣтомь	полемь
М.	рабѣ	кони	лѣтѣ	поли
Кл. ф.	рабе	коню	лѣто	поле

Множина

	чол. рід		сер. рід	
Н.	раби	кони	лѣта	поля
Р.	рабъ	конь	лѣтъ	поль
Д.	рабомъ	конемъ	лѣтомъ	полемъ
З.	рабы	коньѧ	лѣта	поля
О.	рабы	кони	лѣты	поли
М.	рабѣхъ	конихъ	лѣтѣхъ	полихъ

Двоїна

	чол. рід		сер. рід	
Н.—З.—Кл. ф.	раба	конга	лѣтѣ	поли
Р.—М.	рабоу	коню	лѣтоу	полю
Д.-О.	рабома	конема	лѣтома	полема

*Основина *-п*

	Однина	*Множина*	*Двоїна*	
Н.	сынъ	сынове	Н.—З.—Кл. ф.	сыны
Р.	сыноу	сыновъ	Р.—М.	сыновоу
Д.	сынови	сыномъ	Д.-О.	сынъма
З.	сынъ	сыны		
О.	сынъмъ	сынъми		
М.	сыноу	сыноxъ		
Кл. ф.	сыноу			

*Основи на *-ĭ*

	Однина		Множина	
	чол. рід	*жін. рід*	*чол. рід*	*жін. рід*
Н.	гость	дань	гостьѥ, -ѥи	дани
Р.	гости	дани	гостьи, -ии	даньи, -ни
А-	гости	дани	гостьмъ	даньмъ
З.	гость	дань	гости	дани
О.	гостьмь	даньѭ, -ни	гостьми	даньми
М.	гости	дани	гостьхъ	даньхъ
Кл. ф.	гости	дани		

Двоїна

Н.—З.—Кл. ф.	гости	дани
Р.—М.	гостью, -ню	даньюю, -ию
Д.—О.	гостьма	даньма

*Основи на *-й*

	Однина	Множина		Двоїна
Н.	црькы	црькъви	Н.—З.—Кл. ф.	црькъви
Р.	црькъве	црькъвъ	Р.—М.	црькъвоу
Д-	црькъви	црькъвамъ	Д.—О.	црькъвама
З.	црькъвь	црькъви		
О.	црькъвьѭ	црькъвами		
М.	црькъве	црькъвахъ		
Кл. ф.	црькы			

*Консонантні основи на *-en, *-es, *-et, *-er*

*Чоловічий рід основи на *-en*

	Однина	Множина		Двоїна
Н.	камы	камене	Н.—З.	каменн
Р.	камене	каменъ	Р.—М.	каменоу
Д-	каменн	каменьмъ	Д.—О.	каменьма
З.	камень	камени		
О.	каменьмь	каменьмн		
М.	камене	каменьхъ		

Середній рід

	Однина			Множина		
	*-en	*-es	*-et	*-en	*-es	*-et
Н.	имѧ	слово	телѧ	имена	словеса	телата
Р.	имене	словесе	телѧте	именъ	словесъ	телѧтъ
Д-	имени	словеси	телѧти	именьмъ	словесьмъ	телѧтьмъ
З.	нма	слово	тела	имена	словеса	телата
О.	именьмь	словесьмь	телѧтьмь	имены	словесы	телаты
М.	имене	словесе	телате	именьхъ	словесьхъ	телѧтьхъ

Двоїна

Н.—З.	именѣ	словесѣ	телѧтѣ
Р.—М.	именоу	словесоу	телѧтоу
Д.-О.	именьма	словесьма	телѧтьма

Жіночий рід

	Однина	Множина		Двоїна
Н.	мати	матери	Н.—З.—Кл. ф.	(дъштери)
р.	матере	матеръ	Р.—М.	(дъштерью)
А.	мдтєри	матерьмъ	А--О.	(дъштерьма)
З.	матерь	млтєрн		
О.	матерьѭ, -ньѭ	матерьми		
М.	матери	матерьхъ		
Кл. ф.	мати			

ПРИКМЕТНИК

Відмінювання коротких прикметників

чол. рід: **новъ,** синь за зразком іменників **рабъ,** конь;
жін. рід: НОВА, **син** за зразком іменників женл, землю;
сер. рід: **ново, сине** за зразком іменників **лѣто,** поле.

Зразок відмінювання повних прикметників

Твердий варіант

	Однина			Множина		
	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.
Н.	высокъи	высокоѥ	высокаꙗ	высоцни	высокаꙗ	высокыѩ
Р.	высокаѥго		высокыѩ	высокынхъ		
Д.	высокоуѥмоу		высоцѣи	высокынмъ		
З.	высокъи	высокоѥ	высокѫѭ	высокыѩ	высокаꙗ	высокыѩ
О.	высокынмь		высокоѭ	высокынми		
М.	высоцѣѥмь		высоцѣи	высокынхъ		

Двоїна

	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.
Н.—З.	высокаꙗ	высоцѣи	высоцѣи
Р.—М.	высокоую		
Д.—О.	высокынима		

М'який варіант

	Однина			Множина		
	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.
Н.	синии	синеѥ	синꙗꙗ	синнн	синꙗꙗ	синѧѩ
Р.	синаѥго		синѧѩ		синнихъ	
Д.	синюѥмоу		синии		синнимъ	
З.	синии	синеѥ	синьѭ	синѧѩ	синꙗꙗ	синѧѩ
О.	синнимь		синеѭ		синними	
М.	синнимь		синии		синнихъ	

Двоїна

	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.
Н.—З.	синꙗꙗ	синии	синии
Р.—М.		синюю	
Д.—О.		синнима	

Невідмінюванiприкметники

— исплѣнь: скръби исплѣнь срьдца вдшд (Мар. єв.)
— соугоубь: соугоубь...пришьствиѥ (Супр. рук.)
— рдзличь: многоу и рдзличь гнѣвоу (Супр. рук.)
— оудобь: вѣдъ...оудобь погыбениѥ (Сін. тр.)
— свободь: дд мы...свободь бждемь (Супр. рук.)
— прѣпрость: житиѥ прѣпрость отьца Иѡана (Супр.)

Творення ступенів порівняння прикметників (суплетивніформи)

Початкова форма	чол. рід.	жін. рід.	сер. рід.
малъ	мьнии	мьньши	мьне
великъ	болии	больши	боле
мьногъ	вѧщии	вѧщии	вѧщьше
благъ	лоучии	лоучьши	лоуче
добръ	оуниии	оуньши	оуньше
зълъ	горни	горьши	горьше
	поуштии	поуштьши	поуштьше

Зразок відмінювання прикметників з суфіксом **-ьш**

	Однина			*Множина*		
	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.
Н.	нижии	ниже	нижьши	нижьше	нижьша	ННЖЬША
Р.	нижьша		нижьшѧ		нижьшь	
Д.	нижьшоу		ннжьшн	нижьшемъ		нижьшамъ
З.	нижьшь	нижьше	ННЖЬША	ННЖЬША	ННЖЬША	ННЖЬША
О.	нижьшемь		нижьшеѭ	нижьши		нижьшами
М.	нижьши			нижьшихъ		нижьшахъ

Двоїна

	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.
Н.—З.	нижьша	нижьшн	нижьши
Р.—М.		нижьшоу	
Д.—О.	нижьшема		нижьшама

Зразок відмінювання прикметників з суфіксом **-аниш**

	Однина		
	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.
Н.	мъножан	мъножаѥ	мъножаниши
Р.	мъножанша		МЪНОЖДНША
А.	мъножаншоу		мъножаниши
З.	мъножан	мъножаѥ	мъножаншѧ
О.	мъножаншемь		мъножаншеѭ
М.	мъножаниши		

Продовження таблиці

Множина

	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.
Н.	мъножаниѥ	мъножаниѧ	мъножаниѧ
Р.		мъножаниѣ	
Д.	мъножаниѥмъ		мъножаниѧмъ
З.	мъножаниѧ	мъножаниѧ	мъножднша
О.	мъножаниѥ		мъножаниѧми
М.	мъножаниѥхъ		мъножаниѧхъ

Двоїна

	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.
Н.—З.	мъножднша	мъножаниѥ	мъножаниѥ
Р.—М.		мъножаниѥю	
Д.—О.	мъножаниѥма		мъножаниѧма

ЗАЙМЕННИК

Значеннєві розряди займенників

Особові:	азъ(азъ), тъı, мъı, въı, вѣ, ва
Зворотний:	сєбє
Вказівні:	тъ, та, то, сь, си, сє, онъ, она, оно
Присвійні:	мои, моꙗ, моѥ, наши, наша, нацїє
Означальні:	самъ, сама, само, вьсꙗкъ, вьсꙗка, вьсꙗко
Неозначені:	нѣкъто, нѣчьто, етеръ, етера, етеро
Заперечні:	никъто, ничьто
Відносні:	нжє, гажє, кже
Питальні:	къто, чьто, къıи, каꙗ, коѥ

Безродові займенники

Зразок відмінювання особових займенників

	Однина		*Множина*	
Н.	азъ	тъı	мъı	въı
Р.	мене	тебе	насъ	васъ
Д.	мьнѣ, ми	тебѣ, ти	намъ, нъı	вамъ, въı
З.	мѧ, мене	та, тесе	нъı, насъ	въı, васъ
О.	мъноѭ	тобоѭ	нами	вами
М.	мънѣ	тебѣ	нась	васъ

Двоїна

Н.	вѣ	ва
Р.—М.	наю	баю
Д.—О.	нама	бама
З.	на	ва

Зразок відмінювання зворотного займенника

Н.	—
Р.	себе
Д.	себѣ, си
З.	сѧ, себе
О.	собоѭ
М.	себѣ

Родові займенники

Зразок відмінювання вказівних займенників

Однина

	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.
Н.	тъ	то	та	и	к	та
Р.	того		тоѩ	кго		кѩ
А.	томоу		тои	кмоу		ки
З.	тъ	то	тѭ	и	к	ѭ
О.	тѣмь		тоѫ	имь		кѭ
М.	томь		тои	кмь		ки

Множина

	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.
Н.	ти	та	ты	и	та	ѣ
Р.		тѣхъ			ихъ	
А.		тѣмъ			имъ	
З.	ты	та	ты	ѩ	та	ѩ
О.		тѣми			ими	
М.		тѣхъ			ихъ	

Двоїна

	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.
Н.—З.	та	тѣ	тѣ	та	и	и
Р.—М.		тою			кю	
А.—**О.**		тѣма			има	

Зразок відмінювання присвійних займенників

Однина

	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.
Н.	вашь	ваше	ваша	мои	моѥ	моꙗ
Р.	вашего		вашеѩ	моѥго		моѥѩ
А.	вашемоу		вашеи	моѥмоу		моѥи
З.	вашь	вдше	вашѫ	мои	моѥ	моѭ
О.	вашимь		вашеѭ	моимь		моѥѭ
М.	вашемь		вашеи	моѥмь		моѥи

Продовженнятаблиці

Множина

	чол.рід.	сер. рід.	жін.рід.	чол.рід.	сер. рід.	жін. рід.
Н.	ВАШИ	ваша	ВАША	МОИ	моа	моѧ
Р.		вашихъ			моихъ	
А.		вашимъ			моимъ	
З.	ваша	ваша	ВАША	МОИ.	моꙗ	МОИ.
О.		вашими			моими	
М.		вашихъ			моихъ	

Двоїна

	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.
Н.—З.	ВАША	ваши	ВАШИ	мога	мои	мои
Р.—М.		вашею			моею	
А-О.		вашима			моима	

Зразок відмінювання означальних займенників

	Однина			*Множина*		
	чол.рід.	сер.рід.	жін. рід.	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.
Н.	вьсь	вьсе	вьсга	вьси	вьсга	вьсьѧ
Р.	вьсего		вьсеѩ		вьсѣхъ	
А.	вьсемоу		вьсен		вьсѣмъ	
З.	вьсь	вьсе	вьсѭ	вьсьѧ	вьсга	вьсьѧ
О.	вьсѣмь		вьсеѭ		вьсѣми	
М.	вьсемь		вьсеи		вьсѣхъ	

Двоїна

	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.
Н.—З.	вьсга	вьсѣ	вьсѣ
Р.—М.		вьсею	
А-О.		вьсема	

Зразок відмінювання неозначених займенників

	Однина			*Множина*		
	чол.рід.	сер.рід.	жін.рід.	чол.рід.	сер.рід.	жін. рід.
Н.	ктеръ	ктеро	ктера	ктери	ктера	ктеръі
Р.	ктера		ктеръі		ктеръ	
А.	ктероу		ктерѣ	ктеромъ		ктерамъ
З.	ктеръ	ктеро	ктерѫ	ктеръі	ктера	ктеръі
О.	ктеромъ		ктероѭ	ктеръі		ктерами
М.	ктерѣ		ктерѣ	ктерѣхъ		ктерахъ

Двоїна

	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.
Н.—З.	ктера	ктерѣ	ктерѣ
Р.—М.		ктероу	
Д.—О.	КТЄрОМА		ктерама

Зразок відмінювання питальних займенників

Н.	**къто**	чьто
р.	**кого**	месо, чьсо, чесого, чьсого
А.	**комоу**	**чемоу, чьсомоу, чесомоу**
З.	**кого**	чьто
О.	**цѣмь**	**чимь**
М.	**комь**	**чемь, чесомь**

	Однина			*Множина*			
	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.	чол. рід.	сер. рід.	жін. рід.	
Н.	**кыи**	**кое**	**каꙗ**	**ции**	**каꙗ**	**ким**	
Р.	кокго		**коѥѧ**		**кыихъ**		
А.	**кокмоу**		**коѥи**		**кыимъ**		
З.	**кыи**	**кое**	кож, **кѫѭ**	**кыѩ**	**каꙗ**	**кыѩ**	
О.	**кыимь**		**коѥѭ**		**кыими**		
М.	**кокмь**		**коѥи**		**кыихъ**		

ЧИСЛІВНИК

Таблиця числівників старослов'янської мови

	Кількісні	Порядкові
1	**кдинъ, кдьнъ, -а, -о**	**прьвъ, -а, -о**
2	**дъва (чол.), дъвѣ (ж., сер.)**	**въторъ, -а, -о**
3	трик (чол.),три (ж., сер.)	**третии (-тьи), -иꙗ, -ие**
4	**четъыре** (чол.),-ри (ж., сер.)	**четврьтъ, -а, -о**
5	**пѧть**	**пѧть, -а, -о**
6	**шесть**	шесть, -а, **-о**
7	**седмь**	**седмъ, -а, -о**
8	**осмь**	**осмъ, -а, -о**
9	**девѧть**	**девѧть, -а, -о**
10	**десѧть**	**десать, -а, -о**
11	**кдинъ (-а, -о) на десѧте**	**прьвъ на десѧте, кдинонадесѧть**
12	**дъва (-ѣ) на десѧте**	**въторъ на десате, дъванадесѧть, -ьнъ**
13	**трик (три) на десате**	**третии на десѧте, тринадесѧть**
14	**четъыре (-ри) на десате**	**четврьтъ на десате**
15	**пѧть на десѧте**	**пать на десате, петьнадесетьнь**
16	**шесть на десѧте**	**шесть на десѧте, шестонадесѧть**
17	**седмь на десате**	**седмь на десѧте, седмьнадесеть, седмьнадесетьнъ**
18	**осмь на десате**	**осмь на десѧте, осмонадесѧть**
19	**девѧть на десѧте**	**девѧть на десѧте, деветьнадесетьнъ**
20	**дъба десати**	**дъвадесѧть, дъводесѧть, дъвадесѧтьнъ**
30	**три десАти (-те)**	**тридесѧтьнъ**

Кількісні		Порядкові
40	четыре (-ри) ДЄСАТЄ (-ти)	четыридесѧтъ, четыридесѧтьнъ
50	пѧть дєсать	пѧтьдесѧтъ, пѧтьдесѧтьнъ
60	шесть десѧть	шестьдесѧтъ
70	седмь дєсать	седмодесѧтьнъ, седмьдесєтьнъ
80	осмь дєсать	осмьдесѧтъ, осмьдесѧтьнъ
90	девѧть дєсать	девѧтьдесѧтъ, деветьдесєтьнъ
100	сътo	сътьнъ
200	дъвѣ сътѣ	дъвосътьнъ, дроугосътьно
300	три сътa	трисътьнъ
400	четыри сътa	(четырьсътьнъ)
500	пать сътъ	(пѧтисътьнъ)
1000	тысѧшта (тысѫшта)	тысѧштьнъ, тысѫштьнъ
2000	дъвѣ тысѧшти	(дъвоютысѧштьнъ)
3000	три тысѧшта	
4000	четыри тысѧшта	
5000	пѧть тысѧшть	
10 000	тьма, ньсвѣда	

Таблиця позначення чисел літерами **кирилиці**

Одиниці		Десятки	Сотні	Тисячі
1	.а҃.	.і҃.	.р҃.	.а҃.
2	.в҃.	.к҃.	.с҃.	.в҃.
3	.г҃.	.л҃.	.т҃.	.г҃.
4	.д҃.	.м҃.	.ѹ҃.	.д҃.
5	.є҃.	.н҃.	.ф҃.	.є҃.
6	.ѕ҃.	.ѯ҃.	.х҃.	.ѕ҃.
7	.з҃.	.о҃.	.ѱ҃.	.з҃.
8	.и҃.	.п҃.	.ѡ҃.	.и҃.
9	.ѳ҃.	.ч҃.	.ц҃.	.ѳ҃.

Кількісні числівники

Зразок відмінювання

	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.	єдинъ	єдино	єдина
Р.	єдиного		єдиноѩ
А-	єдиномоу		єдиноѥ
З.	єдинъ	єдино	єдинѫ
О.	єдинъмь		єдиноѭ
М.	єдиномь		єдиноѥ

Зразок відмінювання

	чол. рід	сер. і жін. рід
Н.—З.	дъва, овд	дъвѣ, обѣ
Р.—М.	дъвою, обою	
Д.—О.	дъвѣма, обѣма	

Зразок відмінювання

	чол. рід	сер. рід	жін. рід	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.	трие	три	три	четъыре	четъыри	четири
Р.		трии, трьи			четъыръ	
Д.		трьмъ			четъырьмъ	
З.		три			четъыри	
О.		трьми			четъырьми	
М.		трьхъ			четъырьхъ	

Зразок відмінювання

	Однина	Множина	Двоїна
Н.	десѧть	десатє, -ти	
Р.	десѧте, -ти	десѧтъ	Н.—З. десати, (-тѣ)
Д.	десѧти	десѧтьмъ	Р.—М. (десѧтоу)
З.	десѧть	десати	Д-О. десѧтьма
О.	десѧтиѭ, -ьѭ	десѧтъı	
М.	десатє, -ти	десѧтьхъ	

Зразок відмінювання

	Однина	Множина	Двоїна
Н.	съто	съта	
Р.	съта	сътъ	Н.—З. съте
Д.	сътоу	сътомъ	Р.—М. сътоу
З.	сьто	съта	Д.—О. сътома
О.	сътомь	сътъı	
М.	съте	сътѣхъ	

Зразок відмінювання

	Однина	Множина	Двоїна
Н.	тысѧшта	тысѧшта	
Р.	тысѧшта	тысѧшть	Н.—З. тысѧшти
Д.	тысѧшти	тысѧштамъ	Р.—М. тысѧштоу
З.	тысѧштѧ	тысашта	Д-О. тысѧштама
О.	тысѧштеѭ	тысѧштами	
М.	тысѧшти	тысѧштахъ	

Складені безсполучникові числівники

Зразок відмінювання

	чол.рід.	сер. рід.	жін. рід.
Н.	кдинъ на десѧте	кдино на десате	кдина на десате
Р.	кдиного на десѧте		кднноіа на десате
Д.	кдиномоу на десате		кдннон на десате
З.	кдинъ на десате	кднно на десѧте	кдинѫ на десате
О.	кдинѣмь на десате		кдиноѭ на десате
М.	кдиномь на десате		кдинои на десѧте

Зразок відмінювання

Н.	пать на десате	пать десѧтъ,	сътъ,	тысѧшть
Р.	пати на десате	пати десѧтъ,	сътъ,	тысѧшть
Д.	пати на десате	пати десатт»,	сътъ,	тысѧшть
З.	пать на десате	пать десатт»,	сътъ,	тысѧшть
О.	пѧтьѭ на десате	пѧтьѭ десать,	сътъ,	тысѧшть
М.	пѧти на десате	пати десатт»,	сьтт»,	тысѧшть

Зразок відмінювання

Н.	трик (три) десате (десѧти)	трик (три) съта
Р.	трии десат-ь	трии сътъ
Д.	трьмь десѧтьмъ	трьмь сътомъ
З.	три десѧти	три съта
О.	трьми десѧтъі	трьми сътъі
М.	трьхъ десѧтьхъ	трьхъ сътѣхъ

У числівників 20, 200 другий компонент відмінюється у двоїні; у числівників 30, 40, 300, 400 — у множині.

ДІЄСЛОВО

Спосіб

Архаїчний умовний

Однина	Множина
1 ос. знамъ, -0, -а бимь	знали, -а, -ъі бимъ
2 ос. знамъ, -0, -а би	знали, -а, -ъі бисте
3 ос. знамъ, -0, -а би	знали, -а, -ъі еж, вниа

Форми двоїни пам'ятками не засвідчені, вони реконструйовані

1 ос. (знала, -ѣ, -ѣ бивѣ)
2 ос. (знала, -ѣ, -ѣ виста)
3 ос. (знала, -ѣ, -ѣ висте)

Новий умовний

Однина	Множина
1 ос. знал**ъ**, -о, -а бы**х**ъ	знал**и**, -а, -ТЈ бы**х**омъ
2 ос. знал**ъ**, -о, -д бы	знал**и**, -а, -ТЈ висте
3 ос. знал**ъ**, -о, -d бы	знал**и**, -а, -ы бы**ш**а

Двоїна

1 ос. знала, -4· -ѣ бы**х**овѣ
2 ос. знала, -ѣ, -ѣ бы**с**та
3 ос. знала, -ѣ, -ѣ бы**с**те

Наказовий *спосіб*

		I клас брати	*Я клас* кликнѫти
Однина	2 ос.	бєрн	кликни
	3 ос.	бєри	кликни
Множина	1 ос.	берѣмъ	кликнѣмъ
	2 ос.	берѣте	кликнѣте
Двоїна	1 ос.	берѣвѣ	кликнѣвѣ
	2 ос.	берѣта	кликнѣта

		III клас знати	*IV клас* молити
Однина	2 ос.	знаи	моли
	3 ос.	знаи	моли
Множина	1 ос.	знаимъ	молимъ
	2 ос.	знаите	молите
Двоїна	1 ос.	знаивѣ	моливѣ
	2 ос.	знаита	молита

I клас на -штн

		мошти	пешти
Однина	2 ос.	мосн	пьци
	3 ос.	мосн	пьци
Множина	1 ос.	мостѣмъ	пьцѣмъ
	2 ос.	мостѣте	пьцѣте
Двоїна	1 ос.	мостѣвѣ	пьцѣвѣ
	2 ос.	мостѣта	пьцѣта

Форми наказового способу від атематичних дієслів

		быти	дати	ѧсти	вѣдѣти
Однина	2 ос.	бѫди	даждь	ѧждь	вѣждь
	3 ос.	бѫди	даждь	гаждь	вѣждь
Множина	1 ос.	бѫдѣмъ	дадимъ	гаднмт.	вѣдимъ
	2 ос.	бѫдѣте	дадите	ѧдите	вѣдите
Двоїна	1 ос.	бѫдѣвѣ	дадивѣ	гадив-Ь	вѣдивѣ
	2 ос.	бѫдѣта	даднтд	ѧдита	вѣдита

Класи дієслів

I клас

Основа теперішнього часу з темою -є;
основа інфінітива на приголосний або на -д.

Основа тепер. часу	Основа інфінітива
нес-е-те	нес-ти
рєч-е-тє	рєк-ти
мож-є-тє	мог-ти
бєр-є-тє	бра-ти

Я клас

Основа теперішнього часу з темою -не;
основа інфінітива на -нѫ.

Основа тепер. часу	Основа інфінітива
миг-не-тє	миг-нѫ-ти
кыс-не-тє	кыс-нѫ-ти
клик-не-тє	клик-нѫ-ти

III клас

Основа теперішнього часу з темою -ѥ [-*je*]. Особливістю цієї групи дієслів було те, що після приголосних [-*j*] зник, зазнавши взаємної асиміляції попереднім пом'якшеним приголосним.
Основа інфінітива має 4 різновиди:
— основа дорівнює кореню й закінчується на голосний;
— основа на -А;
— основа на -ѣ;
— основа на -ова.

Основа тепер. часу	Основа інфінітива
крꙑ-ѥ-тє	крꙑ-ти
пи-ѥ-тє	пи-ти
пиш-е-тє (-ше-<-*sje-)	пис-а-ти
каж-е-тє (-же-<-*zje-)	каз-а-ти
цєл-ѣ-ѥ-тє	цєл-ѣ-ти
коуп-оу-ѥ-тє	коуп-ова-ти

IV клас

Основа теперішнього часу з темою -н. В 1-й ос. одн. перед закінченням -ж завжди був давній *j, який не прослідковується в інших особових формах. Напр.: хвалѭ, люблѭ, хождѫ, прошѫ.
Основа інфінітива на -и, рідше на -ѣ, -а<е.. . . . . .

Основа тепер. часу	Основа інфінітива
вод-и-тє	вод-и-ти
нос-и-тє	нос-и-ти
вид-и-тє	вид-ѣ-ти
мьн-и-тє	мьн-ѣ-ти
слꙑш-и-тє	слꙑш-а-ти <*slucheti
крич-и-тє	крич-а-ти <*kriketi

V клас

Цей клас об'єднував 4 атематичних дієслова, які приєднували особові закінчення безпосередньо до основи.

Інфінітив	выти	ДАТИ	ꙗсти	вѣдѣти
1 ос.одн. тепер. часу	ѥсмь	дамь	ꙗмь	вѣмь

Теперішній час

Тематичне *дієвідмінювання*

I клас

Інфінітив		КЛАСТИ	брати	пещти	вьзѧти
Однина	1 ос.	кладѫ	берѫ	пекѫ	възьмѫ
	2 ос.	кладеши	береши	печеши	възьмеши
	3 ос.	кладетъ	беретъ	печетъ	възьметъ
Множина	1 ос.	кладемъ	беремъ	печемъ	възьмемъ
	2 ос.	кладете	берете	печете	вьзьмете
	3 ос.	кладѫтъ	беѫтъ	пекѫтъ	възьмѫтъ
Двоїна	1 ос.	кладевѣ	беревѣ	печевѣ	вьзьмевѣ
	2 ос.	кладета	берета	печета	вьзьмета
	3 ос.	кладете	берете	печете	вьзьмете

II клас

Інфінітив съхнѫти			
	Однина	Множина	Двоїна
1 ос.	съхнѫ	съхнемь	съхневѣ
2 ос.	съхнеши	съхнете	съхнета
3 ос.	съхнетъ	съхнѫтъ	съхнете

III клас

Інфінітив		знати	дѣлати	миловати
Однина	1 ос.	знаѭ	дѣлаѭ	милоуѭ
	2 ос.	знаєши	дѣлаєши	милоуєши
	3 ос.	знаєтъ	дѣлаєтъ	милоуєтъ
Множина	1 ос.	знаємъ	дѣлаємъ	милоуємъ
	2 ос.	знаєте	дѣлаєте	милоуєте
	3 ос.	знаѭтъ	дѣлаѭтъ	милоуѭтъ
Двоїна	1 ос.	знаєвѣ	дѣлаєвѣ	милоуєвѣ
	2 ос.	знаєта	дѣлаєта	милоуєта
	3 ос.	знаєте	дѣлаєте	милоуєте

IV клас

Інфінітив		косити	свѣтити	видѣти	ловити
Однина	1 ос.	кошѫ	свѣщѫ	виждѫ	ловлѭ
	2 ос.	косиши	свѣтиши	видиши	ловиши
	3 ос.	косить	свѣтитъ	видитъ	ловитъ
Множина	1 ос.	косимъ	свѣтимъ	видимъ	ловимъ
	2 ос.	косите	свѣтите	видите	ловите
	3 ос.	косѧтъ	свѣтѧтъ	видѧтъ	ловлѧтъ
Двоїна	1 ос.	косивѣ	свѣтивѣ	видивѣ	ловивѣ
	2 ос.	косита	свѣтита	видита	ловита
	3 ос.	косите	свѣтите	видите	ловите

Атематичне дієвідмінювання

V клас

Інфінітив		быти	гастн	дати	в*д*тн
Однина	1 ос.	ѥсмь	ꙗмь	дамь	вѣмь
	2 ос.	ѥси	гаси	даси	в*сн
	3 ос.	ѥстъ	ꙗстъ	дасть	б*стъ
Множина	1 ос.	ѥсмъ	ꙗмъ	дамъ	вѣмъ
	2 ос.	ѥсте	ꙗсте	дасте	вѣсте
	3 ос.	сѫтъ	ВДАТЬ	даданъ	вѣдѧтъ
Двоїна	1 ос.	ѥсвѣ	ав*	дав*	вѣвѣ
	2 ос.	ѥста	ꙗста	даста	вѣста
	3 ос.	кстє	ꙗстє	дасте	вѣстє

Майбутній час

Простий майбутній час

	Однина	Множина	Двоїна
1 ос.	бѫдѫ	бѫдемъ	бѫдевѣ
2 ос.	бѫдеши	бѫдете	бѫдета
3 ос.	бѫдетъ	бѫдѫтъ	бѫдете

І майбутній час

	Однина	Множина	Двоїна
1 ос.	имамь Брати	имамъ брати	имавѣ Брати
2 ос.	имаши брати	имате врати	имата врдти
3 ос.	иматъ врати	имѫтъ врати	имате брати

Майбутній час у теперішньому

	Однина	Множина	Двоїна
1 ос.	хоштѫ читати	хоштемъ читати	хоштевѣ читати
2 ос.	хоштеши читати	хоштете читати	хоштета читати
3 ос.	хоштетъ читати	хотѫтъ читати	хоштете читати

Передмайбутній

		чол. рід.	жін. рід.	сер. рід.
	Однина			
1 ос.	бѫдѫ	ходилъ	Ходила	Ходило
2 ос.	бѫдеши	ходилъ	Ходила	ходило
3 ос.	бѫдетъ	ходилъ	Ходила	ходило
	Множина			
1 ос.	бѫдемъ	ходили	ходилы	Ходила
2 ос.	бѫдете	ходили	ходилы	Ходила
3 ос.	бѫдѫтъ	ходили	ходилы	Ходила
	Двоїна			
1 ос.	бѫдевѣ	Ходила	ходилѣ	ходилѣ
2 ос.	бѫдета	Ходила	ходилѣ	ходилѣ
3 ос.	бѫдете	Ходила	ходилѣ	ходилѣ

Майбутній час у минулому

Однина	Множина	Двоїна
1 ос. хотѣахъ знати	хотѣахомъ знати	хотѣаховѣ знати
2 ос. хотѣаше знати	хотѣашетеЗНАТИ	хотѣашета знати
3 ос. хотѣаше знати	хотѣахѫ знати	хотѣашете знати

Минулий час

Аорист *простий* (безсуфіксний)

	Інфінітив	пасти	ити	съхнѫти	постигнѫти
Однина	1 ос.	падъ	идъ	съхъ	постигъ
	2 ос.	паде	иде	съше	постиже
	3 ос.	паде	иде	съше	постиже
Множина	1 ос.	падомъ	идомъ	съхомъ	постигомъ
	2 ос.	падете	идете	съшете	постижете
	3 ос.	падѫ	идѫ	съхѫ	постигѫ
Двоїна	1 ос.	падовѣ	идовѣ	съховѣ	постиговѣ
	2 ос.	падета	идета	съшета	постижета
	3 ос.	падете	идете	съшете	постижете

Аорист сигматичний (суфіксальний)
з основою на голосний

	Інфінітив	чоути	приносити	видѣти
Однина	1 ос.	чоухъ	приносихъ	видѣхъ
	2 ос.	чоу	приноси	видѣ
	3 ос.	чоу	приноси	видѣ
Множина	1 ос.	чоухомъ	приносихомъ	видѣхомъ
	2 ос.	чоусте	приносисте	видѣсте
	3 ос.	чоушѧ	приносишѧ	видѣшѧ
Двоїна	1 ос.	чоуховѣ	приносиховѣ	видѣховѣ
	2 ос.	чоуста	приносиста	видѣста
	3 ос.	чоусте	приносисте	видасте

Аорист сигматичний
з основою на приголосний

	Аорист сигматичний архаїчний			*Аорист сигматичний новий*	
	Інфінітив	решти	вести	Інфінітив решти	вести
Однина	1 ос.	рѣхъ	вѣсъ	рекохъ	ведохъ
	2 ос.	рече	веде	рече	веде
	3 ос.	рече	веде	рече	веде
Множина	1 ос.	рѣхомъ	вѣсомъ	рекохомъ	ведохомъ
	2 ос.	рѣсте	вѣсте	рекосте	ведосте
	3 ос.	рѣшѧ	вѣсѧ	рекошѧ	ВЕДОША
Двоїна	1 ос.	рѣховѣ	вѣсовѣ	рекоховѣ	ведоховѣ
	2 ос.	рѣста	вѣста	РЕКОСТА	ведоста
	3 ос.	рѣсте	вѣсте	рекосте	ведосте

Зразок дієвідмінювання сигматичного аориста атематичних дієслів

	Інфінітив	быти	вѣдѣти	ꙗсти	дати
Однина	1 ос.	быхъ	вѣдѣхъ	ꙗсь, ꙗхъ	дахъ
	2 ос.	бы, бысть	вѣдѣ	гаеть	дастъ, да
	3 ос.	бы, бысть	вѣдѣ	ꙗстъ	дасть, да
Множина	1 ос.	быхомъ	вѣдѣхомъ	гасомь, ꙗхомъ	дахомъ
	2 ос.	бысте	вѣдѣсте	ꙗсте	дасте
	3 ос.	бышѧ	вѣдѣшѧ	ꙗсѧ, гашА	даша
Двоїна	1 ос.	быховѣ	вѣдѣховѣ	гасові, ꙗховѣ	даховѣ
	2 ос.	быста	вѣдѣста	ꙗста	даста
	3 ос.	висте	вѣдѣсте	гаетє	дастє

Імперфект

Зразок дієвідмінювання імпѐрфекта

I клас

	Інфінітив	пасти	знати	мощи
Однина	1 ос.	пасѣахъ	знаахъ	можаахъ
	2 ос.	пасѣаше	знааше	можааше
	3 ос.	пасѣаше	знааше	можааше
Множина	1 ос.	пасѣахомъ	знаахомъ	можаахомъ
	2 ос.	пасѣашете	знаашете	можаашете
	3 ос.	пасѣахѫ	знаахѫ	можаахѫ
Двоїна	1 ос.	пасѣаховѣ	знааховѣ	можааховѣ
	2 ос.	пасѣашета	знаашета	можаашета
	3 ос.	пасѣашете	знаашєтє	можаашете

II клас

	Інфінітив	кыснѫти	кликнѫти
Однина	1 ос.	кыснѣахъ	кликнѣахъ
	2 ос.	кыснѣаше	кликнѣаше
	3 ос.	кыснѣаше	кликнѣаше
Множина	1 ос.	кыснѣахомъ	кликнѣахомъ
	2 ос.	кыснѣашете	кликнѣашете
	3 ос.	кыснѣахѫ	кликнѣахѫ
Двоїна	1 ос.	кыснѣаховѣ	кликнѣаховѣ
	2 ос.	кыснѣашета	кликнѣашета
	3 ос.	кыснѣашете	кликнѣашете

III клас

	Інфінітив	знати	пити	чоути
Однина	1 ос.	знаахъ	пиꙗахъ	чоуꙗахъ
	2 ос.	знааше	пиꙗаше	чоуꙗаше
	3 ос.	знааше	пиꙗаше	чоуꙗаше
Множина	1 ос.	знаахомъ	пиꙗахомъ	чоуꙗахомъ
	2 ос.	знаашете	пиꙗашете	чоуꙗашете
	3 ос.	знаахѫ	пиꙗахѫ	чоуꙗахѫ
Двоїна	1 ос.	знааховѣ	пиꙗаховѣ	чоуꙗаховѣ
	2 ос.	знаашета	пиꙗашета	чоуꙗашета
	3 ос.	знаашете	пиадшєтє	чоуꙗашете

IV клас

	Інфінітив	Хвалити	просити	возити
	1 ос.	хвалꙗахъ	прошаахъ	вожаахъ
Однина	2 ос.	хвалꙗаше	прошааше	вожааше
	3 ос.	хвалꙗаше	прошааше	вожааше
	1 ос.	хвалꙗахомъ	прошаахомъ	вожаахомъ
Множина	2 ос.	хвалꙗашете	прошаашете	вожаашете
	3 ос.	хвалꙗахѫ	прошаахѫ	вожаахѫ
	1 ос.	хвалꙗаховѣ	прошааховѣ	вожааховѣ
Двоїна	2 ос.	хвалꙗашета	прошаашета	вождднетд
	3 ос.	хвалꙗашете	прошддшете	вождднете

V клас

	Інфінітив	ꙗсти	вѣдѣти	дати
	1 ос.	ꙗдѣахъ	вѣдѣахъ	дадѣахъ
Однина	2 ос.	ꙗдѣаше	вѣдѣаше	дадѣаше
	3 ос.	гад-Ьлше	вѣдѣаше	дадѣаше
	1 ос.	гад'Ьдхомъ	вѣдѣахомъ	дадѣахом
Множина	2 ос.	ꙗдѣашете	вѣдѣашете	дадѣашете
	3 ос.	ꙗдѣахѫ	вѣдѣахѫ	дадѣахѫ
	1 ос.	ꙗдѣаховѣ	вѣдѣаховѣ	дадѣаховѣ
Двоїна	2 ос.	ꙗдѣашета	вѣдѣашета	дадѣашета
	3 ос.	ꙗдѣашете	вѣдѣашете	дадѣашете

Перфект

		чол. рід	сер. рід	жін. рід
	1 ос.	читалъ ксмь	читало ксмь	читала ксмь
Однина	2 ос.	читалъ кси	читало кси	читала кси
	3 ос.	читалъ кстъ	читало кстъ	читала кстъ
	1 ос.	читали ксмъ	читала ксмъ	читалы ксмъ
Множина	2 ос.	читали кстє	читала кстє	читалы кстє
	3 ос.	читали сѫтъ	читала сѫтъ	читалы сѫтъ
	1 ос.	читала ксвѣ	читалѣ ксвѣ	читалѣ ксвѣ
Двоїна	2 ос.	читала кста	читалѣ кста	читалѣ кстд
	3 ос.	читала кстє	читалѣ кстє	читалѣ кстє

Плюсквамперфект

	Інфінітив	ходити	знати
	1 ос.	ходилъ, -о, -д бѣахъ	зналъ, -о, -л бѣахъ
Однина	2 ос.	ходилъ, -о, -д бѣаше	зналъ, -о, -а бѣаше
	3 ос.	ходилъ, -о, -д бѣаше	зналъ, -о, -д бѣаше
	1 ос.	ходили, -д, -ы бѣахомъ	знали, -а, -ы бѣахомъ
Множина	2 ос.	ходили, -а, -ы бѣашете	знали, -а, -ы бѣашете
	3 ос.	ходили, -а, -ы бѣахѫ	знали, -а, -ы бѣахѫ
	1 ос.	ходила, -ѣ, -ѣ бѣаховѣ	знала, -ѣ, -ѣ бѣаховѣ
Двоїна	2 ос.	ходила, -ѣ, -ѣ бѣашета	знала, -ѣ, -ѣ бѣашета
	3 ос.	ходила, -ѣ, -ѣ бѣашете	знала, -ѣ, -ѣ бѣашеше

Неособові (іменні) дієслівні **форми**

Дієприкметник

• Активні дієприкметники теперішнього часу

Короткі форми дієприкметників

Дієприкметники, утворені від основ I, II, V класів.

Інфінітив	Форма 3 ос. мн. тепер. часу	Дієприкм. чол. та сер. роду	Дієприкм. жін. роду
	I клас		
нести	нес-ѫтъ	несъ	несѫшти
вести	вед-ѫтъ	ведъ	веджшти
пещи	пек-ѫтъ	пекъ	пекжшти
грети	греб-ѫтъ	гребъ	гребжшти
	II клас		
сьхнѫти	съхн-ѫтъ	съхнъ	съхнѫщи
гыбнѫти	гыбн-ѫтъ	гыбнъ	гыбнѫщи
	V клас		
быти	с-ѫтъ	съ	сѫщи
ꙗсти	ꙗд-ѧть	ꙗдъ	гадлщи
вѣдѣти	вѣд-ѧть	ведъ	вѣдѫщи
дати	дад-ѧтъ	дадъ	дадѫщи

дієприкметники, утворені від основ III, IV класів

	III клас		
крити	кръ-ѭтъ	кръѩ	кръѭщи
пити	пи-ѭтъ	пиѩ	пиѭщи
метати	мец-ѫтъ	мецѧ	мецѫщи
плакати	плач-ѫтъ	плача	плачѫщи
	IV клас		
просити	прос-ѧтъ	прОСА	просѧщи
оучити	оуч-ѧтъ	оучѧ	оучѧщи
видѣти	вид-ѧтъ	вида	видѧщи
слышати	слыш-ѧтъ	слышѧ	слышѧщи

Відмінювання коротких форм дієприкметників теперішнього часу

I клас інфінітив нести

	Однина		Множина			
	чол. рід	сер. рід	жін. рід	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.	несъ	несы	несѫщи	несѫще	несѫща	несѫщѧ
Р.	несѫща		несѫщѧ		несѫщь	
А.	несѫщоу		несѫщи	несѫщемъ		несѫщамъ
З.	несѫщь	несѫще	несѫщѫ	несѫщѧ	несѫща	несѫщѧ
О.	несѫщемь		несѫщеѭ	несѫщи		несѫщами
М.	несѫщи		несѫщи	несѫщихъ		несѫщахъ

Двоїна

	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.—З.	несѫща	несѫщи	несѫщи
Р.—М.		несѫщоу	
А-О.	несѫщема		несѫщама

II клас інфінітив **съхнѫти**

	Однина			Множина		
	чол. рід	сер. рід	жін. рід	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.	съхнъı	съхнъı	съхнѫщи	съхнѫщє	съхнѫща	съхнѫщѧ
Р.	съхнѫща	съхнѫщѧ		съхнѫщь		
Д.	съхнѫщоу	съхнѫщи		съхнѫщемъ	съхнѫщамь	
З.	съхнѫщь	съхнѫщє	съхнѫщѫ	съхнѫщѧ	съхнѫща	съхнѫщѧ
О.	съхнѫщемь	съхнѫщеѭ		съхнѫщи	съхнѫщами	
М.	съхнѫщи	съхнѫщи		съхнѫщихъ	съхнѫщахъ	

Двоїна

	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.—З.	съхнѫща	съхнѫщи	съхнѫщи
Р.—М.		съхнѫщоу	
Д.—О.	съхнѫщема		съхнѫщама

V клас. Інфінітив **БЪІТИ**

	Однина			Множина		
	чол. рід	сер. рід	жін. рід	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.	съı	съı	сѫщи	сѫще	сѫща	сѫщѧ
Р.	сѫща		сѫщѧ	сѫщь		
Д.	сѫщоу		сѫщи	сѫщемъ		сѫщамъ
З.	сѫщь	сѫще	сѫщѫ	сѫщѧ	сѫща	сѫщѧ
О.	сѫщемь		сѫщеѭ	сѫщи		сѫщами
М.	сѫщи			сѫщихъ		сѫщахъ

Двоїна

	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.—З.	сѫща	сѫщи	сѫщи
Р.—М.		сѫщоу	
Д.—О.	сѫщема		сѫщтама

III клас. Інфінітив знати

	Однина			Множина		
	чол. рід	сер. рід	жін. рід	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.	знаѩ	знаѩ	знаѭщи	знаѭще	знаѭща	знаѭщѧ
Р.	знаѭща		знаѭщѧ	знаѭщь		
Д.	знаѭщоу		знаѭщи	знаѭщемъ		знаѭщамъ
З.	знаѭщь	знаѭще	знаѭщѫ	знаѭщѧ	знаѭща	знаѭщѧ
О.	знаѭщемь		знаѭщеѭ	знаѭщи		знаѭщами
М.	знаѭщи			знаѭщихъ		знаѭщахъ

Двоїна

	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.—З.	знаѭща	знаѭщи	знаѭщи
Р.—М.		знаѭщоу	
Д.—О.	знаѭщема		знаѭмама

IV клас. **Інфінітив ХВАЛИТИ**

	Однина			Множина		
	чол. рід	сер. рід	жін. рід	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.	хвалѧ	хвалѧ	хвалѧѩ	хвалѧще	хвалѧща	хвалѧщѧ
Р.	хвалѧща		хвалѧѩ	хвалѧщь		
А	хвалѧщоу		хвалѧщи	хвалѧщемъ		хвалѧщамъ
З.	хвалѧщь	хвалѧще	хвалѧщѫ	хвалѧѩ	хвалѧща	хвалѧщѧ
О.	хвалѧщемь		хвалѧщеѭ	хвалѧщи		хвалѧщами
М.	хвалѧщи			хвалѧщихъ		хвалѧщахъ

Двоїна

	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.—З.	хвалѧща	хвалѧщи	хвалѧщи
Р.—М.		хвалѧщоу	
Д.-О.	хвалѧщема		хвалѧщама

Повні форми дієприкметників

Відмінювання повних форм дієприкметників

Однина

	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.	несъи	несѫщеѥ	несѫщиѧ
Р.	несѫщѧѥго		несѫщѧѩ
Д.	несѫщюѥмоу		несѫщии
З.	несѫщии	несѫщеѥ	несѫщѩѭ
О.	несѫщимь		несѫщеѭ
М.	несѫщимъ		несѫщии

Множина

	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.	несѫщеи	несѫщѩѧ	несѫщѩѧ
Р.		несѫщихъ	
А		несѫщимъ	
З.	несѫщѩѧ	несѫщѧѧ	несѫщѩѧ
О.		несѫщими	
М.		несѫщихъ	

Двоїна

	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.—З.	несѫщѧѧ	несѫщии	несѫщии
Р.—М.		несѫщюю	
А-О.		несѫщима	

Активні дієприкметники минулого часу

Творення активних дієприкметників минулого часу

Інфінітив	Дієприкм. чол. роду	Дієприкм. сер. роду	Дієприкм. жін. роду
нести	нест.	несъ	несъши
плести	плетъ	плетъ	плетъши
пещи	пекъ	пекъ	пекъши
рещи	рекъ	рекъ	рекъши
бьрати	бьравъ	бьравъ	бьравъши
двигнѫти	двигъ	двигъ	двигъши

Продовження таблиці

Інфінітив	Дієприкм. чол. роду	Дієприкм. сер. роду	Дієприкм. жін. роду
минѫти	минѫвъ	минѫвъ	минѫвъши
пити	пивъ	пнвъ	пивъши
знати	знавъ	зндвъ	знавъши
коуповати	коуповавъ	коуповавъ	коуповавъши
слышати	слышавъ	слышавъ	слышавъши
носити	носивъ	носивъ	носивъши
быти	бывъ	бывъ	бывъши
дати	ддвъ	давъ	давъши

Відмінювання коротких форм активних дієприкметників минулого часу

	Однина			Множина		
	чол. рід	сер. рід	жін. рід	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.	несъ	несъ	несъши	несъше	несъша	несъшѧ
Р.	несъша		несъшѧ		несъшь	
А.	несъшоу		несъши	несъшемъ		несъшамъ
З.	несъшь	несъше	несъшѫ	несъшѧ	несъшд	несъшѧ
О.	несъшемь		несъшеѭ	несъши		несъшами
М.		несъши		несъшихъ		несъшахъ

Двоїна

	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.—З.	несьшд	несъши	несъши
Р.—М.		несъшоу	
Д.—О.	несъшема		несъшама

Відмінювання повних форм активних дієприкметників минулого часу

Однина

	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.	несъıи	несъшеѥ	несъшиѩ
Р.	несъшаѥго		несъшаѩѧ
А.	несъшоуѥмоу		несъшии
З.	несъшии	несъшеѥ	несъшѫѭ
О.	несъшимь		несъшеѭ
М.	несьшимь		несьшии

Множина

	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.	несъшеи	несъшаѩ	несъшаѩѧ
Р.		несъшихъ	
А.		несъшимъ	
З.	несъшаѩѧ	несъшаѩ	несъшаѩѧ
О.		несъшими	
М.		несъшихъ	

Двоїна

	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Н.—З.	несьшаѩ	несъшии	несъшии
Р.—М.		несъшоую	
Д.—О.		несъшима	

Невідмінювані активні дієприкметники минулого часу на -л-

	Однина	Множина	Двоїна
чол. рід:	бра-л-ъ	бра-л-и	врд-л-д
сер. рід:	бра-л-о	врд-л-д	бра-л-ѣ
жін. рід:	бра-л-а	бра-л-ы	бра-л-ѣ

Пасивні дієприкметники теперішнього часу

Короткіформи

чол. рід:	несомъ	видимъ	хвалимъ
жін. рід:	несома	видима	хвалима
сер. рід:	несомо	видимо	хвалима

Відмінювалися за зразком іменників рабъ, жена, лѣто

Повніформи

чол. рід:	несомыи	видимыи	хвалимыи
жін. рід:	несомаꙗ	видимаꙗ	хвалимаꙗ
сер. рід:	несомоѥ	видимоѥ	хвалимоѥ

Відмінювалися за зразком повних прикметників

Пасивні дієприкметники минулого часу

Короткіформи

чол. рід:	несенъ	обоутъ	битъ
жін. рід:	несена	обута	бита
сер. рід:	несено	обуто	бито

Відмінювалися за зразком іменників рабъ, жена, лѣто

Повніформи

чол. рід:	несеныи	обутыи	битыи
жін. рід:	несенаꙗ	обутаꙗ	битаꙗ
сер. рід:	несенѥ	обутоѥ	виток

Відмінювалися за зразком повних прикметників

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання

1. *Вайан А.* Руководство по старославянскому языку. — М., 1952.
2. *Ван-Вейк Н.* История старославянского языка. — М., 1957.
3. *Горшков А. И.* Старославянский язык. — М., 1963.
4. *Изотов А, И.* Старославянский и церковнославянский языки. — М., 2001.
5. *Иванова Т. А.* Старославянский язык. — М., 1977.
6. *Изотов А. И.* Старославянский и церковнославянский языки. — М., 2001.
7. *Камчатов А. М.* Старославянский язык. — М., 2001.
8. *Кондратов Н. А.* Славянские языки. — М., 1962.
9. *Кульбакин С. М.* Древнецерковнославянский язык. — М., 1917.
10. *Леута О. І.* Старослов'янська мова. — К., 2001.
И. *Майборода А. В.* Старослов'янська мова. — К., 1975.
12. *Мейе А.* Общеславянский язык. — М., 1951.
13. *Моренець В. В.* Старослов'янська мова. Історична фонетика. — К., 1973.
14. *Огієнко І.* Історія церковно-слов'янської мови: Короткий науково-популярний нарис. — Варшава: Друк. Синодальна, 1931.
15. *Огієнко І.* Історія церковно-слов'янської мови. Повстання церковно-слов'янської мови. Костянтин і Мефодій. Їх життя і діяльність. — Варшава, 1926. — Т. 1.
16. *Огієнко І.* Історія церковно-слов'янської мови: Фонетика церковно-слов'янської мови... — Варшава, 1927. — Т. 3.
17. *Огієнко І.* Історія церковно-слов'янської мови: Пам'ятки старослов'янської мови X—XI віків. — Варшава, 1929. — Т. 5. — (Студії до української граматики: Видають Ів. Огієнко та Р. Смаль-Стоцький; Кн. 5).
18. *Селищев А. М.* Старославянский язык. — М., 1951—1952. — Т. 1—2.
19. *Станівський М. Ф.* Старослов'янська мова. — Л., 1964.
20. *Станівський М. Ф.* Старослов'янська мова. — К., 1983.
21. *Хабургаев Г. А.* Старославянский язык. — М., 1986.

Список літератури до тем

Вступ. Походження письма. Графіка

1. *Бернштейн С. Б.* Константин-философ и Мефодий. — М., 1984.
2. *Висоцький С. О.* Київська писемна школа X—XII ст. — Львів; Київ; Нью-Йорк, 1998.

3. *Георгиев Е.* Славянская письменность до Кирилла и Мефодия. — София, 1952.
4. *Истрин В. А.* Возникновение и развитие письма. — М., 1965.
5. *Истрин В. А.* 1100 лет славянской азбуки. — М., 1963.
6. *Карский Е. Ф.* Славянская кирилловская палеография. — Л., 1928.
7. *Огієнко І.* Історія церковно-слов'янської мови. Повстання церковно-слов'янської мови. Костянтин і Мефодій. Їх життя і діяльність. — Варшава, 1926. — Т. 1.
8. *Питання* походження і розвитку слов'янської писемності. — К., 1963.
9. *Півторак Г.* Українці: звідки ми і наша мова. — К., 1993.
10. *Сказания* о начале славянской письменности. — М., 1981.

Фонетика

1. *Огієнко І.* Історія церковно-слов'янської мови. Фонетика церковно-слов'янської мови... — Варшава: Друк. Синодальна, 1927. — Т. 3.
2. *Соболевский А. И.* Древний церковнославянский язык. — К., 1910.
3. *Фортунатов Ф.* Ф. Лекции по фонетике старославянского (церковнославянского) языка. — М., 1957.
4. *Моренець В. В.* Старослов'янська мова. Історична фонетика. — К., 1973.

Порівняльно-історична граматика слов'янських мов

1. *Бернштейн С. Б.* Очерк сравнительной грамматики славянских языков. — М., 1961.
2. *Бирнбаум Х.* Праславянский язык: Достижения и проблемы в его реконструкции. — М., 1987.
3. *Булаховський Л. А.* Вступ до порівняльної граматики слов'янських мов: Фонетика праслов'янської мови. — Х., 1927.
4. *Вступ* до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов/ За ред. О. С Мельничука. — К., 1966.
5. *Ильинский Г. А.* Праславянская грамматика. — Нежин, 1916.
6. *Кондратов Н. А.* Славянские языки. — М., 1962.
7. *Кузнецов П. С.* Очерки по морфологии праславянского языка. — М., 1961.
8. *Мейе А.* Общеславянский язык. — М., 1962.
9. *Нахтигал Р.* Славянские языки. — М., 1963.
10. *Поржезинский В.* Сравнительная грамматика славянских языков. — М., 1916.
11. *Филин Ф. П.* Образование языка восточных славян. — М.; Л., 1962.

Морфол огія

1. *Бойчук М. К.* Старослов'янська мова. Числівник. — К., 1952; Старослов'янська мова: Невідмінювані частини мови. — К., 1952.
2. *Бородин В. В.* Видовые отношения старославянского глагола. — М., 1952.
3. *Бунина И. К.* Система времен старославянского глагола. — М., 1959.

4. *Гадолина М. А.* История форм личных и возвратных местоимений в славянских языках. — М., 1963.
5. *Толстой Н. И.* Значение кратких и полных прилагательных в старославянском языке// Вопр. славянск. языкознания. — М., 1957. — Вып. 2.
6. *Трофимович К. К.* Старослов'янська мова: Відмінювання і дієвідмінювання. — Л., 1958.
7. *Якубинская-Лемберг Э. А.* Употребление кратких и полных прилагательных в старославянском языке// Уч. зап. Ленингр. ун-та. — Л., 1957. — Вып. 23.

Словники

1. *Востоков А. Х.* Словарь церковнославянского языка. — СПб., 1858.
2. *Дьяченко Г.* Полный церковнославянский словарь. — М., 1900.
3. *Старославянский* словарь (по рукописям X—XI веков)/ Под ред. Р. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. — М., 1999.

Збірники

1. *Майборода А. В., Коломієць Л. І.* Збірник вправ і завдань з старослов'янської мови. — К., 1969.
2. *Горшкова О. В., Хмелевская Т. А.* Сборник упражнений по старославянскому языку. — М., 1985.
3. *Дементьев А. А.* Сборник задач и упражнений по старославянскому языку. — М., 1975.
4. *Бондалетов В. Д., Самсонов Н. Г., Самсонова Л. Н.* Старославянский язык: Сборник упражнений. — М., 2001.

Навчальне видання

Леута Олександр Іванович
Ґончаров Володимир Іванович

Старословянська мова

Збірник вправ
і практичних завдань

Оправа і титул В. *С. Жиборовського*
Художній редактор Г. С. *Муратова*
Технічний редактор А. *І. Омоховська*
Коректор *Н. М. Мельник*
Комп'ютерна верстка А. А. *Коркішко*

Підп. до друку 20.02.2004. Формат 84×108/32.
Папір офс. № 1. Гарнітура Baltica. Друк офс.
Ум. друк. арк. 10,50. Обл.-вид. арк. 12,40.
Дод. тираж 1000 пр. Вид. Na 10402. Зам. № 4-501

Видавництво «Вища школа»,
вул. Гоголівська, 7г, м. Київ, 01054

Свідоцтво про внесення до Держ. реєстру
від 04.12.2000 серія ДК № 286

Надруковано з -плівок, виготовлених у видавництві «Вища школа»,
у ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»,
вул. Л. Курбаса, 4, м. Біла Церква, 09117